

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОНДАРЕНКО ЛЕВ-ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ

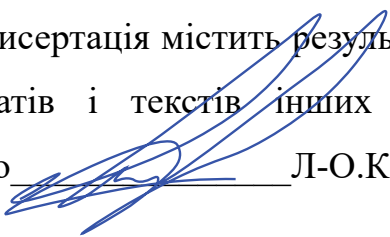
УДК: 327.39(4)+321.7+314.15

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИЧНІ ЗАГРОЗИ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ
В СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

052 – Політологія

Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело Л-О.К.Бондаренко

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор Бурдяк Віра Іванівна

Чернівці – 2026

АНОТАЦІЯ

Бондаренко Л-О. К. Політичні загрози та ідеологічні виклики в сучасному розвитку Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 052 – Політологія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2026.

У дисертаційній роботі досліджено політичні загрози й ідеологічні виклики у сучасній діяльності та розвитку ЄС. Заявлена тема є актуальною, оскільки впродовж останнього десятиліття ЄС переживає складну фазу політичної й ідеологічної трансформації, яку підживлюють масштабні внутрішні та зовнішні проблеми, такі як: економічна криза 2010-х рр., масові міграційні потоки 2015-2016 рр., пандемія COVID-19, вихід Великої Британії зі складу ЄС, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р. тощо. Особливістю роботи є те, що автор розглянув ЄС не просто, як географічний простір, а як спільноту унікальних та відмінних по своїй суті держав, кожна з яких має власні культурні, історичні, соціально-економічні, релігійні, мовні та етнічні властивості, що впливають на політичні, ідеологічні, економічні та безпекові процеси країн-членів, континенту та світу на загал.

Політична реальність Європи, наявні глибокі зміни поставили під сумнів стійкість демократичних моделей, ефективність наднаціонального управління та єдність ціннісного простору, тому автор приділив увагу не лише інституційній реакції ЄС, а й ідеологічній динаміці в країнах-членах, яка дедалі частіше посилює ріст правопопулістських настроїв, націоналістичну риторику, розмиває межі між демократією та авторитаризмом. Наративи національної ідентичності, етнокультурної винятковості, антиміграційної мобілізації та ревізії історичної пам'яті перетворюються на інструменти легітимізації політичних партій, що, хоча й діють у межах демократичних інститутів, втім, все частіше пропонують ідеологічні рішення, які суперечать базовим принципам Євросоюзу.

Водночас актуальність роботи посилює не лише політична вагомість вищезазначених процесів, а й потреба академічного осмислення ідеологічних феноменів, що нині трансформують політичний ландшафт ЄС: «поміrkований нацизм» як електоральна практика, еволюція партійного спектру під тиском міграційних, безпекових і соціоекономічних викликів та зміна дискурсу політичної легітимності в умовах постбрекзитного переформатування. Вказане актуалізувало потребу комплексного, політико-ідеологічного аналізу поточних змін, систематизації понять, створення аналітичної моделі, яка дає змогу виявити взаємозв'язок між політичними загрозами, ідеологічною поляризацією та процесами внутрішньої фрагментації в межах ЄС.

Об'єктом дисертаційного дослідження є сучасний політичний розвиток ЄС, політичні трансформації в країнах-членах в умовах багаторівневих криз і зовнішніх проблем, а **предметом** – політичні загрози та ідеологічні виклики в сучасному розвитку ЄС.

Мета дослідження полягає у визначенні та аналізі основних ідеологічних трансформацій у ЄС, які зумовлені політичними загрозами і кризовими явищами, оцінка їх впливу на майбутнє політичного розвитку цієї міжнародної спільноти та формування пропозицій стосовно протидії даним загрозам. Для досягнення поставленої мети були сформовані і вирішені наступні завдання: визначено теоретико-методологічні засади дослідження; здійснено аналіз соціокультурних факторів, що формують сучасну політичну атмосферу в ЄС, на предмет відповідності сучасним викликам і загрозам; досліджено чинники зміни ідеологічного клімату в ЄС: міграційні процеси, пандемічні обмеження та наслідки війни в Україні; відслідковано політичну еволюцію націоналістичних і популістських партій у країнах ЄС; систематизовано процеси переформатування ЄС після Брекзиту та їх вплив на розподіл політичного впливу; узагальнено основні тенденції ідеологічної фрагментації та оцінено потенційні сценарії подальшого розвитку ЄС.

Структурно дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на десять підрозділів, висновків, списку використаних

джерел та додатків. Структура відповідає логіці наукового пошуку: від теоретико-методологічних засад через аналіз політичних процесів і практик – до виявлення інформаційних та ідеологічних загроз, що визначають сучасний розвиток Європейського Союзу.

У першому розділі розкрито теоретико-методологічні основи дослідження політичних загроз і ідеологічних трансформацій у ЄС. Автор спирається на системний підхід, що дозволяє розглядати ЄС як політичну систему з багаторівневою інституційною архітектурою та взаємодією держав, наднаціональних структур і громадянського суспільства. Неоінституціоналізм застосовано для дослідження ролі як формальних, так і неформальних інститутів – від норм права ЄС до політичної культури і традицій, що впливають на динаміку європейської інтеграції. Конструктивістський підхід дозволив дослідити механізми конструювання європейської ідентичності та водночас виявити процеси її ерозії під впливом націоналізму, популізму та зовнішніх ідеологічних викликів. Ціннісний підхід дав змогу зосередитися на ролі демократії, верховенства права, солідарності та прав людини як базових орієнтирів ЄС, що перебувають під тиском у сучасних кризових умовах.

Методологічна база підкріплена використанням загальнонаукових методів: аналізу й синтезу, індукції й дедукції, історичного та порівняльного аналізу, політико-правового аналізу та методу експертних оцінок. Важливе місце в роботі займає контент-аналіз (кількісний і якісний), який застосовано до політичних програм, партійних маніфестів, заяв лідерів держав і резолюцій Європарламенту. Емпірична частина дослідження ґрунтується на даних Eurobarometer, звітах Frontex і UNHCR, матеріалах провідних європейських аналітичних центрів (Carnegie Europe, CEPS, ECFR, Sciences Po). Це дозволило поєднати теоретичні концепти з конкретними показниками довіри до інституцій, ставлення до міграції, війни в Україні, кліматичної політики чи реформ у сфері демократії. Розділ завершують висновки, зокрема наголошено, що політичні загрози в ЄС мають не лише зовнішній, але й глибинно ідеологічний характер, і саме це вимагає нового підходу до їх осмислення.

У другому розділі увагу зосереджено на організаційних і політичних особливостях функціонування демократичних інститутів у державах-членах ЄС та на рівні наднаціональних структур. Центральне місце займає аналіз електоральної поведінки, що останніми роками демонструє тенденцію до зростання ролі радикальних, націоналістичних та популістських партій. На прикладі виборів до Європарламенту 2024 р. показано, як євроскептичні та ультраправі політичні сили, зокрема групи «Ідентичність і демократія» та «Європейські консерватори і реформісти», змогли збільшити свою присутність, що поставило під сумнів стабільність проєвропейської більшості. Даний процес супроводжується зниженням довіри до традиційних партійних сімей – соціал-демократів та християнських демократів, а також посиленням регіональних ідентичностей, які часто вступають у конфлікт із наднаціональною логікою інтеграції.

Окремо проаналізовано вплив ключових криз останнього десятиліття на політичну динаміку в ЄС. Міграційна криза 2015–2023 рр. змінила політичний дискурс у багатьох країнах, актуалізувала питання захисту кордонів і стала каталізатором для зростання правих партій. Пандемія COVID-19 у 2020–2021 рр. призвела до падіння довіри до інституцій та посилила протестні рухи, а її довготривалі наслідки проявилися у вигляді дискусій про межі державного втручання і балансу між свободами та безпекою. Війна в Україні з 2022 р. загострила суперечності між державами-членами: з одного боку, посилила солідарність у сфері оборони й енергетики; а з іншого – актуалізувала питання «перенавантаження» інтеграційного проєкту, коли нові зобов'язання зустрічають опір національних еліт.

Значну увагу зосереджено на аналізі феномена європейського референдаризму. Досвід Brexіt, каталонського референдуму 2017 р., а також дискусії про плебісцити у Східній Європі продемонстрували, що референдуми дедалі частіше стають інструментом ідеологічної поляризації та делегітимації інтеграційних рішень. Відсутність уніфікованих стандартів проведення

референдумів у ЄС створює простір для маніпуляцій і підважує спільну демократичну культуру.

У третьому розділі розглянуто інформаційні та політичні загрози, що дедалі більше визначають розвиток ЄС. Центральною темою є дезінформація та гібридні операції, які використовують як зовнішні, так і внутрішні актори. Росія активно застосовує інформаційні кампанії, спрямовані на посилення розколів у ЄС, особливо у питаннях підтримки України, міграційної політики та кліматичних реформ. Китай, своєю чергою, посилює ідеологічний вплив у форматі «м'якої сили», зокрема через інвестиційні ініціативи та культурні проєкти. Водночас внутрішні політичні сили – ультраправі, євроскептичні та популістські партії – активно використовують соціальні мережі для мобілізації протестних настроїв, формуючи альтернативні інформаційні простори, які часто перебувають поза контролем офіційних інституцій.

Особливу увагу приділено ідеологічним наслідкам цифровізації політики. Поширення соціальних мереж і месенджерів призвело до фрагментації суспільних дебатів та створення «інформаційних бульбашок», у яких радикальні ідеї набувають легітимності. У дослідженні показано, як ці процеси сприяли формуванню нових політичних ідеологій: «поміркованого нацизму», що поєднує традиційний консерватизм із радикальними елементами, та радикального євроскептицизму, спрямованого на підриг основ європейської інтеграції.

Досліджено також феномен подвійної ідентичності у прикордонних регіонах ЄС, особливо на Балканах та у Центрально-Східній Європі. Зовнішні актори активно використовують ці ідентичності для підтримки сепаратистських рухів, що створює ризики для територіальної цілісності та політичної стабільності Союзу. Аналіз діяльності проросійських партій та лобістських структур у державах-членах доводить, що навіть попри формальні заборони вони залишаються впливовими каналами ідеологічного тиску.

Завершальна частина роботи – підведення підсумків та представлення практичних рекомендацій стосовно проведеного дослідження. Вони

охоплюють необхідність посилення демократичних стандартів проведення виборів і референдумів, створення європейських механізмів протидії дезінформації та гібридним операціям, розвитку інклюзивної політики щодо національних меншин, удосконалення солідарної міграційної політики та модернізацію підходів до інформаційної безпеки. Автор підкреслює, що протидія новітнім політичним загрозам вимагає інтеграції зусиль держав-членів та наднаціональних інституцій ЄС, а також тіснішої взаємодії з партнерами, зокрема Україною, яка перебуває на передньому краї протидії гібридним викликам.

Ключові слова: Європейський Союз, демократія, інформаційна безпека, ідеологія, популізм, радикалізація, європейська інтеграція, вибори, пандемія COVID-19, війна в Україні, діджиталізація, цифровізація, політична участь, політична система, демократичні цінності.

ABSTRACT

Bondarenko L-O. Political threats and ideological challenges in the contemporary development of the European Union. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 052 – Political Science. Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2026.

The dissertation examines political threats and ideological challenges in the current activities and development of the European Union. The topic is relevant because over the last decade, the EU has been going through a difficult phase of political and ideological transformation, fueled by large-scale internal and external problems, such as: the economic crisis of the 2010s, mass migration flows in 2015-2016, the COVID-19 pandemic, the UK's withdrawal from the EU, the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in 2022, etc. A distinctive feature of the work is that the author considers the EU not simply as a geographical space, but as a community of unique and fundamentally different states, each of which has its own cultural, historical, socio-economic, religious, linguistic, and ethnic

characteristics that influence the political, ideological, economic, and security processes of member states, the continent, and the world as a whole.

The political reality of Europe and the profound changes that have taken place have called into question the stability of democratic models, the effectiveness of supranational governance, and the unity of the value space. Therefore, the author focused not only on the institutional response of the EU, but also on the ideological dynamics in member states, which increasingly reinforce the growth of right-wing populist sentiments and nationalist rhetoric, blurring the boundaries between democracy and authoritarianism. Narratives of national identity, ethnocultural exceptionalism, anti-migration mobilization, and revision of historical memory are becoming instruments for legitimizing political parties which, although operating within democratic institutions, are increasingly proposing ideological solutions that contradict the basic principles of the European Union.

At the same time, the relevance of this work is reinforced not only by the political significance of the above-mentioned processes, but also by the need for academic understanding of the ideological phenomena that are currently transforming the political landscape of the EU: “moderate Nazism” as an electoral practice, the evolution of the party spectrum under pressure from migration, security, and socio-economic challenges, and the change in the discourse of political legitimacy in the context of post-Brexit reformatting.

This has highlighted the need for a comprehensive political and ideological analysis of current changes, the systematization of concepts, and the creation of an analytical model that allows us to identify the relationship between political threats, ideological polarization, and processes of internal fragmentation within the EU.

The object of the dissertation research is the current political development of the European Union, political transformations in member states in the context of multi-level crises and external problems, and the subject is political threats and ideological challenges in the current development of the European Union.

The purpose of the study is to identify and analyze the main ideological transformations in the European Union caused by political threats and crises, assess their impact on the future political development of this international community, and formulate proposals for countering these threats. To achieve this goal, the following tasks were formulated and solved: the theoretical and methodological foundations of the study were determined; an analysis of the sociocultural factors that shape the current political atmosphere in the EU was carried out to assess their relevance to current challenges and threats; factors of change in the ideological climate in the EU were studied: migration processes, pandemic restrictions, and the consequences of the war in Ukraine; the political evolution of nationalist and populist parties in EU countries was tracked; the processes of reformatting the EU after Brexit and their impact on the distribution of political influence were systematized; the main trends of ideological fragmentation were summarized and potential scenarios for the further development of the European Union were assessed.

Structurally, the dissertation consists of an introduction, three chapters divided into nine sections, conclusions, a list of sources used, and appendices. This structure corresponds to the logic of scientific research: from theoretical and methodological foundations through the analysis of political processes and practices to the identification of informational and ideological threats that determine the current development of the European Union.

The first chapter reveals the theoretical and methodological foundations for researching political threats and ideological transformations in the European Union. The author relies on a systematic approach that allows the EU to be viewed as a political system with a multi-level institutional architecture and interaction between member states, supranational structures, and civil society. Neo-institutionalism is used to study the role of both formal and informal institutions—from EU law to political culture and traditions that influence the dynamics of European integration.

The constructivist approach made it possible to explore the mechanisms of constructing European identity and, at the same time, to identify the processes of its erosion under the influence of nationalism, populism, and external ideological

challenges. The value-based approach made it possible to focus on the role of democracy, the rule of law, solidarity, and human rights as the EU's basic guidelines, which are under pressure in the current crisis conditions.

The methodological basis is reinforced by the use of general scientific methods: analysis and synthesis, induction and deduction, historical and comparative analysis, political and legal analysis, and expert assessment. An important part of the work is content analysis (quantitative and qualitative), which is applied to political programs, party manifestos, statements by state leaders, and European Parliament resolutions. The empirical part of the study is based on Eurobarometer data, Frontex and UNHCR reports, and materials from leading European think tanks (Carnegie Europe, CEPS, ECFR, Sciences Po). This made it possible to combine theoretical concepts with specific indicators of trust in institutions, attitudes toward migration, the war in Ukraine, climate policy, and democratic reforms. The chapter concludes with conclusions, in particular emphasizing that political threats in the EU are not only external but also deeply ideological in nature, and this is precisely what requires a new approach to understanding them.

The second chapter focuses on the organizational and political features of the functioning of democratic institutions in EU member states and at the level of supranational structures. The analysis of electoral behavior, which in recent years has shown a tendency toward the growth of radical, nationalist, and populist parties, takes center stage. The example of the 2024 European Parliament elections shows how Eurosceptic and far-right political forces, in particular the Identity and Democracy and European Conservatives and Reformists groups, were able to increase their presence, calling into question the stability of the pro-European majority. This process is accompanied by a decline in trust in traditional party families – social democrats and Christian democrats – as well as a strengthening of regional identities, which often conflict with the supranational logic of integration.

The impact of key crises of the last decade on political dynamics in the EU is analyzed separately. The migration crisis of 2015–2023 changed the political

discourse in many countries, brought the issue of border protection to the fore, and became a catalyst for the growth of right-wing parties. The COVID-19 pandemic in 2020–2021 led to a decline in trust in institutions and intensified protest movements, while its long-term consequences manifested themselves in discussions about the limits of state intervention and the balance between freedoms and security. The war in Ukraine since 2022 has exacerbated contradictions between member states: on the one hand, it has strengthened solidarity in the areas of defense and energy; on the other hand, it has brought to the fore the issue of the “overload” of the integration project, when new commitments meet with resistance from national elites.

Considerable attention is focused on analyzing the phenomenon of European referendums. The experience of Brexit, the 2017 Catalan referendum, and discussions about plebiscites in Eastern Europe have shown that referendums are increasingly becoming a tool for ideological polarization and delegitimization of integration decisions. The lack of unified standards for conducting referendums in the EU creates room for manipulation and undermines a common democratic culture.

The third chapter examines the informational and political threats that are increasingly shaping the development of the EU. The central theme is disinformation and hybrid operations used by both external and internal actors. Russia actively uses information campaigns aimed at deepening divisions within the EU, particularly on issues such as support for Ukraine, migration policy, and climate reform. China, for its part, is strengthening its ideological influence through “soft power,” particularly through investment initiatives and cultural projects. At the same time, internal political forces-far-right, Eurosceptic, and populist parties-are actively using social media to mobilize protest sentiments, forming alternative information spaces that are often beyond the control of official institutions.

Particular attention is paid to the ideological consequences of the digitalisation of politics. The spread of social networks and messengers has led to the fragmentation of public debate and the creation of “information bubbles” in which radical ideas gain legitimacy. The study shows how these processes have contributed

to the formation of new political ideologies: “moderate Nazism,” which combines traditional conservatism with radical elements, and radical Euroscepticism, aimed at undermining the foundations of European integration.

The phenomenon of dual identity in the EU's border regions, especially in the Balkans and Central and Eastern Europe, is also examined. External actors actively use these identities to support separatist movements, which creates risks for the territorial integrity and political stability of the Union. An analysis of the activities of pro-Russian parties and lobbying structures in member states shows that, despite formal bans, they remain influential channels of ideological pressure.

The final part of the work summarizes the findings and presents practical recommendations based on the research. These include the need to strengthen democratic standards for elections and referendums, create European mechanisms to counter disinformation and hybrid operations, develop inclusive policies towards national minorities, improve solidarity-based migration policies, and modernize approaches to information security. The author emphasizes that countering the latest political threats requires the integration of the efforts of member states and supranational EU institutions, as well as closer cooperation with partners, in particular Ukraine, which is at the forefront of countering hybrid challenges.

Keywords: European Union, democracy, information security, ideology, populism, radicalization, European integration, elections, COVID-19 pandemic, war in Ukraine, digitization, digitalization, political participation, political system, democratic values.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бондаренко Л.-О. Поглиблення кризи європейської ідентичності та взаємин всередині Європейського Союзу: ідеологічний аспект. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. Том 47. С. 177–184.

2. Бурдяк В., Бондаренко Л.-О. Використання аналітичних інструментів у емпіричному дослідженні. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2023. Том 12. С. 23-46. (Внесок авторів: Бурдяк В. – розробка концепції дослідження, формування методології, аналіз результатів; Бондаренко Л.-О. – збір та обробка емпіричних даних, проведення розрахунків, оформлення результатів дослідження).
3. Бондаренко Л.-О. Актуальні соціокультурні проблеми та настрої у країнах Європейського Союзу. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2023. Том 13. С. 210-227.
4. Бондаренко Л.-О. Новий нідерландський уряд: ультраправі амбіції проти європейських норм та законів. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2025. Том 16. С. 252-269.
5. Бондаренко Л.-О. Кризові явища та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 54. С. 138-145.
6. Бондаренко Л.-О. Євроінтеграція України: торгівля, виклики, аграрна політика ЄС. *Politicus*. 2025. №3. С. 149-154.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Бондаренко Л.-О. Актуальні безпекові виклики та політичні тенденції на міжнародній арені. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: *Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 30 листопада 2023 р.* Чернівці, 2023. С. 47–50.
2. Бондаренко Л.-О. Російсько-українська війна: аналітичні підходи та концептуалізація в сучасній політичній науці. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Чернівці, 2023. С. 23–26.

3. Бондаренко Л.-О. Геополітична дестабілізація як каталізатор ідеологічної трансформації в Європейському Союзі: до переосмислення теорій інтеграції та безпеки. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції*. Чернівці, 2025. С. 30-34.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	27
1.1. Концептуальні основи дослідження політико-ідеологічних трансформацій у країнах-членах Європейського Союзу.....	27
1.2. Методологічні засади та моделі дослідження проблеми.....	45
1.3. Огляд джерельної бази дослідження	53
Висновки до розділу 1.....	76
 РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА	
ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ЗМІНУ ПАРАДИГМ ЇХ	
РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ.....	78
2.1. Виявлення актуальних соціо-культурних проблем та настроїв у країнах ЄС.....	78
2.1.1. Міграційна криза та її соціальні наслідки.....	80
2.1.2. Пандемія COVID-19: виклики та трансформації в суспільно-політичному житті Європейського Союзу.....	91
2.1.3. Війна в Україні: стратегічний виклик та трансформаційний вплив на Європейський Союз.....	94
2.2. Становище національних меншин у країнах ЄС та проблеми їх впливу на актуальні політичні процеси.....	109
2.3. Аналіз кризових явищ та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів.....	125
2.3.1. Посилення популістських і націоналістичних партій у країнах Європейського Союзу: причини, динаміка та ідеологічне наповнення.....	126

2.3.2. Зміна суспільно-ідеологічного клімату в країнах ЄС: поляризація, недовіра та нормалізація популізму.....	130
Висновки до розділу 2.....	135

РОЗДІЛ 3. НОВІ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА ЗАГРОЗИ.....138

3.1. Тенденції появи привиду «поміркованого нацизму» в країнах ЄС.....	141
3.1.1. Етнокультурна мобілізація як основа нового правого ідеологічного проєкту.....	143
3.1.2. Ревізіонізм історичної пам'яті: легітимація нових правих через минуле.....	145
3.2. Міграційні процеси та їх вплив на реалізацію основних принципів демократії в країнах ЄС.....	156
3.2.1. Вибірчі процеси та політична поляризація.....	157
3.2.2. Правові механізми та принцип верховенства права.....	159
3.2.3. Суспільна згуртованість і соціальні права.....	161
3.3. Процес переформатування Євросоюзу після Брекзиту та тенденції до перерозподілу сфер впливу між основними державами-лідерами організації.....	168
3.3.1. Франція та Німеччина після Брекзиту: старе ядро з новим напруженням.....	169
3.3.2. Нові вектори впливу: зростання ролі держав другого ешелону.....	171
3.4. Чергові вибори до Європейського парламенту 2024 р. та політика подальшого розвитку Європейського Союзу.....	178
Висновки до розділу 3.....	188

ВИСНОВКИ.....	192
----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
--	------------

ДОДАТКИ.....	247
---------------------	------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ЄЕС** – Європейське економічне співтовариство
- ЄСА** – Єдиний європейський акт
- ЄОВС** – Європейське об'єднання вугілля та сталі
- ЄП** – Європейський Парламент
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЄЦБ** – Європейський центральний банк
- ЗМІ** – Засоби масової інформації
- МВФ** – Міжнародний валютний фонд
- НАТО** – Організація Північноатлантичного договору
- ОБСЄ** – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ООН** – Організації Об'єднаних Націй
- ПАРЄ** – Парламентська асамблея Ради Європи
- РЄ** – Рада Європи
- рф** – російська федерація
- СЗБП** – Спільна зовнішня та безпекова політика
- США** – Сполучені Штати Америки
- ФРУ** – Федерація роботодавців України
- ЦСЄ** – Центрально-Східна Європа
- Brexit** – Вихід Великої Британії з ЄС
- САР** – Спільна аграрна політика
- CEPS** – Центр європейських політичних досліджень
- COVID-19** – коронавірусна інфекція 2019 року
- ECR** – Група європейських консерваторів і реформаторів
- ECRI** – Європейська комісія проти расизму та нетерпимості
- EPF** – Європейський інструмент миру
- ЕРР (ЄНП)** – Європейська народна партія
- FPÖ** – Австрійська партія свободи

Greens/EFA – Зелені - Європейський вільний альянс

GUE/NGL – Європейські об'єднані ліви/Ліво-зелені Півночі

ID – Політична група «Ідентичність і демократія»

LSE – Лондонська школа економіки і політичних наук

MENA – Регіон Близького Сходу і Північної Африки

NGEU – «Наступне покоління ЄС» – пакет тимчасових заходів ЄС, розроблений для відновлення економіки після пандемії COVID-19

OECD – Організація економічного співробітництва та розвитку

RN – Французька політична партія ««Національне об'єднання»

S&D – Партія соціалістів і демократів

Syriza – коаліція лівоорієнтованих партій Греції

UNHCR – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж останнього десятиліття Європейський Союз перебуває у фазі глибоких політичних та ідеологічних трансформацій, зумовлених низкою внутрішніх і зовнішніх криз. Економічні потрясіння 2010-х років, міграційна криза 2015–2016 рр., пандемія COVID-19, вихід Великої Британії з ЄС та повномасштабна війна російської федерації проти України у 2022 р. суттєво змінили політичний ландшафт Європи, поставивши під сумнів ефективність наднаціонального управління, стійкість демократичних моделей і єдність ціннісного простору ЄС.

У цих умовах особливого значення набуває не лише інституційна реакція ЄС, а й ідеологічна динаміка у державах-членах. Зростання правопопулістських настроїв, посилення націоналістичної риторики та політизація питань ідентичності й міграції дедалі частіше стають інструментами електоральної мобілізації, що впливає на функціонування демократичних інститутів та політичну єдність Європейського Союзу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю академічного осмислення нових ідеологічних процесів, які трансформують політичний простір ЄС. До них належать поява феномену «поміркованого нацизму» як специфічної електоральної практики, зміна партійного спектру під впливом міграційних, безпекових і соціально-економічних викликів та трансформація дискурсу політичної легітимності в умовах постбрекзитного розвитку ЄС.

Попри значну кількість досліджень окремих кризових явищ у ЄС, комплексний політико-ідеологічний аналіз цих процесів залишається недостатньо розробленим. Саме тому актуальним є формування аналітичної моделі, що дозволяє виявити взаємозв'язок між політичними загрозами, ідеологічною поляризацією та процесами внутрішньої фрагментації в ЄС.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у виявленні основних ідеологічних трансформацій в Європейському Союзі, які зумовлені політичними загрозами та кризовими явищами, а також оцінка їх

впливу на майбутнє політичного розвитку цієї міжнародної спільноти. З огляду на поставлену мету визначено наступні завдання дисертаційного дослідження:

- охарактеризувати ключові підходи до дослідження політичних загроз та ідеологічних викликів у політичній діяльності Євросоюзу;
- проаналізувати соціокультурні фактори, що формують сучасну політичну атмосферу в ЄС;
- дослідити міграційні процеси, пандемічні обмеження та наслідки війни в Україні, як чинники зміни ідеологічного клімату;
- вивчити політичну еволюцію націоналістичних і популістських партій у країнах ЄС;
- розкрити процеси переформатування Євросоюзу після Брекзиту та їх вплив на розподіл політичного впливу;
- узагальнити основні тенденції ідеологічної фрагментації та провести оцінку потенційним сценаріям подальшого розвитку Європейського Союзу.

Об’єкт дослідження: сучасний політичний розвиток, політичні трансформації в країнах-членах ЄС в умовах багаторівневих криз та зовнішніх проблем.

Предмет дослідження: політичні загрози та ідеологічні виклики в сучасному розвитку Європейського Союзу.

Методи дослідження. Дисертаційна робота базується на основних принципах сучасного наукового пізнання – науковості, об’єктивності, розвитку й єдності теорії та практики, цілісності, історизмі. Методологічною основою дослідження є неінституціональний, системний, структурно-функціональний та компаративний підходи, що дозволили розглядати політичні й ідеологічні процеси в Європейському Союзі, як взаємопов’язані явища та співставляти особливості політичних трансформацій у різних країнах-членах ЄС.

У процесі дослідження використано низку методів, які взаємно доповнюють один одного, та забезпечують комплексність аналізу. Метод *аналізу і синтезу* застосовано для опрацювання наукових джерел, офіційних документів ЄС та аналітичних матеріалів, що дало змогу виокремити ключові

тенденції розвитку. *Історико-політичний метод* дозволив простежити еволюцію політичних загроз та ідеологічних викликів у ретроспективі розвитку ЄС, а використання *порівняльного методу* було спрямоване на виявлення спільного й відмінного у національних моделях політичних трансформацій та їхньому впливі на європейську інтеграцію. Метод *контент-аналізу* політичних дискурсів і програмних документів політичних партій, зокрема популістських та радикальних, дав змогу дослідити риторику та ідеологічні акценти, що формують політичну динаміку сучасної Європи.

Особливе місце у роботі займає *використання емпіричних даних* Eurobarometer, Frontex, UNHCR, які дозволили кількісно оцінити вплив таких чинників, як міграційні процеси, пандемія COVID-19 та війна в Україні, на «ідеологічний клімат» у ЄС. Крім того, застосування *прогностичного методу* забезпечило можливість окреслення потенційних сценаріїв розвитку ЄС в умовах посилення політичної та ідеологічної фрагментації.

Узгоджене застосування зазначених методологічних підходів та методів забезпечило наукову обґрунтованість, всебічність та практичну значущість отриманих результатів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: Тема дисертаційного дослідження тісно пов'язана з двома кафедральними темами: 1) «Політичні процеси та публічне управління в умовах сучасних викликів і загроз» (№ держреєстрації 0119U103774), яка виконувалася колективом співробітників кафедри впродовж 2019-2024 років); 2) «Забезпечення стійкості політичної системи управлінської діяльності в умовах російсько-української війни та глобальної нестабільності» (№ держреєстрації 0124U004630), яку виконує кафедра політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2024 р.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у міждисциплінарному аналізі новітніх політичних загроз та ідеологічних трансформацій у Європейському Союзі, які розглянуто не лише крізь призму класичних кризових процесів, а й як результат зміни ідеологічної структури

суспільства та політичного поля. Використання концепцій сек'юритизації, нормативної поляризації та соціокультурної мобілізації дозволило виявити нові ризики для стійкості демократій і політичної єдності в межах ЄС.

Уперше:

- визначено взаємозв'язок між процесами електоральної легітимації в державах-членах ЄС та збереженням єдності спільноти; доведено, що фрагментація електорального поля (зростання ролі радикальних і популістських сил) становить загрозу для функціонування наднаціональних інститутів Євросоюзу;

- проведено комплексне дослідження політичних практик у контексті кризових явищ – міграційної кризи, пандемії COVID-19 та війни в Україні – з визначенням їхнього впливу на ідеологічну поляризацію і трансформацію політичних партій у Євросоюзі;

- концептуалізовано вплив участі євроскептичних, націоналістичних та ультраправих сил у формуванні політичних інституцій ЄС; встановлено, що їхня активізація знижує рівень довіри до європейських структур і негативно впливає на здатність Євросоюзу забезпечувати ефективне врядування;

- запропоновано систему критеріїв аналізу ідеологічної фрагментації в Європейському Парламенті на основі таких індикаторів: 1) динаміка партійних груп; 2) риторика щодо національної ідентичності та міграції; 3) позиції щодо війни в Україні; 4) ставлення до інтеграційних процесів; 5) зовнішня оцінка міжнародними партнерами єдності Європейського Союзу;

- розроблено та введено у науковий обіг авторське поняття «поміркований нацизм», яке використано як аналітичну категорію для дослідження трансформації праворадикальних та популістських ідеологій у країнах ЄС; обґрунтовано, що в умовах сучасних кризових процесів (міграційної кризи, економічної нестабільності, зростання безпекових загроз) формується новий тип політичної риторики та практик, що поєднує елементи націоналістичної мобілізації, політики культурної та етнічної ідентичності, критики наднаціональної інтеграції та жорсткої антиміграційної позиції з

формальним дотриманням демократичних процедур і парламентських механізмів. Доведено, що на відміну від класичних тоталітарних доктрин ХХ століття, це явище функціонує в межах демократичних політичних систем та проявляється у діяльності окремих політичних партій і рухів, які інтегрують національно орієнтовані та євроскептичні наративи у легітимні інституційні процеси. Запропонована концепція дозволяє поглибити наукове розуміння процесів ідеологічної трансформації в ЄС та створює додатковий методологічний інструмент для аналізу зростання праворадикальних тенденцій і фрагментації політичного простору ЄС.

– запропоновано модель трансляції електоральної фрагментації в інституційну нестабільність ЄС, яка пояснює механізм перетворення внутрішньополітичних змін у державах-членах на фактори трансформації наднаціонального управління. Модель демонструє, що зростання підтримки популістських і євроскептичних партій на національному рівні призводить до фрагментації політичного представництва в ЄП та Раді ЄС, що, у свою чергу, впливає на ефективність ухвалення рішень і стратегічну єдність Євросоюзу.

– запропоновано теоретико-методологічну модель трансляції електоральної фрагментації держав-членів у інституційну стійкість ЄС, яка пояснює причинно-наслідковий зв'язок між трансформацією національних партійних систем та ефективністю функціонування наднаціональних інституцій. На відміну від існуючих теорій європейської інтеграції, що акцентують увагу на економічних або інституційних чинниках, запропонована модель розглядає політичну стабільність ЄС як результат взаємодії електоральних процесів у державах-членах та їхнього впливу на структуру політичного представництва у наднаціональних інституціях.

Удосконалено:

– підходи до розуміння впливу радикальних і популістських партій на політичну стабільність у Європейському Союзі; доведено, що ключовим чинником є не лише електоральна підтримка, а й здатність цих сил формувати порядок денний на національному та наднаціональному рівнях;

- механізми оцінки політичної безпеки в Євросоюзі: запропоновано враховувати інформаційні кампанії, поширення дезінформації та зовнішнє втручання як елементи «гібридної загрози» для демократичних інститутів;

- наукове розуміння політичної сек'юритизації міграції, кліматичних змін та питань оборони, що дозволяє по-новому оцінити зв'язок між безпекою, ідеологією та демократичною стабільністю в Євросоюзі.

Набули подальшого розвитку:

- ідеї та підходи щодо дослідження євроскептицизму: уточнено його типологію, визначено відмінності між «жорстким» та «м'яким» варіантами, а також показано зростання ролі регіональних відмінностей у його поширенні;

- наукові основи аналізу кризових явищ у ЄС, зокрема впливу пандемії COVID-19 на довіру до інституцій, а також ролі війни в Україні у формуванні нової ідеологічної конфігурації;

- дослідження феномену «поміркованого нацизму» та його інтеграції в електоральні практики як нової загрози для демократичної єдності ЄС;

- положення щодо впливу Брекзиту на політичну архітектуру ЄС, актуалізовано необхідність вивчення постбрекзитних трансформацій як чинника перерозподілу впливу між провідними державами-лідерами.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у роботі науково-практичні рекомендації можуть бути використані для вдосконалення інституційної відповіді ЄС на політичні загрози, розробки стратегій протидії дезінформації, радикалізму та популізму, а також для формування політики внутрішньої єдності. Висновки та рекомендації можуть бути корисними органам державної влади України в процесі розробки євроінтеграційної політики, міжнародним та національним аналітичним центрам, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення, результати та рекомендації розроблені автором самостійно. У разі використання напрацювань, опублікованих у співавторстві, у дослідженні задіяно лише ті частини, що є результатом особистих досліджень дисертанта.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: XVII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 2023), XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2023), XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2025).

Структура роботи включає вступ, три розділи, поділені на десять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінки, з яких 197 – основний текст. Список використаних джерел налічує 444 позиції.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система світового порядку, що сформувалася після Другої світової війни, складається з великої кількості інструментів стримування і протидії, які у гармонічному поєднанні й утворюють звичний для нас порядок на геополітичній арені. Проте, після закінчення Холодної війни та фактичного утворення однополярної системи домінування, ідеологічні, політичні, економічні та соціальні процеси у більшості країн світу зазнали значних змін. Європейський Союз, формування якого почалося ще у післявоєнні часи та у 1951 р. вилилося у заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі, пройшов за цей період декілька етапів розширення, зіштовхнувся з кризовими явищами, які призвели, у т.ч., до виходу Великої Британії зі складу ЄС.

Бурхливі події на геополітичній арені регулярно провокують нові політичні загрози для ЄС, актуалізують ідеологічні виклики. Автор проаналізував найактуальніші загрози для подальшого розвитку й якісного функціонування цієї системи, яка демонструвала свою ефективність доволі тривалий час. У розділі визначено теоретико-методологічні засади роботи, на основі яких проведений подальший аналіз та сформовані загальні висновки.

1.1. Концептуальні основи дослідження політико-ідеологічних трансформацій у країнах-членах Європейського Союзу

Сучасні політико-ідеологічні зміни в країнах-членах ЄС відображають складні соціально-економічні та геополітичні процеси, охоплюють глобальні виклики, кризові явища, трансформації світового порядку, описані Г. Кіссінджером [32], Зб. Бжезинським [3, с. 224] та низкою інших науковців на перетині XX-XXI ст..

Політична загроза є ключовим поняттям у дослідженні стабільності політичних систем, оскільки охоплює широкий спектр явищ, здатних послаблювати державні та наднаціональні інституції, дестабілізувати уряди й політичні режими та підривати демократичне управління [390]. У сучасних умовах глобалізації такі загрози набувають комплексного характеру, поєднуючи внутрішні процеси (криза демократії, радикалізація, популізм) із зовнішніми факторами, зокрема втручанням у вибори, економічним і військовим тиском. Вони можуть проявлятися як у прямій формі (політичні перевороти, електоральне втручання), так і в непрямій – через інформаційні війни, дезінформацію та маніпуляцію громадською думкою, що впливає на функціонування як окремих держав, так і міжнародних і регіональних політичних об'єднань [345].

У контексті ЄС політичні загрози мають особливу природу, оскільки він функціонує як наднаціональна система, де взаємодія держав-членів проходить на основі спільних інституційних механізмів та норм. Політичні загрози у ЄС можна поділити на кілька ключових категорій:

Інституційна вразливість [344, с. 6-10] – слабкість інституцій ЄС через складну бюрократичну систему, труднощі у прийнятті рішень, критика громадян щодо «дефіциту демократії». Це актуально в контексті розбіжностей між державами-членами щодо питань розподілу владних повноважень, між національними урядами й європейськими структурами.

Політичний розкол [309, с. 14-18] – зростання тенденцій до виходу з ЄС (Brexit), підсилення євроскептицизму та розбіжності держав-членів щодо ключових політичних питань (міграційна політика, економічна інтеграція). Зокрема, в Угорщині та Польщі уряди активно виступають проти централізованого управління Брюсселя.

Дестабілізація через зовнішні фактори [432, с. 159-162] – зростаючий вплив зовнішніх акторів (США, РФ, Китай) на політичний процес ЄС через гібридні загрози, пропаганду, фінансування крайніх політичних сил. Прикладом є російське втручання в вибори ЄП, маніпулювання громадською

думкою через соціальні мережі та зміна політики США щодо ЄС з приходом до влади Д. Трампа у 2025 р.

Для коректного аналізу політичних процесів слід розмежувати поняття політичних загроз, ідеологічних трансформацій та політичних змін:

Політичні загрози [307, с. 93-101] – деструктивні процеси, які підривають політичну стабільність та можуть призвести до кризи управління (втручання у вибори зовнішніх акторів чи поширення дезінформації). Ці загрози можуть мати короткострокові (кризові ситуації) і довгострокові наслідки (послаблення демократичних інститутів).

Ідеологічні трансформації [81, с. 402-405] – довготривалі зміни у суспільних переконаннях, що впливають на політичний ландшафт (зростання підтримки ультраправих партій у ЦСЄ; посилення консервативних рухів на Заході). Такі трансформації є наслідком соціально-економічних змін та еволюції політичної культури.

Політичні зміни [251, с. 4-10] – нормальні еволюційні процеси у демократичних системах, які можуть включати зміну уряду, реформування політичних інституцій чи перегляд політичних стратегій без дестабілізації системи. Так, ротація влади у країнах розвиненої демократії не загроза, а частина нормального політичного процесу.

Отже, політичні загрози в ЄС – складне багатовимірне явище, що вимагає комплексного аналізу, стратегічного реагування окремих держав-членів і в межах загальноєвропейської політики безпеки та стабільності.

ЄС – унікальне наднаціональне утворення, зіткнувся з безпрецедентними викликами, що ставлять під сумнів не лише стабільність окремих країн-членів, а й єдність усього об'єднання, його подальше існування. У цьому контексті дослідження політико-ідеологічних трансформацій набуває особливого значення, адже дозволяє зрозуміти причини, динаміку та наслідки змін для майбутнього ЄС. Невід'ємною частиною даного процесу є діяльність політичних партій та організацій, які за допомогою використання певних

тенденцій вибудовують власний шлях до влади, вміло маніпулюють суспільними настроями, загострюючи ті чи інші акценти.

Аналіз політичних загроз, як багатовимірне і комплексне завдання, охоплює різні теоретичні парадигми у сфері міжнародних відносин та політичної науки. Кожен із підходів пропонує власне бачення природи загроз, їхнього джерела і можливих шляхів мінімізації. До найвпливовіших концепцій належать реалістичний, ліберальний, конструктивістський та критичний підходи, кожен з яких має свої методологічні та теоретичні особливості.

Реалістичний підхід [372] розглядає політичні загрози як наслідок боротьби держав за владу в анархічній міжнародній системі. Його представники, зокрема Г. Моргентау та К. Волц, виходять із того, що держави діють відповідно до власних національних інтересів і безпекових імперативів [326, с. 3–15]. У цій парадигмі політичні загрози виникають унаслідок міждержавної конкуренції, зростання військової потужності суперників і геополітичних протиріч [433, с. 78–101]. У контексті ЄС такий підхід дозволяє пояснити вплив суперечностей між національними інтересами держав-членів, посилення євроскептицизму та зовнішнього впливу з боку росії і Китаю на внутрішньополітичні процеси в Європі [320, с. 30–32]. Водночас відсутність повністю централізованої владної структури на наднаціональному рівні ускладнює ефективне управління політичними загрозами в межах ЄС.

Ліберальний підхід підкреслює роль міжнародної співпраці, інституційного регулювання та економічної взаємозалежності у зниженні політичних загроз [283, с. 67–72; 285, с. 45–87]. Його представники, зокрема Р. Кеогейн та Дж. Най, вважають, що міжнародні організації, такі як ООН, ЄС і НАТО, сприяють стабілізації міжнародного порядку через дипломатичні та економічні механізми врегулювання конфліктів [131, с. 151–169]. У контексті ЄС цей підхід акцентує значення економічної інтеграції, спільної політики безпеки та оборони, а також дотримання демократичних цінностей і принципу верховенства права як ключових чинників зменшення політичних загроз, популізму та політичної радикалізації.

Конструктивістський підхід [435, с. 246–247] акцентує роль соціальних уявлень, ідентичностей та політичного дискурсу у формуванні сприйняття політичних загроз. У межах цієї концепції загрози розглядаються не як об'єктивні явища, а як результат політичної комунікації, культурних інтерпретацій та історичного контексту [434, с. 35–74]. О. Вендт підкреслює, що спосіб, у який політичні еліти та медіа інтерпретують події, визначає їх сприйняття суспільством як загроз [107, с. 324–348]. У ЄС це проявляється в різному трактуванні однакових подій: зокрема, міграційна криза 2015 р. у Німеччині часто розглядалася як гуманітарна проблема, тоді як в Угорщині – як загроза національній ідентичності та безпеці [256]. Такий підхід дозволяє пояснити використання дискурсу загроз у політичній конкуренції та формуванні громадської думки.

Критична теорія трактує політичні загрози через призму глобальної нерівності, соціальної маргіналізації та політичної гегемонії [257, с. 188–243]. І. Валлерстайн і Н. Чомські розглядають їх як прояв структурної несправедливості світової системи та механізм підтримання домінування окремих держав і економічних груп [428]. У контексті ЄС такі загрози пов'язують із наслідками неоліберальної економічної політики, що спричиняє соціальне розшарування, зростання нерівності та політичної нестабільності [108, с. 85–112]. Економічний розрив між розвиненими країнами Західної Європи та периферійними державами Східної Європи посилює політичне невдоволення і сприяє зростанню популістських рухів.

Політико-ідеологічні зміни охоплюють переосмислення звичних ідеологічних платформ, посилення націоналістичних і консервативних рухів, кризу традиційних партійних систем [329]. Теоретико-методологічні підходи до аналізу політико-ідеологічних змін у країнах ЄС ґрунтуються на декількох ключових концепціях. Однією з основних є теорія європейської інтеграції, що включає функціоналізм [323] та неофункціоналізм [247]. Вони пояснюють, як економічна взаємозалежність країн веде до поступової політичної інтеграції,

що, однак, стикається з протидією національних урядів та зростанням євроскептичних настроїв [405, с. 363-388].

Вивчення процесу трансформації основних ідеологічних напрямів у межах ЄС демонструє появу поняття євроскептицизму, як ідеологічної позиції, внаслідок недостатньої ефективності європейських інституцій у вирішенні проблем економічної нерівності чи міграції [41, с. 62-67]. Євроскептицизм охоплює широкий спектр позицій – від критики окремих політик ЄС до відвертого заперечення концепції інтеграції. За П. Таггартом євроскептицизм має дві основні форми: «тверду» (повне відхилення європейської інтеграції), і «м'яку» (критикує окремі аспекти без заперечення основних засад). Прикладом «твердого» євроскептицизму є партія «UKIP» (Партія незалежності Сполученого Королівства), яка діє у Великій Британії з 1991 р. як анти-федералістська ліга євроскептиків. Згодом вона стала прообразом для поширення євроскептичних поглядів та створення таких політичних сил як «Партія Референдум» та «BREXIT». «М'який» євроскептицизм проявляється у політиці Польщі й Угорщини щодо розподілу владних повноважень між Брюсселем і національними урядами [392, с.79-92].

Серед основних причин євроскептицизму виділимо наступні:

1. Криза легітимності. Німецький вчений Ю. Габермас акцентує увагу на кризі легітимності в межах ЄС, яка зумовлена недостатньою участю громадян у прийнятті рішень на наднаціональному рівні і наголошує, що «Європейський Союз страждає від фундаментального дефіциту демократії, оскільки рішення, прийняті на наднаціональному рівні, часто сприймаються як відокремлені від волі громадян, яких стосуються». Він пише, що «слід реформувати інституційний устрій ЄС для посилення демократичної легітимності, оскільки «легітимність ЄС залежить від здатності подолати розрив між технократичним управлінням його інституцій та демократичною участю громадян» [248].

2. Економічна нерівність. Різниця у рівнях розвитку старих та нових членів ЄС спричинила критику політик розподілу ресурсів і підтримки економічного зростання. Розширення ЄС у 2004 р., збільшення його на десять

нових країн, призвело до збільшення населення ЄС на 20%, але сумарний ВВП зріс лише на 5%, що вказує на значний економічний розрив між країнами [1]. Диспропорції спричинили критику політики розподілу ресурсів та заходів, спрямованих на підтримку економіки. Виникли питання щодо ефективності політики згуртованості, зменшення економічних і соціальних диспропорцій між регіонами ЄС. Попри зусилля, спрямовані на балансування рівня розвитку, є значні відмінності між країнами, що викликає питання справедливості та ефективності розподілу ресурсів [16, с. 221-232]. Критики вважають, що чинні механізми підтримки росту економіки не завжди враховують специфічні запити нових членів, що веде до поглиблення нерівності, потреби перегляду й адаптації політик ЄС для забезпечення справедливішого й ефективнішого розподілу ресурсів, підтримки сталого економічного розвитку всіх членів.

3. Міграційна криза в ЄС – один з найсерйозніших викликів останніх десятиліть. Потоки мігрантів, значне їх збільшення внаслідок конфліктів на Близькому Сході, в Африці й Азії, посилили соціальну напругу, змінили демографічний склад населення та націоналістичні і антиімміграційні настрої. Від 2015 р., коли Європа зіткнулася з найбільшою хвилею міграції з 40-х рр. XX ст., країни-члени ЄС ведуть різну політику щодо біженців та трудових мігрантів. Німеччина запровадила політику «відкритих дверей», а Угорщина та Польща, виступали за обмеження потоків мігрантів та посилення контролю кордонів [109]. За даними Євростату [154] лише в 2015-2016 рр. до Європи прибуло понад 2,5 млн мігрантів, що було значним викликом для системи притулку та соціальної адаптації. Міграційна криза сприяла росту політичного впливу правих популістських партій – «Альтернативи для Німеччини» (AfD), «Національного об'єднання» у Франції та «Фідес» в Угорщині, які використовують тему міграції у передвиборчих кампаніях [329]. Криза викликала розкол в ЄС щодо розподілу квот на біженців.

У 2015 р. ЄК запропонувала систему обов'язкового розподілу мігрантів між країнами-членами, однак ряд урядів у ЦСЄ виступили проти ініціативи, що призвело до судових позовів і політичних конфліктів [415, с. 311-325].

Експерти пишуть, що питання міграції – один з головних каталізаторів євроскептицизму, адже громадяни деяких держав-членів вважають зростання міграційних потоків загрозою національній культурі, економіці та безпеці [237]. Водночас, ООН та правозахисні організації наголошують на потребі дотримання гуманітарних стандартів та прав біженців [418], що хоч і демонструє традиційні для Європи гуманність і відповідальність, але створює додаткові фактори для глибинної суспільної кризи.

4. Соціокультурні зміни. Поширення мультикультуралізму в країнах ЄС сприяло зростанню етнічного, релігійного та культурного різноманіття, але водночас посилює побоювання щодо втрати національної ідентичності, що активно використовується євроскептичними силами для мобілізації підтримки [240, с. 49–81]. У країнах Західної Європи міграційні потоки та труднощі інтеграції сформували дискурс «кризи мультикультуралізму», а окремі політичні лідери неодноразово зазначали, що ця політика не забезпечила належної інтеграції мігрантів [426, с. 2–31]. Унаслідок цього зростає підтримка націоналістичних і правопопулістських партій, для яких питання культурної ідентичності стає ключовим елементом політичної мобілізації.

Одним із проявів соціокультурних змін у Європі є конфлікт між прихильниками ліберальних цінностей і прибічниками збереження традиційного суспільного укладу. Р. Інглхарт і П. Норріс пов'язують це з культурним зсувом, спричиненим глобалізацією та цифровізацією, що поглиблює суспільний розкол і сприяє переформатуванню партійних систем у Європі [266, с. 98–122]. Серед ключових викликів виділяють зростання ісламської присутності та дискусії щодо інтеграції мусульманських громад у європейський правовий і культурний простір [384, с. 313–315], конфлікти навколо гендерної рівності та прав ЛГБТ+ у консервативних державах, зокрема Польщі й Угорщині [352], а також поляризацію суспільства під впливом соціальних мереж, що сприяє поширенню дезінформації та радикальних настроїв [400, с. 75–76; 137–157].

Поряд з явищем євроскептицизму слід зазначити, що не менш помітною політичною загрозою для стабільності ЄС у XXI ст. є популізм, який поступово формується в окрему ідеологічну складову. Його ідеологічний спектр охоплює лівий і правий політичний фланг, хоча обидві форми популізму мають спільну рису – протиставлення «істеблішменту» та «простого народу». К. Мудде та К.Р. Кальтвассер, визначають популізм як ідеологію, що розглядає суспільство у дихотомічному вимірі між «чистим народом» та «корумпованою елітою», де популісти заявляють про місію з повернення влади народу [327, с. 541-563].

В країнах ЄС популізм проявляється через зростання підтримки політичних партій, які виступають за національний суверенітет, обмеження міграції, економічний протекціонізм та ослаблення наднаціональних інституцій. Правопопулістські партії – «Національне об'єднання» у Франції, «Альтернатива для Німеччини» та «Фідес» в Угорщині, апелюють до національної ідентичності, антимиграційних настроїв та критики європейських структур [134, с. 59-65]. З іншого боку, лівопопулістські партії, як «Подemos» в Іспанії чи «Сіріза» у Греції, критикують економічні політики ЄС, зокрема жорстку бюджетну дисципліну та фінансовий контроль Брюсселя [265].

Важливим для поширення популізму є соціально-економічна нерівність та криза представницької демократії. На думку К. Крауча, сучасна демократія переживає період «постдемократії», коли формальні інституції діють, але реальні політичні рішення ухвалює вузьке коло технократів та фінансових еліт, що породжує соціальне невдоволення та підживлює популістські настрої [119].

Популістські тенденції ще більше посилили міграційна криза 2015 р. та пандемія COVID-19, адже уряди в багатьох країнах ЄС зіткнулися з критикою неспроможності ефективно реагувати на кризові ситуації. Антисистемні рухи використовують аргументи про «некомпетентність» європейських бюрократів, що сприяє зростанню підтримки євроскептичних і популістських партій.

Критики пишуть, що популістські уряди часто схильні до концентрації влади, підриву незалежних інституцій, контролю медіа, а це загрожує демократичним нормам та верховенству права [306, с. 212-221]. В Угорщині та

Польщі були спроби обмеження незалежності судової гілки влади, що критикували ЄС та міжнародних організацій [144].

Популістські рухи часто використовують соціальні медіа як платформу для поширення ідей і мобілізації виборців. Дослідники пишуть, що соціальні медіа сприяють популістським партіям через алгоритми, що підсилюють поляризуючий контент і радикалізують громадську думку [400, с. 75–76; 137–157]. Кампанія Brexit базувалася на маніпулятивних стратегіях цифрового маркетингу, які сприяли формуванню негативних наративів щодо ЄС [83].

Отже, популізм у ЄС – багатогранне явище, що впливає на внутрішню політику окремих країн та загальноєвропейську інтеграцію. Його поширення створює виклики для демократичних інституцій, політичної стабільності й європейської єдності, що потребує комплексних стратегій реагування й адаптації політичної системи ЄС до нових викликів [62, с. 309-400]. Для глибшого розуміння популізму слід враховувати його політичні та соціальні передумови, аналізувати тривалі наслідки, які він несе демократичним процесам та політичній культурі ЄС.

Показовим аспектом актуальності політичних та ідеологічних процесів, що лежать в основі даної роботи, були чергові вибори до ЄП, які пройшли 6–9 червня 2024 р. [183]. Вибори стали лакмусовим папірцем для виявлення суспільно-політичних тенденцій у країнах ЄС, продемонструвавши подальше посилення євроскептичних, правопопулістських та радикальних сил, особливо в країнах ЦСЄ. Водночас зберіглася підтримка проєвропейських партій у західноєвропейських країнах, що свідчить про наростання ідеологічної асиметрії та фрагментації електорального поля. Вибори були інституційною подією та індикатором глибших процесів. Вони відбулися вперше після виходу Великої Британії з ЄС. Тож, аналіз політико-ідеологічних трансформацій набуває особливого значення у світлі нової легітимаційної хвилі, що формується на рівні національних держав і наднаціональних структур.

Особливої уваги заслуговують структурні зміни в ідеологічному балансі ЄП, які виявили електоральні уподобання громадян ЄС, та значно визначають

вектор подальшого розвитку ЄС. Вибори 2024 р. зафіксували фрагментацію політичного спектра, посилення крайніх сил та ослаблення традиційних центристських альянсів, які десятиліттями формували ядро євроінтеграції.

Трансформація не обмежується змінами в чисельному складі груп ЄП, а свідчить про глибинні зрушення в суспільно-ідеологічному кліматі Європи, які виявляються в переоцінці цінностей, розмиванні консенсусу щодо таких питань, як політика міграції, підтримка України, розширення ЄС, енергетичний перехід та принципи внутрішньої солідарності. Усе це робить аналіз політичної архітектури ЄП, тобто політичних груп, їхньої ідеології, електоральної динаміки та взаємодії, необхідною частиною дослідження сучасних політичних загроз у межах ЄС. Важливо детальніше проаналізувати основні політичні групи ЄС, розділивши їх за ідеологічним принципом.

Ліворадикальні сили в Європарламенті. У сучасному політичному ландшафті ЄС ліворадикальні сили, об'єднані у фракцію The Left in the European Parliament – Nordic Green Left (GUE/NGL) [243], представляють складне та суперечливе явище, схоже на спад та ідеологічну реанімацію. Їхня присутність у ЄП, попри помірні електоральні здобутки у 2024 р., засвідчує наявність структурованого антисистемного голосу, що апелює до соціального протесту, антиглобалістської риторики, екосоціалізму й антинатівського пацифізму. Криза легітимності і втрата стратегічної ініціативи роблять цю частину ідеологічного спектру однією з найбільш фрагментованих і концептуально вразливих.

Ліворадикальний політичний фронт сформувався в Європі у 1990-х рр., як відповідь на відступ традиційної соціал-демократії від класичної ідеї добробуту і загравання з неолібералами. Ліворадикальні партії (Die Linke [129] в Німеччині, Bloco de Esquerda [88] в Португалії, La France Insoumise [297] у Франції, Syriza [403] в Греції чи Izquierda Unida [276] в Іспанії), пропонували ідеологічну альтернативу, апелювали до ідеї соціальної рівності, емансипації праці, подолання нерівностей, розширення ролі держави у сфері освіти, охорони здоров'я й екологічного регулювання. Криза 2008 р. каталізувала

політичну активізацію лівих (радикально зросли Syriza в Греції, Podemos в Іспанії [360]), зміцнила їх фракційне представництво в ЄП. Ліві виступили як головні критики суворої політики бюджетної консолідації, нав'язаної ЄК, МВФ і ЄЦБ; проти соціального демонтажу, захищаючи національні моделі держави добробуту і критикуючи технократичну бюрократію Брюсселя.

Проте, після 2015 р. лівий фронт втратив стратегічну єдність. Владна Syriza не змогла реалізувати антикомпромісну програму і погодилась на нові пакети жорсткої економії, що спричинило розкол в партії та відтік виборців. Схоже і в Podemos, де внутрішні чвари і розмитість політичної лінії поступово маргіналізували колись впливову силу. У Франції La France Insoumise була головним голосом протесту, але не пододала бар'єр фрагментованого лівого флангу, домінуючих конкуруючих концептів інтерсекційності, політики ідентичності, радикального фемінізму й анархістської мобілізації.

На європейському рівні це вилилося у політичну кризу групи GUE/NGL, яка фрагментарно присутня у ЄП (46 депутатів за виборами 2024 р.), але не впливовий актор. Більшість її пропозицій декларативні, а критика ЄС як інституції не підкріплена чітким альтернативним баченням чи спроможністю до коаліційної співпраці. Внутрішня гетерогенність фракції ускладнює її стратегічну дієздатність: від умовно реформістських сил як Влосо, до відверто євроскептичних і проросійських партій східного флангу.

Пандемія COVID-19 та війна в Україні обмежили класичну ліву антисистемну парадигму. Позиції щодо війни в Україні розділили табір ліворадикалів, особливо у питаннях постачання зброї, санкцій та оборонної політики. Частина партій у Франції та Португалії, визнала право України на спротив і підтримала санкції проти РФ, а в інших країнах партії (частина німецьких і грецьких депутатів), зайняли нейтральну чи навіть проросійську позицію, апелюючи до традиційного пацифізму або антиамериканізму.

Втім, соціологічні опитування свідчать, що потенціал протестного електорату в Європі зберігається і може бути переорієнтований чи у правий, чи в лівий спектр. Наголосимо, що ліворадикальні сили нині не володіють ні

політичною гнучкістю, ні ресурсами для реального перехоплення енергії. Їхній політичний горизонт розмитий, концептуальні рамки суперечливі, а організаційна структура слабка. Сучасна криза ліворадикальної Європи – це електоральна втома та результат глибшої ідеологічної дезорієнтації.

Соціал-демократичні партії в Європі десятиліттями були стрижнем політичного консенсусу. Уособлюючи ідею соціальної держави, поєднання ринкових механізмів з перерозподільчими функціями, ці сили відігравали провідну роль у формуванні політики ЄС. Прогресивний альянс соціалістів і демократів (S&D) [368] у ЄП традиційно займав II місце за чисельністю після правоцентристської ЄНП, виступав за соціальну справедливість, економічну рівність, права людини та проєвропейську інтеграцію. Нині S&D перебуває у пошуку – від ключового центру до нової легітимності. За останні два десятиліття соціал-демократія Європи увійшла у глибоку трансформаційну фазу. Причини зниження підтримки електорату класичних партій (німецької SPD, французької PS, італійської PD, нідерландської PvdA) такі: структурна криза робітників, як ключового електорату, конкуренція від нових політичних утворень лівого і популістського флангів, втрачена здатність ефективно відповідати на виклики глобалізації, цифровізації і конфліктів ідентичності.

Парадокс сучасної соціал-демократії полягає у тому, що, зберігаючи інституційні позиції (уряди, міністерства, парламенти), вона дедалі частіше програє у сфері впливу на суспільний дискурс. Поширення соціального песимізму, зростання нерівності, криза довіри до еліт стали тим середовищем, у якому традиційний соціал-демократичний проєкт виявився неспроможним запропонувати нову емоційну ідею мобілізації. Частина партій спробувала модернізуватися шляхом об'єднання прогресивних економічних ідентичностей з ліберальною риторикою прав меншин, екологізму та гендерної рівності.

На виборах до ЄП 2024 р. група S&D зберегла II місце (136 мандатів), але не наростила вплив. У країнах Західної Європи соціал-демократи часто поступалися позиціями зеленим, центристам, а на Сході ЄС – правим і популістським блокам. Особливим викликом є ідеологічна конкуренція з боку

евроскептиків, які ставлять під сумнів модель євроінтеграції, а соціал-демократи прагнуть зберегти ЄС, як простір регульованого капіталізму і соціального діалогу.

В Іспанії (PSOE), Данії (SD), Португалії (PS), Мальті (PL) соціал-демократи зберегли /посилили позиції, модернізували програму і залучили новий електорат (молодь, середній клас, містяни), спираючись на ідею «активного уряду», поєднуючи боротьбу з кліматичними змінами, цифрову модернізацію і підтримку рівних можливостей. Попри кризу класичної лівої коаліції, соціал-демократія зберігає потенціал до відродження, за умови переосмислення свого місця між технократією ЄК та популістськими контрнаративами. Від цього залежить її здатність бути не лише стабілізатором, а й каталізатором оновлення європейського політичного порядку.

Зелені/Європейський вільний альянс (Greens/EFA) [241] у ЄП – політичне об'єднання, яке до 2024 р. символізувало кліматичну свідомість, нову політичну етику, захист прав меншин, прозоре врядування, багаторівневу демократію в ЄС. З 2000-х рр. «зелені» послідовно зростали електорально, трансформуючи екологічну ідеологію в широку соціо-політичну платформу, яка об'єднувала соціальний прогресизм, мультикультуралізм, ліволіберальну економічну політику та активну зовнішню політику у сфері прав людини.

Вибори до ЄП 2019 р. були кульмінацією. Фракція Greens/EFA здобула 74 мандати, ставши четвертою за чисельністю, активно впливала на формування «Європейського зеленого курсу» як флагманської ініціативи Комісії фон дер Ляєн. «Зелені» візуально і політично уособлювали нове покоління виборців: мобілізоване протестами Fridays for Future, загостреною екологічною свідомістю, критикою традиційних політичних еліт.

Однак, вибори 2024 р. для Greens/EFA були складні: втрата підтримки, популярності, ідеологічна напруга, перегляд ролі в ЄП. Група втратила 18 місць у ЄП – 53 мандати проти 74 у 2019 р. Це найбільша втрата у прогресивному політичному таборі, що засвідчила глибоку втому суспільства від ідеологічної парадигми «зеленого переходу», вразливість політичної сили

перед викликами нової реальності. Особливо відчутним падіння підтримки «зелених» було в Німеччині, Франції та Австрії. У деяких регіонах зникли цілі виборчі округи зі стабільним рейтингом «зелених». Серед причин: протести аграріїв проти кліматичної політики, посилення скепсису до екологічних обмежень у середнього класу та загальна поляризація політичного поля.

Втім, «зелені» зберегли потужні осередки в Бельгії, Ірландії, Скандинавії, Іспанії та окремих регіонах ЦСЄ. У країнах Балтії та ПСЄ була повільна інституційна присутність, яка базувалася на місцевих ініціативах, а не загальнонаціональних проєктах. Це відображає глибоку асиметрію розвитку «зеленого» руху в ЄС.

Після виборів 2024 р. перед Greens/EFA постали нові стратегічні дилеми. По-перше, вони мали відповісти на критику щодо елітарності і технократизму. По-друге, переосмислити комунікаційну стратегію, яка в умовах кризи купівельної спроможності та соціального тиску виглядає відстороненою від повсякденних проблем громадян. По-третє, активніше вибудовувати коаліційні моделі із соціал-демократами, лібералами і християнськими демократами, щоб зберегти вплив на кліматичну, соціальну й антикорупційну політики ЄС.

Ідеологічно Greens/EFA – важливий маркер лівоцентристської екологічної альтернативи в межах ЄС. Але їхній подальший вплив залежить не лише від риторики/ морального авторитету, а й від адаптації до соціального запиту на стабільність, доступність, справедливий перехід і політичну реалістичність. Тож, 2024 р. став сигналом до перегляду позицій.

Європейська народна партія (EPP) [216] – головна політична сила в ЄП, попри структурні зміни у виборчому ландшафті ЄС. Їй властива консервативна стабільність в умовах політичної турбулентності. За даними виборів 2024 р., EPP має статус найчисельнішої фракції, отримала від 170 до 180 мандатів. Утім, кількісне домінування, не зняло виклики ідейної конкуренції, внутрішньої фрагментації та переосмислення європейського курсу. Політичний успіх EPP у 2024 р. – не вибухове зростання, а прояв тривалої стратегії поміркованого консерватизму, що змогла втримати довіру виборців на

фоні загальноєвропейської фрагментації. Особливо важливу роль у збереженні впливу має гнучка коаліційна тактика. Як і в 2019 р., партія, втративши абсолютну перевагу, змушена формувати тристоронню центристську коаліцію з S&D та з лібералами Renew Europe.

Ця «велика коаліція центру» має більшість у ЄП (біля 56% мандатів). Хоча частка менша від попереднього скликання (було 60%), збереження єдності трьох основних проєвропейських блоків утримує контроль над 16 з 20 профільних комітетів і всіма чотирма підкомітетами ЄП. Це важливо не лише для внутрішньої законодавчої роботи, а й для зовнішньої демонстрації стабільності й інституційної спадкоємності на фоні тиску крайніх правих.

Одним із символів наступності є кандидатура У. фон дер Ляєн на II термін голови ЄК. Для ЄНП її переобрання – інституційний триумф, хоч процес стикається з численними труднощами. Фон дер Ляєн критикують за технократичний стиль керівництва, обережне ставлення до «Зеленої угоди» та спроби встановити діалог з консервативно-популістським табором, зокрема з Європейськими консерваторами та реформістами (ECR), але лівоцентристські союзники все більше побоюються розмивання ідеологічного ядра коаліції.

У 2024 р. ЄНП будувала політичну кампанію навколо трьох домінантних тем: оборона, міграція й економічний реалізм у кліматичній політиці; ратувала за створення постійного інституту європейського комісара з питань оборони; закликала до поглиблення інтеграції оборонного комплексу країн-членів та розширення повноважень Європейського оборонного агентства [201]. Щодо міграції, то риторика ЄНП істотно наблизилася до поміркованого правого табору: фокусує увагу на захисті зовнішніх кордонів, стримуванні нелегальної міграції, посиленні співпраці з країнами Північної Африки та Близького Сходу.

На тлі фермерських протестів та економічного тиску з боку екологічного регулювання, ЄНП зайняла обережну позицію по реалізації Європейського зеленого курсу. Вона не відмовилася від кліматичних цілей, наполягала на тому, що «екологічна трансформація не може руйнувати соціальну рівновагу».

Тож, стратегія ЄНП полягала у прагматичному поєднанні проєвропейського курсу із захистом економічних інтересів власного електорату.

Ліберальна ідеологія в ЄП переживає трансформацію та виклики нової політичної реальності. Альянс лібералів і демократів за Європу (Renew Europe) [373], який об'єднує проєвропейські центристські сили, відіграє одну з ключових ролей у внутрішньополітичній динаміці ЄС. Він виник у 2019 р. на базі колишнього Альянсу лібералів і демократів за Європу (ALDE) за ініціативи президента Франції Е. Макрона. Альянс репрезентує третю за чисельністю фракцію в ЄП. Це інституціоналізована відповідь на зростання популізму й євроскептицизму, прагнення модернізувати європейський лібералізм, зробивши його більш адаптованим до викликів ХХІ ст.

На ідеологічному рівні ліберали традиційно підтримують вільний ринок, конкуренцію, інноваційний розвиток, соціальний лібералізм, поглиблення європейської інтеграції, цифрову трансформацію, захист прав людини, рівність та захист прав меншин. В останні роки група демонструє готовність до прагматичних компромісів із великими політичними силами – насамперед з ЄНП та соціал-демократами, що надає їй вагомий вплив у європейському законодавчому процесі.

Втім, вибори до ЄП 2024 р. стали серйозним викликом для лібералів. Прагнучи позиціонувати себе як «раціональну альтернативу» популістам, Renew Europe втратив низку мандатів, аж до 75 депутатів, що було відчутним зниженням у порівнянні з 2019 р. (102 депутати). Основних втрат група зазнала у Франції, Іспанії та Нідерландах – країнах, які були її опорою. Особливо показовим є падіння рейтингу блоку Е. Макрона (Renaissance), що пов'язане з кризою довіри до політичного центру та загальним зсувом у бік правих сил.

Попри це, Renew Europe зберіг позиції у країнах Балтії, Ірландії, Чехії та Румунії, де ліберальні партії (чеський ANO, румунський USR) є впливовими гравцями. Ліберали активно виступають за реформу інституцій ЄС, за ідею створення наднаціональних партій, посилення ролі ЄП у формуванні виконавчої влади ЄС та запровадження трансатлантичного цифрового ринку.

У світлі геополітичних потрясінь ліберальна фракція позиціонує себе як захисник ліберального порядку, оснований на правилах. Вона є одним із ключових адвокатів розширення ЄС, інтеграції України та Молдови, виступає за умовну, але стратегічно мотивовану політику розширення.

Тож, Renew Europe важлива сила внутрішніх європейських дискусій. Проте, скорочення її представництва в ЄП після виборів 2024 р. ставить перед групою нові завдання: оновити комунікацію з виборцями, зміцнити внутрішню єдність, відновити довіру до ідеї ліберального центру в ЄС, що поляризується.

Ультраправий політичний мейнстрим Європи. Європейський політичний ландшафт 2020-х рр. дедалі більше визначається поверненням ідейного радикалізму. За оцінками аналітиків і очільників інституцій ЄС у багатьох країнах спостерігається процес нормалізації ультраправої риторики, яка ще донедавна сприймалась як маргінальна. У 2024 р. феномен перейшов у нову фазу – етап легітимації. Ультраправі партії здобули рекордні результати на національному рівні (Франція, Німеччина, Італія, Австрія) та ключові позиції в ЄП, значно зміцнили групу «Ідентичність і демократія» (ID) [263] та групу «Європейські консерватори і реформісти» (ECR) [161].

Ж. Боррель, верховний представник ЄС із зовнішньої політики, оцінив вибори 2024 р. як «доленосні для майбутнього ЄС», заявивши в інтерв'ю, що «масова підтримка ультраправих – це індикатор страху виборців перед війною, невизначеністю та геополітичним тиском». Позицію поділяють й інші лідери Європи. Так, міністр МЗС Франції С. Сежурне попередив, що «стрімке зростання ультраправих загрожує перетворити Європу на «некеровану» [46].

На відміну від початку 2000-х рр., тепер ультраправі партії об'єднані не лише навколо тем імміграції чи національного суверенітету, а й навколо концепції «постглобалістського порядку», в якому ЄС втрачає роль наднаціонального регулятора і стає союзом культурно-гомогенних націй. У політичному дискурсі з'являється наратив про необхідність «окупації Брюсселя», запропонований Орбаном, який прямо заявляє про потребу трансформації європейських інституцій із середини.

У новому скликанні ЄП ID та ECR контролюють понад 20% мандатів, що дозволяє їм ефективно впливати на формування порядку денного, блокувати окремі законодавчі ініціативи та вибудовувати тактичні альянси з поміркованими консерваторами і частиною лівих (антиглобалістів). Втім, розбіжності ID (проросійська риторика деяких партій, антиукраїнські заяви) та ECR (чітка проукраїнська позиція) не свідчать про створення єдиного радикального блоку.

Отже, ультраправі в Європі – це не феномен протестного голосування, а частина політичного мейнстріму, який важко ігнорувати на національному і наднаціональному рівні. Перед ЄС стоїть фундаментальне питання: чи зможе він витримати тиск політичної поляризації без втрати демократичної ідентичності? Відповідь залежить від того, чи надасть центристський блок нову якість управління, не поступаючись фундаментальними цінностями.

1.1. Методологічні засади та моделі дослідження проблеми

Дослідження політичних загроз та ідеологічних викликів у сучасному ЄС ґрунтується на міждисциплінарному підході, що включає елементи політичної науки, міжнародних відносин, соціології, філософії та безпекових студій. Використання підходу дозволило комплексно оцінити природу загроз та їх вплив на стабільність демократичних інститутів ЄС, проаналізувати ідеологічні трансформації, що відбуваються в політичному просторі Європи.

Політичні загрози й ідеологічні виклики проаналізовано через призму державних механізмів реагування та в контексті глобальних трендів, трансформаційних процесів, які впливають на європейську політичну систему: вплив постправди, поширення популізму, зростання євроскептицизму та змін у суспільному дискурсі щодо ключових європейських цінностей.

Методологія дослідження передбачала аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників, що формують політичні загрози й ідеологічні виклики, соціально-економічні фактори, вплив інформаційних технологій, роль міжнародних

акторів та динаміки політичного дискурсу. Використано сучасні теоретичні підходи до аналізу політичних інститутів, політичного процесу та прийняття рішень. Це – системний, неоінституціональний, структурно-функціональний, порівняльний, конфліктний підходи, концепція ризикового суспільства У. Бека, критична теорія та підходи до аналізу безпеки й ідеологічної поляризації.

Важливими є неореалістичний та ліберальний підходи до аналізу загроз у міжнародній політиці, які займають важливе місце в дослідженні міжнародної безпеки та політичних викликів. Неореалізм, що його розвинули К. Уолц, Г. Моргентау та С. Волт, пояснює політичні загрози через структурний аналіз міжнародної системи, в якій держави змушені діяти в умовах анархії, спираючись на баланс сил і власні можливості для виживання. Уолц писав, що «головною загрозою для стабільності міжнародного порядку є зміна розподілу влади між державами, що провокує конфлікти та гонку озброєнь» [433, с. 117-145]. Схожі ідеї розвивав Моргентау, наголошуючи на боротьбі за владу як основному рушії міжнародних відносин; політичні загрози він розглядав крізь призму національного інтересу та принципу реальної політики [326, с. 3-15]. С. Волт дослідив утворення коаліцій держав, що прагнуть забезпечити власну безпеку через балансування загроз [430, с. 45-76].

Ліберальний підхід до аналізу політичних загроз у трактуванні Р. Кеохейна і Д. Ная, містить альтернативний погляд на міжнародні відносини, наголошує на ролі міжнародних інституцій, норм співпраці та економічної взаємозалежності, зниженні рівня загроз. Вони довели, що сучасні держави тісно взаємопов'язані через міжнародні організації, торговельні відносини та багатосторонні угоди, що робить конфлікти менш імовірними [284, с. 23-48]; розвинули концепцію «м'якої сили», яка полягає у використанні культурних, економічних, дипломатичних інструментів для впливу на міжнародні процеси без дії військової сили. Тож, неореалістичний підхід вказує на конкурентну природу міжнародних відносин, потребу військового стримування загроз, а лібералізм – на можливість співпраці й інституціонального регулювання політичних ризиків; розглядає політичні загрози через призму балансу сил,

конкуренції між державами та необхідності забезпечення безпеки у анархічній міжнародній системі; наголошує на ролі міжнародних інституцій, економічної взаємозалежності та норм співпраці як механізмів зниження рівня загроз.

Важлива й концепція політичної безпеки, яка займає провідне місце в сучасних дослідженнях міжнародних відносин і європейської безпеки. Б. Бузан, О. Вівер та Д. де Вільде запропонували сек'юритизаційний підхід до розгляду загроз [99], наголосили, що політична безпека об'єктивне явище та результат дискурсивних процесів, під час яких суб'єкти влади визначають певні питання як загрози. Бузан і Вівер розвинули і концепцію «регіональних комплексів безпеки», пояснюючи, що політичні загрози часто формуються в межах певних геополітичних регіонів чи окремих держав. Для Європи це означає, що процеси сек'юритизації міграції, тероризму, демократичних стандартів та дезінформації значною мірою впливають на політичну безпеку ЄС. За цим підходом, ЄС функціонує як наднаціональний актор, здатний впливати на формування безпекових політик держав-членів та їх оточення.

Т. Балзацкі та К. Джордж розширили цю концепцію, аналізуючи взаємозв'язок політичної безпеки й інституційної стабільності ЄС; вказали, що євроінтеграція дозволяє зменшити внутрішньополітичні загрози через спільну політику в галузі прав людини, боротьби з корупцією та демократичних реформ. Тож, концепція політичної безпеки – ключове підґрунтя для аналізу сучасних викликів ЄС, включаючи зростання популізму, радикалізацію та зовнішнє втручання у внутрішні процеси Союзу.

Неоінституціональний підхід та системний аналіз [133] разом дозволили дослідити політичні інститути та процеси в ЄС, враховуючи їхню взаємодію у контексті внутрішніх і зовнішніх загроз; оцінити складність політичного управління в багаторівневій системі ЄС, взаємозалежність національних урядів, наднаціональних інституцій та громадянського суспільства; виявити структурні фактори, що впливають на ефективність політичних рішень та стійкість демократичних інститутів у відповідь на внутрішньополітичні кризи, економічну нестабільність та зовнішні втручання.

Неоінституціональний аналіз євроінтеграції та ролі наднаціональних органів у протидії основним політичним викликам та ідеологічним загрозам у країнах ЄС став важливим аспектом дослідження. Е. Моравіцк розглянув євроінтеграцію через призму інституційної взаємодії між державами та наднаціональними органами, наголошуючи на економічній доцільності та державних інтересах як рушійних силах інтеграції [325].

Німецький політолог Ф. Шиммельфенніг розвинув підхід у межах теорії «раціонального інституціоналізму», стверджуючи, що наднаціональні органи, такі як ЄК та ЄП, відіграють роль каталізаторів у процесі інтеграції, забезпечуючи стабільність та узгодженість політичних рішень у відповідь на внутрішні та зовнішні загрози. Він детально вивчив механізми інституційного впливу на процеси інтеграції та реакції на виклики [387, с. 49-68].

Неоінституціональний підхід допоміг зрозуміти, як наднаціональні структури ЄС співпрацюють у протидії загрозам і формують загальну політику безпеки. Використання інструментарію сприяло аналізу механізмів адаптації політичних систем до нових викликів (інформаційні війни, зростання політичної поляризації, вплив новітніх технологій на прийняття рішень); вивченню динаміки інституційних змін і взаємодії політичних еліт з суспільством у контексті перманентних змін політичного середовища.

Порівняльний підхід у дослідженні проблеми використано для аналізу політичних загроз та ідеологічних викликів у різних країнах ЄС, що дало змогу виявити спільні тенденції та відмінності у формах реагування на політичні й ідеологічні виклики [110, с. 105–119]. Це дозволило розглянути відмінності у політичних режимах, рівнях демократизації, стійкості інституцій та політичній культурі, які впливають на характер сприйняття та реагування на загрози. Завдяки застосуванню порівняльного підходу здійснена оцінка ефективності політичних стратегій у боротьбі з дезінформацією, екстремістськими ідеологіями, зовнішніми впливами; визначено, які політичні моделі виявляють найбільшу стійкість перед сучасними викликами. Важливим аспектом роботи

став аналіз факторів, що сприяють консолідації демократії чи посилюють її ерозію в умовах зростання поляризації та поширення популістських ідеологій.

Конфліктний підхід і дискурс-аналіз [217] сприяли вивченню політичної риторики популістів, євроскептиків, політичних лідерів, ідеологічних течій при формуванні суспільного сприйняття загроз. Інструменти дозволили проаналізувати механізми маніпулювання громадською думкою, використання емоційно забарвленої лексики для мобілізації суспільства та конструювання наративів про внутрішніх і зовнішніх «ворогів». Особливо ретельно вивчено конфліктні та дискурсивні стратегії, при легітимації політичних рішень, виправдання обмеження демократичних свобод, формування альтернативних ідеологічних реалій. Проаналізовано вплив традиційних і цифрових медіа, роль соціальних мереж у поширенні ідеологічно забарвлених меседжів. Поєднання конфліктного підходу та дискурс-аналізу суттєво допомогло при виявленні змін у політичній риторичі в умовах кризових ситуацій; дозволило оцінити зміни в суспільних уявленнях про політичні загрози; підібрати адекватні механізми для їхньої інструменталізації у політичному процесі.

Вказані концепції, зокрема критична теорія, структурно-функціональний аналіз, концепція політичної стабільності, аналіз ідеологічної поляризації, слугували основою для емпіричного аналізу політичних загроз та ідеологічних викликів. Використані емпіричні дані дозволили підтвердити/ спростувати теоретичні припущення щодо природи та динаміки загроз у ЄС. Застосування структурно-функціонального підходу дозволило оцінити спроможність інституцій ЄС реагувати на політичні виклики та їхню роль у підтриманні стабільності. Критичний підхід сприяв виявленню глибинних механізмів відтворення політичних загроз та ідеологічних конфліктів через економічні, соціальні та інформаційні процеси. Емпіричні дослідження уможливили оцінку ефективності державної політики, соціальних реакцій на загрози та ступінь впливу зовнішніх акторів на політичні ідеологічні зміни.

У дисертаційному дослідженні широко використано кількісні методи [287], які включають аналіз соціологічних опитувань, виборчих тенденцій,

статистичних даних щодо рівня довіри до інституцій політичних систем країн-членів ЄС та політичних партій, аналіз частоти використання ключових ідеологічних наративів у публічному просторі. Застосування кількісних методів у дослідженні політичних загроз та ідеологічних викликів дозволило виявити закономірності у зміні суспільних настроїв, рівні поляризації та ступені впливу різних чинників на політичні процеси. Аналіз виборчих тенденцій допоміг зрозуміти динаміку підтримки популістських і радикальних партій, а дані соціопитувань – виявити рівень суспільної довіри до ключових політичних інституцій. Методи математичного моделювання та регресійного аналізу використано в роботі для оцінки кореляцій між соціально-економічними умовами та політичними вподобаннями громадян, що сприяло кращому прогнозуванню політичних ризиків.

Великі дані й аналіз соціальних медіа сприяли дослідженню швидкості поширення ідеологічних наративів і джерел їхнього формування. Тож, кількісні методи забезпечили емпіричне підґрунтя для оцінки рівня політичної стабільності та вразливості суспільства до маніпулювання.

Використання якісних методів [442] допомогло охопити експертні інтерв'ю, кейс-стаді та здійснити аналіз медійних наративів. На загал, це дозволило глибше розкрити механізми формування й ескалації політичних загроз та ідеологічної поляризації. Експертні інтерв'ю стали ключовим методом збору глибоких даних від фахівців у сфері політики, безпеки та дослідження соціуму; дозволили отримати унікальні інсайти щодо факторів, які сприяли загостренню політичних конфліктів та зміцненню ідеологічних антагонізмів. Аналіз відповідей експертів допоміг сформуванню структурованого уявлення про ключові механізми впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на політичну стабільність.

Метод кейс-стаді [111, с. 123–130] забезпечив вивчення конкретних політичних криз; дозволив встановити закономірності розвитку загроз та виявити ефективні механізми їхнього стримування. У даному дослідженні

вибірка кейсів включила такі події, як Брекзит, зростання популістських рухів у ЄС, кризи, пов'язані з міграцією й інформаційними війнами.

Метод аналізу медійних наративів [425] став важливим інструментом дослідження динаміки суспільного дискурсу. Він дозволив оцінити, як зміни в медіапросторі впливають на сприйняття загроз громадянами та які технології інформаційного впливу застосовуються для посилення ідеологічної поляризації. Особливу увагу приділено дослідженню соціальних мереж, алгоритмічного посилення конфліктних наративів та впливу зовнішніх інформаційних кампаній на політичну стабільність у ЄС.

У сучасних умовах нестабільності та глобалізації, на нашу думку, недостатньо лише традиційних методів оцінки політичних ризиків, що вимагає розробки більш гнучких і адаптивних моделей. Певні моделі аналізу політичних загроз дозволяють визначати основні фактори ризику, оцінити їх потенційний вплив на політичну систему та прогнозувати можливі сценарії розвитку ситуації. Вони відіграють ключову роль у формуванні стратегій реагування на виклики, з якими стикаються демократичні інститути. У роботі розглянуто три основні моделі, що застосовуються для аналізу політичних загроз та ідеологічних викликів у ЄС: модель стабільності демократії, гібридна модель політичної безпеки та модель впливу соціальних медіа.

Модель стабільності демократії [310, с. 69–105] – важливий аналітичний інструмент, який дозволив оцінити рівень загроз, що можуть призвести до ерозії демократичних інститутів. Вона базується на аналізі індикаторів: рівень довіри громадян до державних органів влади, ефективність правової системи, функціональність механізмів забезпечення верховенства права, рівень свободи слова та стан громадянського суспільства. Серед факторів, що впливають на демократичну стабільність відіграють роль процеси політичного популізму, маніпулювання виборчими процесами, тенденції до централізації влади та зниження незалежності судової системи. Значний вплив на стан демократії має інформаційне середовище, поширення дезінформації та втручання зовнішніх акторів у внутрішні політичні процеси. Дослідження цих факторів сприяє

розробці ефективних стратегій захисту демократичних інститутів та адаптації політичних систем до сучасних викликів [123, с. 35-44].

Гібридна модель [120] політичної безпеки передбачає аналіз внутрішніх і зовнішніх загроз, що впливають на функціонування політичних систем у межах ЄС. Цей підхід враховує складний характер сучасних загроз, які часто мають комплексний та нелінійний характер. До внутрішніх факторів належать соціальна поляризація, зростання протестних рухів, політичний радикалізм, вплив економічної нестабільності та структурні дисбаланси у суспільстві. У свою чергу, зовнішні загрози включають геополітичні конфлікти, гібридні війни, економічні санкції, втручання у внутрішню політику держав-членів ЄС та дезінформаційні кампанії. Однією з ключових особливостей гібридної моделі політичної безпеки є те, що вона дозволяє виявити взаємозалежність між різними типами загроз та спрогнозувати їхній кумулятивний ефект на політичну стабільність [431]. Вона також дає можливість оцінити рівень уразливості політичних систем до зовнішніх маніпуляцій, враховуючи такі чинники, як інтегрованість країни в міжнародні політичні альянси, стан інформаційної безпеки та ефективність державного управління у кризових ситуаціях. Застосування цієї моделі сприяло розробці стратегій з протидії гібридним загрозам та посиленню політичної резильєнтності держав ЄС.

Модель впливу соціальних медіа [84]. Значний вплив на формування сучасного політичного ландшафту мають цифрові технології, особливо соціальні медіа. Модель впливу соціальних медіа передбачає аналіз механізмів, через які цифрові платформи формують суспільний дискурс, впливають на політичну мобілізацію, радикалізацію політичних рухів. Алгоритмічні механізми персоналізованої видачі контенту у соціальних мережах сприяють утворенню інформаційних «бульбашок», де громадяни споживають лише обмежений набір інформації, що підтверджує їхні попередні погляди [400, с. 75–76; 137–157]. До аспектів аналізу у цій моделі входять: технологічні особливості цифрових платформ, їхній вплив на розповсюдження фейкових новин, використання соціальних мереж як засобу організації

протестних рухів та механізмів інформаційного втручання. Аналіз вказує, що соціальні медіа можуть сприяти демократизації та політичній участі, чи стати інструментом поляризації суспільства, підриву довіри до демократичних інститутів [416].

Отже, комплексний аналіз політичних загроз та ідеологічних викликів у ЄС вимагав використання широкого кола інструментів. Міждисциплінарний підхід, використання різних моделей забезпечили наукову обґрунтованість дослідження, дозволили сформулювати ефективні стратегії протидії сучасним викликам у ЄС. Взаємодоповнюваність методологічних підходів, кількісних і якісних методів уможливили оцінку масштабу й характеру загроз, визначили структурні чинники, механізми впливу. Розгляд моделей аналізу політичних загроз засвідчив необхідність багаторівневого підходу до аналізу політичної ситуації в ЄС, що враховує інституційні зміни і інформаційні виклики.

1.2. Огляд джерельної бази дослідження

При аналізі джерельної бази дослідження використано проблемно-політологічний підхід, з широким спектром теоретичних і методологічних розробок, які дозволили глибше зрозуміти механізми реагування ЄС на сучасні політичні загрози і виклики. Джерела поділені на кілька груп: міжнародно-правові документи ЄС і міжнародних організацій про сучасний розвиток спільноти; документи про співпрацю країн з ЄС, теоретичні та методологічні дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців; дисертації науковців України по проблемі; статистичні та соціологічні дані; інформаційні матеріали.

Основні установчі документи (фундамент, правова й інституційна структура ЄС), визначили принципи, механізми дій та взаємодії між членами; встановили межі внутрішньої і зовнішньої політики ЄС. Л. Богачова пише, що «документи регулюють відносини між високорозвиненими європейськими державами, забезпечуючи стабільність та передбачуваність у їхній співпраці» [4, с. 45-49]. Аналіз установчих документів ЄС критично важливий для

розуміння механізмів протидії політичним загрозам та ідеологічним викликам Союзу. На думку Т. Сидорук, нормативно-правова природа Європейської політики сусідства формується головню на «м'якій» правовій основі, що впливає на ефективність реагування на зовнішні загрози» [47, с. 102-107].

Європейська інтеграція – складний багаторівневий процес, розпочатий для забезпечення стабільності, економічного розвитку і безпеки на континенті. Її правова основа закладена низкою ключових нормативно-правових актів, які визначали основні механізми функціонування, інституційні особливості та напрями розвитку ЄС. ЄІ розпочалася з підписання 18.04.1951 р. Паризького договору [184] (чинний з 23.07.1952 р.), першого офіційного кроку [277, с. 54-56]. Головна мета Договору – створення спільного ринку для двох стратегічних галузей промисловості: видобутку вугілля і виробництва сталі, як запобіжника майбутніх воєнних конфліктів у країнах Європи. Ініціатором створення об'єднання був міністр МЗС Франції Р. Шуман, який у декларації 9.05.1950 р. [191] запропонував ідею об'єднання ресурсів, як основи Паризького договору.

Договір заснував Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), яке мало об'єднати промисловий потенціал країн-учасниць під єдиним наднаціональним контролем. Рішення зміцнило політичні й економічні зв'язки країн-учасниць, започаткувало подальші інтеграційні процеси в Європі. За Паризьким договором створили спільні органи управління: Вищий орган ЄОВС [194] (контроль виробництва і розподілу ресурсів), Спільну асамблею, Раду міністрів і Спеціальний суд, що забезпечило реалізацію та дотримання положень Договору, який підписали Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. ЄОВС – прототип майбутніх спільнот Європи, демонстрував ефективність співпраці держав на основі спільних економічних інтересів. Після завершення дії Паризького договору (2002), його функції передали ЄС. Договір – історична основа сучасного євроінтеграційного процесу.

Римський договір [185], підписаний 25.03.1957 р. (діяв з 01.01.1958 р.), став ключовим етапом у процесі євроінтеграції. Він започаткував Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної

енергії (Євратом) [193]. Договір підписали шість країн-засновниць: Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Основна мета ЄЕС – створення спільного ринку, усунення митних бар'єрів, дію спільного зовнішнього тарифу та гармонізацію економічної політики серед країн-членів. Головний акцент Договору – поступове забезпечення чотирьох основних свобод: вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, тобто створення економічного простору без внутрішніх обмежень і стимулювання економічного зростання в Європі. Євратом сприяв розвитку мирного використання ядерної енергетики, координації досліджень у цій галузі, забезпечення спільного управління ядерними ресурсами, підвищенню енергетичної безпеки, розвитку технологій атомної енергії. Римський договір передбачав створення інституційної структури ЄЕС і Євратому, що включала: ЄК; Раду міністрів; ЄП (тоді Парламентська асамблея; Європейський суд).

Римський договір – основа подальшого розвитку ЄС, тривалої стратегії інтеграції, що поступово розширювалася, поглиблювалася, вела до підписання Єдиного європейського акту (1986) та Маастрихтського договору (1992). Цей Договір – фундамент майбутньої економічної і політичної єдності Європи.

Єдиний європейський акт (підписали ЄСА 17.02.1986 р. в Люксембурзі і 28.02. 1986 р. у Гаазі), як перший масштабний перегляд установчих договорів Європейських Співтовариств (чинний з 01.07.1987 р.), ознаменував важливий етап євроінтеграції; заклав правові основи формування єдиного внутрішнього ринку, що мав бути реалізований до 1992 р.; реформував механізми ухвалення рішень у Європейському економічному співтоваристві. Важлива зміна відбулася завдяки ЄСА – введення голосування кваліфікованою більшістю у Раді Міністрів, що дозволило зменшити випадки блокування рішень країнами-членами, прискорило ухвалення ключових ініціатив у сфері єдиного ринку.

ЄСА також передбачав посилення повноважень ЄП в ухваленні рішень, що сприяло поступовій демократизації законодавчого процесу. Акт закріпив важливість європейської співпраці у сфері наукових досліджень, технологічного розвитку, охорони довкілля та соціальної політики.

Єдині стандарти у цих галузях сприяли підвищенню рівня соціального захисту громадян та економічній гармонізації в межах ЄЕС; а формування механізмів координації зовнішньої політики країн-членів згодом стало основою для створення Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) ЄС. Це означало посилення дипломатичної співпраці держав-членів на міжнародній арені.

Дії ЄС у новому форматі – результат підписання Маастрихтського договору 07.02.1992 р. [182]. Він набув чинності 01.11.1993 р. та офіційно заснував Європейський Союз, перетворивши ЄЕС на політичне й економічне об'єднання країн-членів. Цей документ створив багатосторонню структуру ЄС та механізми його подальшого розвитку; запровадив три головні опори ЄС, як основу його діяльності: економічний і валютний союз заклав основу єдиної європейської валюти – євро; спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП); співпрацю у сфері правосуддя та внутрішніх справ – новий механізм гармонізації політик держав-членів щодо імміграції, боротьби з міжнародною злочинністю, поліцейського і судового співробітництва.

Маастрихтський договір увів громадянство ЄС [187], яке надавало мешканцям держав-членів право вільно пересуватися та проживати на території будь-якої країни ЄС, брати участь у виборах до ЄП. Це посилило політичну інтеграцію ЄС та сприяло формуванню загальноєвропейської ідентичності. Громадянство ЄС забезпечило право на дипломатичний захист і консульську допомогу в будь-якій країні світу, де немає представництва країни-члена, до якої належить громадянин. Підписання Договору розширило дію ЄП, додало впливу на законодавчий процес через співпрацю з Радою ЄС.

Договір відобразив прагнення країн-членів ЄС до тіснішої взаємодії у політичній, економічній та безпековій сферах; зробив ЄС одним із найуспішніших проєктів міжнародної інтеграції.

Амстердамський договір (підписаний 02.10.1997 р., чинний з 01.05.1999 р.) – черговий крок у розвитку євроінтеграції, спрямований на реформування інституцій ЄС та розширення повноважень у соціальній і безпековій сферах

[180]. Він був відповіддю на потребу адаптації ЄС до викликів розширення й зміцнення демократичних механізмів управління, компетенцій ЄС у соціальній політиці, правах людини; закріпив принципи рівноправності, боротьби з дискримінацією; покращення умов праці та соціального захисту громадян ЄС; посилив механізми дотримання прав людини, як важливих елементів європейських стандартів демократії; зміцнив роль ЄП, повноваження в ухваленні законів; запровадив процедуру спільного ухвалення рішень, надав ЄП рівний статус із Радою ЄС у багатьох сферах політики, що сприяло демократизації діяльності ЄП, підвищенню легітимності ухвалених рішень. Амстердамський договір вплинув на розвиток простору свободи, безпеки, правосуддя; передав питання візової, імміграційної політики і надання притулку в компетенцію ЄС, що створило спільні механізми контролю зовнішніх кордонів та гармонізувати міграційне законодавство.

Важливим кроком у підготовці ЄС до чергового етапу великого розширення 2004 р. (одразу десять нових держав), стало підписання Ніщського договору 26.02.2001 р. [183]. Основна мета Договору (чинний з 01.02.2003 р.), – реформування інституційної структури ЄС для ефективного функціонування в умовах значного збільшення кількості держав-членів. Ніщський договір реформував систему голосування в Раді ЄС; змінив механізм ухвалення рішень шляхом кваліфікованої більшості, що забезпечило новий розподіл голосів між державами-членами, враховуючи їх демографічну вагу (аналогічний механізм ввели у 1986 р. для Ради Міністрів, після підписання ЄСД).

Це зробило процес ухвалення рішень гнучким, ефективним, особливо у великому ЄС. Договір передбачив перегляд розподілу місць у ЄП, встановив нову схему представництва, яка враховувала розширення ЄС, що забезпечило більшу рівноправність між великими і малими державами ЄС, збалансувавши вплив окремих країн на законодавчий процес; запровадив нові правила для діяльності ЄК; зміцнив механізм співпраці країн-членів, що посилювало інтеграцію в окремих сферах без необхідності залучення всіх держав ЄС.

Наймасштабнішою реформою ЄС після Маастрихтського договору став Лісабонський договір, підписаний 13.12.2007 р. (чинний з 01.12.2009 р.) [181]. Він удосконалив інституційну структуру ЄС, процес ухвалення рішень; створив посаду Президента Європейської ради. Президент отримав мандат на 2,5 роки та координує діяльність Ради ЄС, забезпечує стабільність стратегічного керівництва ЄС, що посилює інституційну узгодженість ЄС; увів посаду Високого представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки, що дозволило ЄС говорити «одним голосом» на міжнародній арені. Високий представник очолює Європейську службу зовнішніх дій та координує зовнішню політику ЄС, що консолідує дипломатичні зусилля держав-членів.

Договір значно посилює роль ЄП, його вплив на законодавчий процес; запровадив спрощення процедури ухвалення рішень у Раді ЄС, розширив голосування кваліфікованою більшістю; передбачив, що для ухвалення рішень необхідна підтримка 55% країн-членів, які представляють щонайменше 65% населення ЄС; дозволив уникнути блокування рішень окремими країнами.

Важливі положення щодо досліджуваної проблеми містить Хартія основних прав ЄС [175], яка надала громадянам додаткові правові гарантії у сферах демократії, рівноправності, прав людини та верховенства права. Хартія зміцнила європейські демократичні цінності. Крім того, Лісабонський договір закріпив механізм виходу держави-члена з ЄС, що раніше не передбачали інші договори. Це вперше застосувала Велика Британія при виході з ЄС у 2020 р.

Тож, Лісабонський договір створив основу ефективнішої діяльності ЄС у XXI ст. та підвищив його спроможність реагувати на сучасні виклики; вказав на потребу реформ ЄС після розширення 2004-2007 рр., зробив його більш інтегрованим, демократичним, спроможним до швидкого ухвалення рішень. Науковці позиціонують документ, як останній загальноєвропейський Договір, що має фундаментальний вплив на внутрішньополітичні процеси в ЄС. М. Ковалів вважає, що вказані договори сформували правову систему ЄС, визначили компетенції його органів і основи правового статусу громадян [34].

Крім проаналізованих установчих договорів, наголосимо на прийнятій у 2003 р. Європейській стратегії безпеки [189], що визначила основні загрози безпеці ЄС та напрями їх подолання. С. Біскуп писав, що «стратегія – перший комплексний документ, який окреслив спільне бачення загроз і викликів для європейської безпеки у контексті міжнародної нестабільності» [87]. У ній наголошено на посиленні оборонної політики та координації між ЄС і НАТО.

Євроінтеграція ґрунтується значною мірою на принципах правової визначеності та демократичної легітимності. На думку М. Дюверже [132], «реформування інституцій ЄС через укладення нових договорів є відповіддю на зміну політичного та економічного контексту, що забезпечує ефективніше ухвалення рішень у розширеному Союзі». Саме тому Лісабонський договір став найважливішою реформою інституційної системи ЄС у ХХІ ст., закріпив механізми демократичного контролю та громадянської участі.

У вересні 2023 р. французько-німецька експертна комісія оприлюднила доповідь [118], де наголосила, що подальше розширення ЄС можливе лише за умови глибоких реформ, скасування принципу однаковості в Раді ЄС – кроку, який безпосередньо вплине на суверенітет держав-членів. Документ підкреслив, що розширення ЄС до понад 30 членів у ближче десятиліття вимагає зміцнення внутрішньої згуртованості, оновлення бюджетної політики, перегляду процедур ухвалення рішень. Доповідь критикує принцип однаковості в зовнішній політиці й оподаткуванні, пропонує перехід до голосування кваліфікованою більшістю. Цей крок має усунути можливість блокування спільних рішень окремими країнами, тими, що зловживають правом вето з політичних міркувань. Експерти звернули увагу на потребу реформування структури ЄК, у якій є по одному комісару від кожної держави. Після розширення це зробить ЄК надмірно громіздкою, тож пропонується обмежити кількість комісарів, увівши систему ротації – ієрархічну модель.

Отже, Доповідь французьких і німецьких науковців закликає до рішучих дій: або ЄС реформується й готується до масштабного розширення, чи ризикує втратити політичну вагу та внутрішню згуртованість у вирішальний момент

історичного розвитку. Франція та Німеччина, як автори, запропонували дорожню карту для досягнення амбітної мети – формування до 2030 р. ефективного, реформованого ЄС у складі понад 30 країн.

Окрему групу джерельної бази сформували наукові праці, заклавши основу для аналізу політичних загроз та ідеологічних викликів у країнах ЄС. Дослідники вказують, що ЄС використовує комплексний підхід до управління загрозами, який включає дипломатичні, економічні та військові інструменти, створюючи ефективну систему реагування на політичні виклики.

Серед науковців Заходу безпекову політику ЄС та його взаємодію з НАТО й ОБСЄ досліджує М. Сміт [395]. Він підкреслює інституційний вплив наднаціональних органів на формування спільної безпекової політики; наголошує, що ЄС розробив власні механізми реагування на міжнародні загрози, включаючи створення Європейської служби зовнішніх дій та посилення координації з міжнародними безпековими структурами.

Британський дослідник К. Хілл [253] проаналізував вплив наднаціональних органів на зовнішню політику ЄС, вказав, що навіть при домінуванні національних інтересів, інституції ЄС здатні діяти автономно у відповідь на загрози безпеці.

На тлі дискусій про інституційне майбутнє ЄС дослідники фіксують також політичні процеси, які можуть ускладнити реалізацію реформ і розширення. Французький політолог Г. Івальді в публікації 2024 р., у межах проєкту European Center for Populism Studies (ECPS), надав цінне аналітичне підґрунтя для розуміння впливу війни в Україні на внутрішньополітичну ситуацію у Франції [274, с. 165-177]; переконливо довів, що повномасштабне вторгнення РФ в Україну стало каталізатором зсуву політичного поля вправо, активізувавши радикальні й євроскептичні сили, які змогли конвертувати соціально-економічну напругу у політичні дивіденди; проаналізував дані виборів до ЄП 2024 р. у Франції, що відбулися на тлі загальноєвропейських кризових явищ: енергетичної нестабільності, інфляції, зростання оборонних витрат і соціального навантаження. У цих умовах найбільшу підтримку

виборців отримала ультраправа партія «Національне об'єднання» (RN) на чолі з М. Ле Пен. Її результат – понад 31% голосів, став політичним «поворотним моментом», який змусив президента Е. Макрона оголосити дострокові парламентські вибори. Рішення засвідчило не лише електоральну слабкість проєвропейського центру, а й глибші ідеологічні зміни суспільства.

Івальді пише, що успіх RN значною мірою пов'язаний зі здатністю партії адаптувати риторику: від відвертого антиєвропеїзму до критики «надмірної інтеграції», «диктату Брюсселя», особливо у контексті можливого вступу України. Українське питання – зручний інструмент для відновлення наративів національного суверенізму і мобілізації виборців на тлі економічної кризи. Окрім RN, у політичному полі Франції активізувалася ще одна права сила – партія «Відвоювання» (Reconquête) Е. Земмура, риторика якої ще радикальніша і містить елементи проросійської апології. Дві сили, попри різницю в позиціях, використовують схожі аргументи щодо «реалістичного підходу» до війни, закликаючи до «повернення національного контролю».

На думку Івальді, успіх радикальних популістів у Франції є частиною ширшої європейської тенденції. Він вказує на можливість формування в ЄП нових коаліцій правопопулістських і євроскептичних партій, які тиснуть на інституції ЄС щодо санкцій, фінансування України, енергетичної політики, перспектив розширення. Особливо небезпечним він вважає поступовий перехід від критики допомоги Україні до критики самої логіки європейської солідарності, що може призвести до політичної фрагментації ЄС. Отже, дослідження Івальді демонструє, що війна в Україні, яка спочатку мала мобілізуючий ефект для європейських демократій, у середньостроковій перспективі може стати чинником внутрішнього поділу, якщо соціально-економічна напруга збережеться, а антисистемні сили й надалі використовуватимуть українське питання як елемент політичної мобілізації.

Особливу увагу сучасна академічна думка надає змінам політичної архітектури ЄС через вихід Великої Британії з міжнародної спільноти. У цій площині актуальною є стаття «The Brexit Puzzle: Polity Attack and External

Rebordering» [136], де вказані правові й інституційні наслідки Брекзиту, процеси політичної перебудови, що він спричинив. Автори доводять, що Брекзит став ударом по політичній єдності ЄС, супроводжуваним процесом «переконструювання зовнішніх кордонів» – новим визначенням меж політичного простору Європи. На відміну від прогнозів про «ефект доміно», дослідження виявило протилежне: вихід Великої Британії активізував спільну мобілізацію решти 27 держав-членів, які почали діяти солідарно. Наднаціональні інституції й ЄК, не ослабли, а зміцніли як ключові координатори переговорів. Тож, Брекзит став своєрідним «стрес-тестом», що підтвердив гнучкість і здатність ЄС до внутрішньої консолідації.

Не менш показовим джерелом для аналізу Брекзиту є колективна праця «The Impact of Brexit: Polity, Politics, Policy» [100, с. 4-18], з міждисциплінарним підходом оцінки події. Дослідники переосмислюють поняття «політії» – політичної спільноти як наднаціонального утворення, та відстежують зміни у внутрішньому розподілі влади й легітимності. Брекзит, на думку авторів, змістив інституційний баланс в ЄС, посилив вплив країн, які були на периферії прийняття рішень. Особливо це проявилось у Раді ЄС, де традиційні «трикутники впливу» поступилися місцем новим регіональним і тематичним альянсам у сферах безпеки, енергетики та цифрової політики. Важливим аналітичним результатом праці є твердження, що Брекзит зачіпив не лише зовнішню структуру, а й «політичне тіло» ЄС, загострив питання демократичної легітимності, інклюзивності, ефективності ухвалення рішень. Підхід дозволив розглянути Брекзит як кризу і як каталізатор внутрішнього оновлення європейської інтеграційної моделі.

Після оголошення результатів референдуму 2016 р. у Великій Британії чимало політичних оглядачів і науковців прогнозували початок «ефекту доміно» – серії подальших виходів із ЄС, які б спричинили системну кризу євроінтеграції. На спростуванні наративу зосереджена стаття «Brexit: The EU Membership Crisis That Wasn't?» [388, с. 34-52], що аналізує реальні наслідки Брекзиту для згуртованості ЄС. Автори праці аргументують, що хоча вихід

Британії став безпрецедентним явищем юридичної реалізації ст. 50 Договору про ЄС, його вплив на інші країни-члени виявився протилежним очікуваному. Брекзїт не спровокував повторення сценарію виходу, а зміцнив інтеграційні позиції ЄС. Ключовим чинником тут стала висока вартість розриву зв'язків із ЄС – економічна, політична, бюрократична, яка чітко виявилася на прикладі тривалих і болісних переговорів між Лондоном і Брюсселем.

Також автори зауважили ефект мобілізації держав-членів навколо спільного проєкту, який виник у відповідь на загрозу дезінтеграції. Праця вказує, що страх перед нестабільністю, економічними ризиками та втратою переваг членства став стримувальним фактором для потенційних ініціатив щодо виходу. В Італії, Нідерландах та Франції, де раніше дискутувалися сценарії «exit», після 2016 р. різко впала електоральна підтримка партій, які ратували за вихід з ЄС, заговорили про реформу, а не дезінтеграцію ЄС. Тож, Брекзїт, всупереч побоюванням, не став каталізатором розпаду ЄС, а швидше уроком, який посилив прагматичну лояльність до європейського проєкту серед його учасників. Автори переконують, що втрати Лондона – наочний доказ вигідності членства, навіть для критично налаштованих суспільств.

Праця науковців Гарвардського центру Бельфера вирізняється широтою аналітичного підходу, який охоплює внутрішні європейські і глобальні наслідки Брекзїту [339]. У фокусі подія, що змусила ЄС переосмислити не лише геополітичну стратегію, а й базову логіку функціонування, особливо в умовах підвищеного міжнародного тиску, посилення конкурентності глобального порядку та нових викликів у сфері безпеки. Автори вказують, що вихід Британії став каталізатором реформ управлінських та політичних структур ЄС в енергетичній, оборонній, цифровій та кліматичній політиках. Зникнення впливового, але обережного у питаннях поглиблення інтеграції члена надало простір для розвитку нових моделей кооперації між державами через формати гнучкої інтеграції чи альянсів за інтересами. Важливо, що така адаптація має ризики для внутрішньої єдності, особливо у вигляді посилення асиметрії між державами Півночі, Півдня та Центру Європи, загострення

дискусій про фінансову відповідальність і розподіл політичного впливу. Так, після Брекзиту загострилися дебати щодо питань «хто платить і хто приймає рішення», зросла конкуренція за лідерство між Францією, Німеччиною і регіональними центрами (Польща). Суттєвим аспектом праці є глобальний вимір: Брекзит змусив ЄС сформувати нову зовнішню ідентичність без Британії. Автори вказують на розвиток стратегічної автономії ЄС, прагнення до зміцнення незалежних оборонних ініціатив (PESCO), нових торговельних угод і перегляд трансатлантичних зв'язків. Динаміка вказує, що Брекзит, попри негативні короткострокові наслідки, у середньо- та тривалій перспективі став поштовхом до інституційного оновлення і зміцнення ЄС.

Певний інтерес для дисертації містить спеціальний позабюджетний механізм «Європейський інструмент миру» (EPF, 2021 р.) для підтримки військових і оборонних партнерств ЄС за межами Спільноти. Раніше ЄС ніколи не фінансував закупівлю зброї для країн, що перебувають у стані війни, дотримуючись табу, закріпленого у ст. 41(2) Договору про ЄС [186], яка прямо забороняє фінансування операцій оборонного характеру з бюджету ЄС.

У правовому полі використання EPF є доказом гнучкості інституцій ЄС у кризовій ситуації. Хоча формально ЄС не порушив власних установчих документів, створення цього інструменту – прецедент для подальшої еволюції оборонної політики спільноти. М. Е. Бартолоні пише, що крок став символом того, як юридичні обмеження переосмислено під тиском політичної необхідності. Авторка підкреслює, що формальна відповідність правовим нормам не завжди означає збереження їхньої первинної політичної суті – саме у цьому полягає нова динаміка нормотворення в умовах безпекових викликів.

У дослідженнях політичних загроз, ідентичності, суспільних наративів і дискурсів, що формують політичні реалії, важливо зважати на класичні і сучасні праці. Заслуговує уваги праця П. Бергера та Т. Лукмана, де підкреслено актуальне і для нашого часу положення, що суспільні інститути, включаючи політичні, створюються через спільні уявлення, легітимізуються в ході

комунікації, що політичні загрози є частиною соціального конструювання, адже їх існування залежить від того, як суспільство їх інтерпретує [85].

Інтерес викликає праця А. Вендта [434, с. 35-74], де він стверджує, що структура міжнародних відносин не об'єктивна, а формується сприйняттям та взаємодією держав. Його концепція «анархія – це те, що з неї роблять держави» вказує, що політичні загрози не фіксовані, а залежать від інтерпретації акторів.

Важливі праці, щодо ролі колективної пам'яті у формуванні політичних процесів. Я.-В. Мюллер, П. Нора та Т. Джадт, доводять, що контроль над історичною пам'яттю прямо впливає на політичну культуру та громадянську ідентичність. Мюллер у праці «Memory and Power» [333] пише, що контроль над пам'яттю – ключовий інструмент у боротьбі за владу і легітимність, який політичні режими застосовують для конструювання національної ідентичності. Нора увів у науковий обіг поняття «місця пам'яті» [342, с. 7-24], які є символами колективної пам'яті й інструментами політичного впливу; наголосив, що сучасні держави часто використовують історію для легітимації чинних політичних порядків. Джадт [281, с. 157-183] аналізує, як повоєнна Європа формувала свою ідентичність через вибіркове осмислення минулого, а забуття певних сторін історії сприяло конструюванню нових моделей громадянства. Праці свідчать, що політична пам'ять – не лише історичне явище, а й інструмент формування політичних норм, що може зумовлювати прийнятність радикальних чи популістських ідей у суспільстві.

У ширшому історико-політичному контексті важливою віхою, яка визначила подальшу еволюцію політичних процесів у Європі та суміжних регіонах, стали події «Арабської весни». У праці «Арабське повстання: Незавершені революції нового Близького Сходу» [38, с. 114-132] професор США М. Лінч дослідив причини, перебіг і наслідки революційних процесів, роль нових медіа, які сприяли мобілізації протестів. Аналіз подій у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені, Сирії, Бахреїні виявив спільні закономірності та відмінності; показав піднесення ісламістських рухів у нових демократіях і появу нових ліній розколу сил революції і контрреволюції.

Схожу тематику дослідила британська вчена К. Далакура [124, с. 63-79], поєднала аналіз внутрішньополітичних факторів і геополітичних наслідків; пояснила, що соціально-економічні труднощі, авторитаризм, демографічний тиск і ріст частки молоді створили підґрунтя для масових протестів, які активізували соціальні мережі та нові інформаційні технології.

У праці А. Тартіра та Т. Дани «Арабська весна десять років потому: Стійкість авторитаризму та межі протесту» [406, с. 27-41], досліджено парадокс виживання авторитарних режимів у Єгипті й Алжирі. Автори довели, що попри масштабність протестів, влада зуміла адаптуватися через репресивні методи, економічні маніпуляції та кооптацію опозиції. Режим в Єгипеті після короткої лібералізації знову став військовим авторитаризмом під керівництвом А. Ф. аль-Сісі, а Алжир обрав шлях «керованої демократії», поєднав формальні реформи з імітацією політичних змін. Події Арабської весни змінили політичну мапу Близького Сходу, передумови масштабної міграційної хвилі, що суттєво вплинуло на Європу. Цей тест для політики ЄС у сфері безпеки, гуманітарної допомоги й інтеграції, поставив питання про межі солідарності, ідентичності та демократичних принципів у глобалізованому світі.

У праці С. Кастлза, Х. де Гааса та М. Дж. Міллера [102] представлено комплексне бачення сучасних міграційних процесів, їх вплив на політичний, соціальний, економічний ландшафт глобалізованого світу. Це одне з найавторитетніших досліджень міграції, базове у науковому аналізі і академічному викладі. Основна теза авторів у тому, що міжнародна міграція – сталий структурний елемент глобалізації, а не короточасне відхилення; наслідок комплексних процесів – змін світової економіки, політичної дестабілізації, демографічного тиску, конфліктів і кліматичних викликів. У контексті міграційної кризи 2015–2016 рр. автори аналізують масовий наплив біженців, неспроможність ЄС виробити спільну політику реагування; вказують, що криза мала радше політичний, ніж гуманітарний характер: національні уряди діяли розрізнено, під тиском популізму, а інституційна архітектура ЄС була невідповідна до координації колективних рішень.

Кастлз, де Гаас і Міллер приділили увагу політичним і соціальним наслідкам міграції для приймаючих суспільств: зростанню праворадикальних рухів, кризі мультикультуралізму, дебатам про громадянство й ідентичність. Міграція, на їх думку, не лише переміщення населення, а глибокий індикатор суспільних змін – напруга між глобальними процесами і локальними реакціями. У ширшому вимірі автори аналізують роль міжнародних інституцій, діяльність ООН, Міжнародної організації з міграції та ЄС у виробленні глобальних підходів до регулювання міграції; вводять поняття «керованої мобільності» як моделі, що має забезпечити баланс між свободою пересування та національною безпекою.

Важливі дослідження, присвячені трансформації громадянства та політик інтеграції у глобалізованому світі. Я. Сойсал [396] розробила концепцію постнаціонального громадянства, яка докорінно змінила підходи до аналізу міграційної політики, прав меншин і взаємодії держави й індивіда. Вона стверджує, що особливо з 1970-х рр., права людини стали новою легітимізуючою основою політичної участі, що ослаблює традиційний зв'язок між громадянством і національною державою. На думку дослідниці, сучасні іммігранти часто отримують правовий і політичний статус не як громадяни певної країни, а як носії універсальних прав, гарантованих міжнародним правом. Така трансформація породжує суперечності: у сфері освіти імператив поваги до культурної відмінності стикається з вимогами мовної та громадянської уніфікації; у гендерній політиці – з необхідністю балансувати між культурною автономією та рівністю можливостей. Отже, модель культурного універсалізму, що ґрунтується на правах людини, одночасно ускладнює виконання інституційних вимог до соціальної інтеграції.

Р. Купманс [291] запропонував емпіричний соціологічний аналіз політик іммігрантської інтеграції в Європі. Він довів, що надмірна увага до культурної автономії без супровідних вимог до адаптації знижує рівень інтеграції іммігрантів, погіршує показники зайнятості, особливо серед жінок, і посилює соціальну сегрегацію. Один з його висновків – вивчення мови, проходження

громадянських курсів чи активної участі у трудовому житті позитивно корелюють із рівнем інтеграції. Він застерігає, що держава добробуту в умовах мультикультурної політики може стати вразливою до соціальних зловживань і політичного розколу, якщо не забезпечено спільного нормативного ядра. Отже, Р. Купманс показав перевагу інтеграційної моделі, яка визнає культурні права, але встановлює чіткі соціальні і правові межі адаптації. Вважаємо, що в працях Я. Сойсал та Р. Купманса є дві взаємозв'язані перспективи інтеграції: перша демонструє, як глобальний дискурс прав формує нову нормативну реальність, а друга наголошує, що без ефективної політики адаптації та соціального контракту реальність може підірвати згуртованість демократичних суспільств.

Вплив кризових подій на рівень довіри до політичних інституцій виявила група австрійських і французьких науковців під керівництвом С. Крітцінгер та М. Фуко [295, с. 205-231], які дослідили динаміку довіри до національних урядів під час пандемії COVID-19. Центральним поняттям праці є ефект «об'єднання навколо прапора», за яким у періоди національних криз громадяни демонструють зростання підтримки урядових інституцій.

На основі панельних опитувань у Франції й Австрії автори показали, що спочатку пандемії різко зросла довіра до урядів (підтвердження гіпотези про тимчасове згуртування суспільства навколо влади), у відповідь на загрозу. Втім, ефект минув: із затягуванням кризи рівень довіри поступово повернувся до попередніх меж, а іноді навіть був нижче докризових рівнів. Дослідники виявили, що тривалість ефекту «об'єднання навколо прапора» прямо залежить від сприйняття громадянами ефективності, прозорості та послідовності дій уряду. Ключову роль у реакції громадян на кризу відіграє базовий рівень політичної довіри, партійна лояльність і політична культура. Важливим є й соціальний вимір: рівень довіри значно варіює залежно від віку, освіти, доходів і політичних переконань. Це вказує на глибші суспільні процеси, активовані пандемією – поляризацію, інформаційну фрагментацію та дезінформацію, що можуть мати тривалі наслідки для демократії, що пандемія, хоч і здатна короткочасно зміцнити зв'язок влади та громадян, у довгостроковій

перспективі вимагає ефективного, справедливого й послідовного управління для збереження стійкої політичної довіри.

Д. Максвелл та Н. Онг [319] проаналізували роль соціальних мереж та інформаційного простору у формуванні політичних загроз ХХІ ст. Праця вказує, що цифрові платформи значно впливають на сприйняття політичних ризиків та ідентичностей, посилюють/ нівелюють відчуття небезпеки серед населення.

Значний інтерес до проблем політичних загроз та ідеологічних викликів у сучасному розвитку ЄС проявляють і українські дослідники. Так, В. Бурдяк у праці «Політична криза в Республіці Болгарія та можливість її врегулювання» [15, с. 109-118] констатує, що затяжна політична криза в країні негативно впливає на розвиток Республіки та викликає серйозне занепокоєння серед стратегічних партнерів з ЄС і НАТО. Цей кейс добре демонструє те, як відсутність стабільності та далекоглядності у прийнятті рішень у державах-членах є гальмом в умовах напруги міжнародної ситуації, що прямо стосується сек'юритизації зовнішніх загроз.

Системний аналіз феномену євроскептицизму та його впливу на інтеграційний проєкт здійснили Н.В. Гаврилова та К.В. Караман у статті «Євроскептицизм: причини становлення та розвитку» [19, с. 212-219]. Автори стверджують, що євроскептицизм трансформувався з маргінального явища у стійку ідеологію та вагому політичну силу, що стало наслідком внутрішньої неефективності структур ЄС) і зовнішніх шоків. Вони резюмують, що феномен – реальна і серйозна загроза, яка веде до «ренаціоналізації» Старого Світу, про що переконливо свідчить прецедент Брекзиту.

Актуальний емпіричний вимір зростання праворадикальних і євроскептичних сил у ЄС представлено в статті Ю. Остапця та А. Ключковича «Електоральні результати право-радикальних партій на виборах до Європейського Парламенту 6–9 червня 2024 року» [43, с.137–148]. Автори порівнюють електоральні показники праворадикальних партій у державах ЄС та фіксують тенденцію до їх посилення у традиційних осередках підтримки і

в країнах, де раніше такі сили мали маргінальний статус. Дослідження демонструє, що зростання підтримки праворадикальних партій зумовлене поєднанням кількох факторів: міграційної проблематики, соціально-економічної нестабільності, наслідків війни в Україні та кризи довіри до наднаціональних інституцій ЄС. Автори наголошують, що навіть за відсутності формальної більшості в ЄП праворадикальні сили отримують більший вплив на формування політичного порядку денного, зокрема у питаннях міграційної політики, розширення ЄС та підтримки України.

Важливим для дисертанта є висновок про те, що результати виборів 2024 р. засвідчили перехід праворадикальних партій від протестного до системного електорального гравця, здатного впливати на інституційний баланс у ЄС. Тож, праця Ю. Остапця та А. Ключковича слугує емпіричним підтвердженням тези, що праворадикалізм і євроскептицизм трансформуються в одну з ключових ідеологічних загроз для інституційної стійкості та політичної єдності ЄС в умовах сучасних геополітичних викликів.

Аналіз руйнівного впливу ідеологічних викликів на інституційну стійкість ЄС поглиблює дослідження А. Ключковича на прикладі Словацької Республіки. У праці «Еволюція популізму та популістських партій у Словацькій Республіці» [33, с. 23-29] автор аналізує динаміку розвитку та виявляє перманентний характер популізму у словацькій партійній системі; визначає основні чинники, які обумовлювали розвиток та особливості популізму в Словаччині, зазначаючи, що успіх популістів – ознака кризи системної політики та демократичних інституцій. Дослідження встановлює тісний зв'язок між посиленням популізму та загостренням соціальних і економічних проблем, що вказує на те, що ця загроза живиться не лише ідеологією, а й структурною нерівністю. Словацький прецедент підтверджує, що популізм експлуатує внутрішню вразливість, ускладнюючи ЄС формування єдиної позиції з критичних питань (зокрема, Спільної зовнішньої та безпекової політики) та підриваючи інституційну стабільність.

Про внутрішні інституційні реформи та регіональне співробітництво як інструменти підвищення стійкості, пише А. Круглашов у статті «Нормативно-правові та концептуальні засади процесів децентралізації влади в Україні (2014-2020 рр.)». Він підкреслює, що реформа сприяла позитивним змінам завдяки залученню мешканців до розробки і прийняття рішень, як фундаментальної основи внутрішньої інституційної стійкості. У статті «Транскордонне співробітництво в умовах повномасштабної війни в Україні: гуманітарні та безпекові виміри» [36, с. 205-227], він дослідив проблему ТКС і констатував, що воно зіткнулося з безпрецедентними кризовими та посткризовими викликами для України й ЄС, і його ефективність залежить від взаємодії територіальних громад та органів влади України з партнерами в Європі. Тож, доробок Круглашова використано для демонстрації того, що зміцнення інституційної спроможності на національному та регіональному рівнях є ключовою передумовою для успішного європейського реагування на безпекові виклики.

Важливе місце в аналізі сучасних трансформацій демократичних процесів у ЄС посідають дослідження, присвячені цифровим формам політичної участі та їх впливу на інституційну легітимність. Показовою є праця Н. Ротар «Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії» [44, с. 163-175], де предмет статті розглядається як потенційний інструмент подолання дефіциту демократії в умовах зниження довіри до традиційних представницьких інститутів. Авторка аналізує трансформацію каналів політичної взаємодії між громадянами та владою під впливом цифрових технологій, акцентуючи увагу на таких формах участі, як електронні петиції, онлайн-консультації, цифрові платформи зворотного зв'язку та е-демократичні ініціативи на наднаціональному рівні.

Н. Ротар аргументує, що поширення цифрових інструментів участі здатне частково компенсувати кризу представництва, посилюючи включеність громадян у політичні процеси та зменшуючи дистанцію між інституціями ЄС

і суспільством. У дослідженні наголошено й на обмеженості цього потенціалу: діджиталізація не усуває структурних проблем демократії автоматично, а за відсутності належних інституційних гарантій може відтворювати нові форми нерівності, політичної фрагментації та маніпуляції. Особливу увагу авторка приділяє ризикам цифрової участі, пов'язаним із нерівним доступом до технологій, інформаційною асиметрією та впливом алгоритмічних механізмів на формування політичних преференцій.

Зазначений підхід є важливим для даного дослідження, адже дозволяє розглядати діджиталізацію не лише як технічний інструмент демократизації, а як амбівалентний фактор політичної безпеки ЄС. У поєднанні з процесами сек'юритизації інформаційного простору, зростанням дезінформаційних кампаній та кризою довіри до інституцій, цифрові форми участі можуть виступати ресурсом відновлення демократичної легітимності і додатковим чинником ідеологічної вразливості. Тож, доробок Н. Ротар формує концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу взаємозв'язку між цифровізацією політичних процесів, інституційною стійкістю та новими політичними загрозами в ЄС.

Українські дослідники активно розвивають концептуальні засади політичної комунікації й легітимності в умовах криз. Так, І. Цікул у праці «Інформаційне забезпечення функціонування політичних інститутів» [54, с. 211-219] визначає інформаційне забезпечення як один із напрямів політичної комунікації, наголошуючи на його подвійній природі (функція системи і складова процесу); вводить поняття «інформаційної подушки», необхідної для сприятливого сприйняття політичного інституту громадськістю, що має пряме відношення до соціального конструювання легітимності.

Поглиблюючи аналіз дискурсивних процесів, прояви популізму у виборчих кампаніях дослідила І. Кіянка. У статті «Популістські слогани у виборчій президентській кампанії США: кейс 2024» [31, с. 228-236] вона проаналізувала використання активних електронних ресурсів для охоплення електорату та наголосила, що популістська риторика, яка використовує «шоу

«Хліба і видовищ» – ефективний тренд. Цей підхід вказує структурну вразливість демократії в умовах медійної маніпуляції.

Розвиваючи проблематику легітимності, Є. Юрійчук та А. Комолов дослідили вплив глобальних пандемічних викликів на легітимацію виборчих і референдних процесів [58, с. 205-214]. Дослідники констатували наявність значних легітимаційних проблем, спричинених у т.ч. нормативним вакуумом щодо перенесення виборів та необхідністю балансування конституційних прав (на вибори, здоров'я). Аналіз формує важливу емпіричну базу для розуміння, як комунікаційні й інституційні прогалини є вразливими точками для підриву демократичної легітимності в час криз.

Вагомий внесок у розуміння немілітарних інструментів геополітичного впливу робить колективна праця Н. Ніколаєнко, В. Надольської, Л. Мельничук, Т. Слової, І. Осадци та М. Благовірного [341], в якій стратегічні комунікації та культурна дипломатія України розглядаються як складова її євроінтеграційної стратегії. Автори трактують культуру не як допоміжний елемент зовнішньої політики, а як інструмент формування міжнародної суб'єктності, довіри та політичної легітимності України в контексті переговорів про вступ до ЄС. Дослідження показує, що в умовах повномасштабної війни культурна дипломатія виконує подвійну функцію: слугує каналом стратегічної комунікації із зовнішньою аудиторією та засобом підтвердження ціннісної сумісності України з ЄС. Через культурні та символічні практики формується наратив належності України до європейського цивілізаційного простору, що впливає на політичне сприйняття її інтеграційних прагнень.

Автори наголошують, що ефективність культурної дипломатії залежить від системності й узгодженості комунікаційних стратегій держави, громадянського суспільства й міжнародних партнерів. Фрагментарна або реактивна комунікація знижує її стратегічний потенціал, тоді як комплексний підхід дозволяє розглядати культуру як елемент ширшої архітектури політичної безпеки. У цьому сенсі дослідження важливе для нашої дисертації, демонструє, як ціннісні та комунікаційні чинники впливають на подолання

скептицизму та політичної поляризації навколо питання розширення ЄС. Тож, проаналізовані праці допомогли розглянути політичні загрози не як об'єктивні реалії, а як результат суспільного дискурсу та взаємодії держав, громадян і медіа; сприяли вивченню інформаційної війни, стратегій маніпулювання громадською думкою, політичної мобілізації на основі ідентичностей.

Розгляд праворадикальних партій ЄС в останні роки став предметом ретельних досліджень багатьох учених. А. Шеховцов захистив кандидатську дисертацію на тему «Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки» [55] і опублікував низку статей по проблемі [56, с. 299-312], [57, с. 237-246].

У 2016 р. докторську дисертацію на тему «Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри» підготувала М. Гримська [20] й оприлюднила результати своїх наукових розвідок у кількох профільних публікаціях [21; 22, с. 12-17; 23, с. 115-126]. У роботі проведено ґрунтовний аналіз крайніх правих політичних партій, їх ідеологічного й електорального вимірів; визначено, що успіх крайніх правих зумовлений нездатністю «традиційних» партій відповісти на виклики імміграції, глобалізації та мультикультуралізму. М. Гримська вказує на ключові ідеологічні засади крайніх правих: нативізм, авторитаризм і популізм. У праці «Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій» [21, с. 12-17] науковиця зазначила, що крайні праві політичні партії створюють значні перешкоди для консолідації зусиль у загальноєвропейських інституціях, що виникає через національну орієнтованість їхньої ідеології та внутрішні суперечності, підтверджуючи кризу європейської єдності.

У 2023 р. дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії у галузі політичних наук на тему «Євроскептицизм у програмних документах радикальних парламентських партій країн ЄС» захистив К. Караман [29]. Його дослідження – важливий внесок у розуміння, як євроскептична риторика та праворадикальні наративи змінюються в офіційних програмах європейських партій і відображають загальноєвропейські тенденції політичної радикалізації.

У дисертації широко використано публікації авторитетних міжнародних і європейських ЗМІ, які спеціалізуються на висвітленні політичних, економічних і безпекових процесів у Європі та світі (Politico, The Economist, Financial Times, The Guardian, Le Monde, Der Spiegel, тощо). Серед українських джерел важливі аналітичні та публіцистичні матеріали у виданнях «Дзеркало тижня», «Європейська правда», РБК-Україна, «Українська правда», «НВ» та «Економічна правда», які висвітлюють вплив європейських політичних процесів на Україну, питання інтеграції, торгівлі, реформування Спільної аграрної політики та взаємин між Україною й інституціями ЄС.

Залучення публікацій зі ЗМІ зумовлене специфікою обраної теми дослідження, яка має виразно актуальний і динамічний характер. Значна частина політичних загроз та ідеологічних викликів, що аналізуються у роботі, формується та трансформується у режимі реального часу: в умовах повномасштабної війни РФ проти України, загострення геополітичного протистояння, внутрішньополітичних криз у державах-членах ЄС, виборчих кампаній, міграційних хвиль, енергетичних та економічних шоків. У таких умовах наукові дослідження, монографії та узагальнюючі аналітичні звіти, попри їхню концептуальну глибину, часто з'являються із часовим запізненням і не завжди встигають за темпами розвитку подій.

Використання матеріалів авторитетних медіа у дисертації не має описового чи ілюстративного характеру, а слугує інструментом фіксації актуального політичного контексту, реконструкції дискурсивних практик та виявлення наративів, які формують суспільне сприйняття ключових процесів у ЄС. Через медіа-простір відбувається первинна артикуляція ідеологічних конфліктів, сек'юритизація міграції, війни, енергетичної політики, цифрових загроз та легітимація/ делегітимація рішень європейських інституцій у масовій свідомості. Публікації у провідних ЗМІ використано у роботі як додаткове джерело емпіричних даних, що дозволяє простежити еволюцію політичних наративів, реакції еліт і суспільств на кризові явища, та співвіднести їх із висновками академічних досліджень, офіційних документів ЄС. Поєднання

наукових джерел та аналітичних матеріалів ЗМІ забезпечує комплексність джерельної бази, підвищує здатність дисертації адекватно відображати реальні процеси, які визначають сучасний політичний і ідеологічний розвиток ЄС.

Отже, як свідчить огляд джерельної бази дослідження, євроінтеграція та розвиток ЄС значно формувалися під впливом офіційних договорів та угод, аналітичних досліджень провідних європейських аналітичних центрів, науковців та експертів. Проаналізовано офіційні установчі документи ЄС, нормативно-правові акти, рішення інституцій ЄС; розглянуто доробок науковців, їх монографії, статті у фахових виданнях та матеріали аналітичних центрів, які безпосередньо пов'язані з темою дисертації.

Джерела вказують на значення інформаційного простору, кіберзагроз у формуванні нових викликів політичній безпеці ЄС. Вплив дезінформаційних кампаній, кібератак та інформаційних операцій від зовнішніх акторів стає ключовою проблемою у сфері захисту демократичних процесів та інституційного порядку ЄС. У цьому контексті сек'юритизація інформаційної безпеки відіграє все більш помітну роль у стратегіях безпеки ЄС.

Висновки до розділу 1

Дослідження концептуальних основ політичних загроз та ідеологічних викликів у сучасному ЄС свідчить, що ці явища багатовимірні та динамічні; охоплюють внутрішні процеси (криза демократії, популізм і євроскептицизм), та зовнішні чинники (втручання у вибори, гібридні загрози, інформаційні війни). Умови глобалізації, технологічні трансформації, зміни в міжнародному середовищі ускладнюють виклики, створюючи нові ризики для демократичних інституцій та політичної стабільності ЄС.

Аналіз політичних загроз вимагає звернення до різних теоретичних підходів, кожен з яких забезпечує власну методологічну перспективу. Реалістичний підхід розглядає загрози крізь призму боротьби за владу між державами та внутрішніми політичними силами, ліберальний – акцентує увагу

на ролі міжнародних інституцій та співпраці у зниженні рівня загроз, конструктивістський – звертає увагу на суспільні уявлення та дискурси, які формують сприйняття політичних ризиків, а критична теорія аналізує ці явища через призму соціальної нерівності та структурних конфліктів.

Політичні загрози в ЄС можна розділити на кілька ключових категорій. Інституційна вразливість ЄС полягає у кризі демократичної легітимності, труднощах у прийнятті рішень та складній бюрократичній структурі, що часто ускладнює ефективне реагування на кризи. Політичний розкол у Європі йде у посиленні євроскептицизму, активізації популістських рухів та загрозі виходу окремих країн із ЄС. Дестабілізація з боку зовнішніх акторів – РФ, Китаю і США, додатковий чинник ризику, адже вони мають політичний вплив через інформаційні кампанії, втручання у вибори й економічні санкції. Особливо гостра проблема дезінформації, яка в умовах цифрової епохи відіграє ключову роль у маніпуляції суспільною думкою та політичній мобілізації.

Окреме місце серед ідеологічних викликів ЄС займають популізм та євроскептицизм. Вони сприяють зміні політичного порядку денного, зменшенню рівня довіри до наднаціональних інституцій та стимулюванню зростання радикальних рухів. Політична нестабільність у державах посилює внутрішню поляризацію, створює додаткові виклики для функціонування ЄС.

У дослідженні цих явищ необхідний комплексний міждисциплінарний підхід. Неоінституціоналізм та системний аналіз дозволили оцінити політичні інститути і взаємодію між країнами-членами; порівняльний метод дав змогу визначити загальні тенденції та відмінності у розвитку політичних загроз у країнах, а дискурс-аналіз допоміг виявити механізми маніпуляції громадською думкою. Кількісні методи дозволили виміряти рівень суспільної підтримки тих чи інших політичних сил і визначити основні тенденції політичного розвитку.

Загалом значимо, що розділ 1 заклав теоретичне та методологічне підґрунтя для подальшого аналізу політичних загроз у ЄС. Опрацьовані документи, монографії й статті, допомогли розкрити проблему. Подальше дослідження зосередиться на емпіричному аналізі конкретних криз, що

впливають на політичну стабільність ЄС, та розгляді стратегій реагування на сучасні виклики, що постають перед європейськими інституціями.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ЗМІНУ ПАРАДИГМ ЇХ РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ ЄС

Європейський Союз постійно трансформується, що є наслідком складної взаємодії політичних, економічних, соціальних та ідеологічних процесів. Зміна глобального порядку денного, внутрішні кризи, ріст популізму, міграційні виклики та загострення геополітичної ситуації визначають сучасні тенденції розвитку ЄС. У 2025 р. діяла тенденція зниження впливу ЄС на геополітичній арені, зумовлена посиленням внутрішньої політичної фрагментації (після виборів ЄП 2024 р.), загальною зміною глобальної розстановки сил, ростом трансатлантичної невизначеності. Важливо вивчити виклики, ключові фактори, які впливають на формування політичних та ідеологічних орієнтирів громадян, соціокультурні аспекти, проблеми етнічних меншин, зміни у політичних уподобаннях та вплив зовнішніх акторів на ЄС.

У розділі проаналізовано актуальні соціокультурні проблеми, які впливають на політико-ідеологічний розвиток ЄС, досліджено роль національних меншин у політичних процесах, проаналізовано кризові явища, фактори ерозії геополітичного впливу ЄС, що змінюють політичні орієнтири суспільств Європи. Розділ оснований на сучасних емпіричних даних, новітніх наукових дослідженнях, що дозволяє виявити ключові тенденції розвитку ЄС.

2.1. Виявлення актуальних соціо-культурних проблем та настроїв у країнах ЄС

Суспільні настрої в ЄС відображають багатовекторні, взаємозв'язані процеси, що відбуваються в політичній, економічній та культурно-ціннісній сферах. У джерелах їх розглядають як важливий індикатор стабільності політичних систем і рівня демократичної легітимності, адже саме суспільні

настрої вказують на ставлення громадян до інститутів влади, процедур ухвалення рішень, базових цінностей демократії [63, с. 215-221; 343, с. 219-236]. У межах ЄС процеси ускладнені наднаціональним характером управління, що створює додаткову дистанцію між громадянами та інституціями, впливаючи на рівень довіри до них [248].

Соціокультурні чинники відіграють визначальну роль у формуванні політичних уподобань населення та його реакції на структурні трансформації. Один з ключових факторів – інтенсивні міграційні процеси, які після міграційної кризи 2015–2016 рр. стали постійним джерелом суспільних дискусій і політичної поляризації. Як засвідчують дослідження Європейської соціальної служби [151] та аналітичні звіти ЄК, питання міграції тісно пов'язане зі страхами щодо втрати культурної ідентичності, зростання конкуренції на ринку праці та навантаження на системи соціального забезпечення [363]. Посилилася критика мультикультуралізму, підтримка політичних сил із націоналістичною та антиімміграційною риторикою.

Важливим виміром сучасних соціокультурних змін у країнах ЄС є трансформація ідеологічних парадигм та переосмислення традиційних політичних поділів. Р. Інглгарт і П. Норріс пишуть, що сучасні конфлікти зазвичай розгортаються не біля економічної осі «ліві–праві», а в культурно-ціннісному протистоянні ліберально-космополітичних та консервативно-сувереністських моделей розвитку [265]. Протистояння посилює зростання популістських рухів, які апелюють до «народу» як гомогенної спільноти та контрастують з його політичними і технократичними елітами [328].

Додатковий вплив на суспільні настрої справляють масштабні геополітичні та кризові події останніх років. Пандемія COVID-19 виявила вразливість національних систем охорони здоров'я та механізмів солідарності в ЄС, активізувала дискусії щодо меж державного втручання та громадянських свобод [223]. Повномасштабна війна РФ проти України каталізувала глибші зміни у сприйнятті безпеки, міжнародного порядку та ролі ЄС як геополітичного актора, що, за даними Eurobarometer, вплинуло на ріст

підтримки спільної політики безпеки і скепсису щодо економічних наслідків санкцій і військової допомоги.

У сукупності ці чинники сприяють зростанню соціальної тривоги, поширенню дезінформації та підриву довіри до експертного знання й демократичних процедур, що фіксуються у працях, присвячених кризі ліберальної демократії в Європі. Вважаємо, що аналіз соціокультурних проблем і суспільних настроїв у країнах ЄС має особливу аналітичну вагу, адже дозволяє зафіксувати поточний стан європейських суспільств, та окреслити потенційні сценарії їх подальшого розвитку в контексті збереження демократичних цінностей та інтеграційної єдності ЄС.

2.1.1. Міграційна криза та її соціальні наслідки. Одним із ключових чинників, що визначають суспільні настрої в ЄС, є міграційна криза. З 2011 р., потоки мігрантів із Близького Сходу, Африки, Південної Азії змінили демографію багатьох країн Європи. Це мало низку важливих наслідків:

- посилення соціальної напруги між місцевими громадами та новоприбулими мігрантами;
- зростання популярності ультраправих партій, які експлуатують у програмах тему міграції;
- зміни законодавчих підходів до політики інтеграції та надання притулку.

Основна передумова для значного збільшення потоку мігрантів з регіону MENA (Близький Схід та Північна Африка) – різке погіршення політико-економічних процесів одразу в низці країн, що згодом призвело до масових акцій протестів та революцій, тобто «Арабської весни» [406, с. 27-41].

Прийнято вважати, що «Арабська весна» вибухнула в грудні 2010 р. у Тунісі. Тоді, 18.12.2010 р. 26-річний вуличний торговець фруктами М. Буазізі здійснив акт самоспалення в місті Сіді-Бузід, протестуючи проти свавілля місцевої влади, корупції та безробіття. Його смерть стала символом і каталізатором масових протестів. Інцидент спричинив масові демонстрації, а

вони 14.01.2011 р. – відставку президента З. ель-Абідіна Бен Алі. Натхненні туніськими подіями, протести поширилися на інші країни, охопили Єгипет (січень – лютий 2011). 25.01.2011 р. в Каїрі, інших містах вибухнули масові демонстрації проти режиму президента Х. Мубарака. Після 18 днів протестів, Мубарак пішов у відставку, передавши владу Вищій раді збройних сил [30].

У Лівії 15.02.2011 р. в Бенгазі почалися протести проти лідера Каддафі [24]. Конфлікт швидко переріс у громадянську війну. У жовтні 2011 р. повстанці захопили і вбили Каддафі. Протести тривали з лютого по жовтень 2011 р. З березня 2011 р. йшли протести у Сирії, ці жахливі протистояння не зупинили і в наступні роки. 15.03.2011 р. у Дамаску й інших містах виступили проти президента Б. Асада. Жорстке придушення демонстрацій, ескалація конфлікту переросли в затяжну громадянську війну, яка триває досі [35]. В Ємені протести тривали майже рік: з січня по листопад 2011 р. 27.01.2011 р. у Сані почалися масові виступи проти президента А.А. Салеха, який займав посаду з 1978 р. У листопаді 2011 р. Салех погодився передати владу своєму заступнику А. Р. Мансуру Хаді [48].

У лютому – березні 2011 р. вибухнуло повстання у Бахреїні. 14.02.2011 р. у Манамі протестувала шиїтська більшість проти сунітської монархії. Уряд, за підтримки військ Саудівської Аравії, жорстко придушив демонстрації в березні 2011 р. [13]. Протести різної інтенсивності відбулися в Алжирі, Йорданії, Марокко, Омані та інших державах. Вони викликали певні реформи/зміни в уряді, але не досягли кардинальних змін режимів. Револьюційні події в цих країнах, їх причини, хід та наслідки, падіння окремих диктаторів, як вважає М. Лінч – лише початок глибших трансформаційних змін у регіоні [39]. На геополітичні наслідки «Арабської весни», зміну балансу сил у регіоні вказує й К. Далакура [135].

Однак, майже через 15 років після початку «Арабської весни», події в регіоні MENA свідчать, що спроба повалення диктаторських режимів не посилила демократичні процеси. Так, Сирія і Лівія досі оговтуються від тривалих військових дій; у багатьох країнах регіону авторитарні режими навіть

посилили вплив, адаптувалися до нових викликів [406, с. 27-41]. Авторитарні лідери активно використовують репресивні методи, економічні маніпуляції та стратегічну кооптацію опозиції. В Єгипті армія на чолі з А.Ф. аль-Сісі, після короткої лібералізації та правління «Братів-мусульман», зміцнила контроль, ввела жорсткі репресії (тисячі арештів, збройне придушення протестів, як розправа на площі Рабаа в 2013 р. [2]) та цензуру. Режим легалізував дії через «закони про тероризм», криміналізував будь-яку форму інакомислення.

Події в Алжирі (попри масштабні протести «Руху Hirak» у 2019 р. та відставку президента Бутефліки), показали здатність системи до самозбереження. Еліти Алжиру задіяли тактику «управління демократією»: формальні поступки (відставка лідера) поєднали з виборчими маніпуляціями й інституційними реформами, що лише імітували зміни. Ключову роль тут відіграли нафтові доходи, які дозволили уряду забезпечити соціальну стабільність через субсидії та тимчасове зниження економічного тиску [37].

Важливим аспектом дисертації є аналіз розколу опозиції. В Єгипті світські активісти, ісламісти та ліві не об'єдналися в єдиний фронт, а режим використав їхні протиріччя [292]. В Алжирі, хоча протести були масштабніші, теж не виробили чіткої альтернативи чинній системі [42]. Регіональний контекст сприяв збереженню авторитаризму. Єгипет підтримали Саудівська Аравія й ОАЕ, які бачили в аль-Сісі «буфер» проти ісламістів. Алжир, завдяки енергетичній незалежності, ігнорував тиск ззовні.

У контексті ж дослідження впливу політичних подій на Близькому Сході на міграційну кризу у ЄС, основним показником є кількість мігрантів та питання, пов'язані з їх подальшою адаптацією до соціальних і економічних реалій ЄС. У період 2011-2024 рр. ЄС зазнав кілька пікових періодів міграції, зумовлених різними геополітичними та соціально-економічними факторами. Це положення підтверджує опис піків міграції, наведений нижче.

Попри те, що хвиля протестів на Близькому Сході розпочалась ще у 2011 р., саме у 2015 р. ЄС зіткнувся з безпрецедентним напливом мігрантів та біженців, що значно змінило міграційну систему й інфраструктуру прийому. За

даними Європейського агентства Frontex, того року було зафіксовано понад 1,82 млн випадків нелегального перетину зовнішніх кордонів ЄС, що більш ніж у шість разів перевищило показники 2014 р. [233]. Більшість була з країн, охоплених конфліктами і нестабільністю – Сирії, Афганістану, Іраку.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) у 2015 р. понад 1 млн мігрантів прибули до Європи морським шляхом, причому майже 84% з них до Греції, а решта – до Італії [419]. Цифри підкреслюють масштабність кризи та виклики, з якими зіткнулися країни ЄС у спробах забезпечити гуманітарну допомогу й інтеграцію новоприбулих.

За даними Євростату у 2015 р. було подано понад 1,2 млн перших заяв на отримання притулку в країнах ЄС, що більш ніж удвічі перевищило показники 2014 р. Найбільше заяв зареєстрували в Німеччині (35% від загальної кількості), Угорщині (14%) та Швеції (12%) [202]. У наведеній таблиці (*Див.: Додаток А. Таблиця 2.1.1.1*) представлено основні країни походження мігрантів та кількість поданих заяв на притулок у 2015 р.

Одним із головних чинників цієї хвилі міграції стала громадянська війна в Сирії 2011 р., однак у 2015 р. вона досягла критичної фази – із масовими обстрілами цивільного населення, застосуванням хімічної зброї й активною участю зовнішніх гравців у конфлікті. Багато сирійців шукали не лише безпеки, а й перспектив на майбутнє – стабільності, доступу до освіти та медицини. Їхній приклад спонукав до переміщення громадян інших країн регіону, зокрема Афганістану, де безпекова ситуація залишалась критичною, та Іраку, який потерпав від дій терористичної організації «Ісламська держава».

Міграційні маршрути під час піку кризи 2015 р. формували складну географічну мережу, зумовлену географією конфліктів і наявністю транспортної інфраструктури та політичних рішень окремих країн. Східно-Середземноморський маршрут (від узбережжя Туреччини до грецьких островів, зокрема Лесбосу, Хіосу та Кос), був одним із найбільш активних та небезпечних шляхів міграції у час кризи 2015 р. [420]. За звітом Frontex за II квартал 2015 р., кількість нелегальних мігрантів, виявлених на Східно-

Середземноморському маршруті, досягла безпрецедентного рівня [234]. Цей шлях обирали переважно сирійські, афганські й іракські мігранти, які рятувалися від збройних конфліктів, репресій та гуманітарної катастрофи.

Після прибуття до Греції мігранти долали Балкани суходолом, використовували т.зв. Західно-Балканський маршрут, який став головною артерією транзиту до Західної Європи. Типовий шлях пролягав через Македонію, Сербію, Угорщину, Хорватію і Словенію, часто за участю мереж контрабандистів чи за умов напівлегального переміщення.

Наведена логістика міграційного потоку мала не лише гуманітарні, а й політичні наслідки. Вона посилила розкол у ЄС між країнами «першої лінії» (Греція, Італія), транзитними державами (Угорщина, Хорватія, Словенія) та країнами призначення (Німеччина, Австрія, Швеція), актуалізувала дискусії про реформу Дублінського регламенту, стимулювала нову хвилю прикордонного націоналізму в деяких країнах ЦСЄ.

У Додатку Б представлено статистику по ключових країнах транзиту та призначення, включаючи кількість зареєстрованих мігрантів, їх частку від загального потоку та реакцію урядів (*Див.: Додаток Б. Таблиця 2.1.1.2*).

Цей період супроводжувався серйозними викликами на рівні державної політики і в площині громадського сприйняття міграції. ЄС змушений був терміново переглядати власну міграційну політику, ввести нові механізми розподілу біженців, зміцнити зовнішні кордони й активізувати співпрацю з третіми країнами (Туреччиною). Але в багатьох державах ЄС посилювалися праворадикальні політичні рухи, які використовували кризу для мобілізації антиіммігрантських настроїв. Тож, 2015–2016 рр. стали періодом серйозного випробування для європейського проєкту солідарності, виявили його слабкі місця і здатність до адаптації перед викликами глобального масштабу. Події заклали основу для переосмислення підходів до управління міграцією у Європі на роки вперед.

Проблема міграції викликала у європейців не сентименти, а страх за власну безпеку і руйнування традиційних цінностей. Новинні матеріали і

відверті фотографії страждань людей, які прагнули знайти спокійні і безпечні місця притулку, змінювались на заголовки про скоєння чергових злочинів, нападів на людей, пограбувань та вбивств. Широкого резонансу набули події ночі з 31.12.2015 р. на 01.01.2016 р., коли в Кельні масово напали на жінок, які стали об'єктом сексуальних домагань і грабежу. Групи чоловіків оточували жінок, здійснювали сексуальні напади та крали особисті речі.

Реакція на події була масштабною. Поліцію та владу Кельна критикували за недостатню оперативність та прозорість у висвітленні ситуації. У багатьох містах Німеччини пройшли демонстрації, які засуджували напади, пропонували різні плани по міграційній політиці країни. Події викликали широку дискусію про інтеграцію мігрантів, безпеку на публічних заходах і ставлення до жінок у суспільстві. Вони також вплинули на політичний ландшафт Німеччини, сприяли зростанню популярності правих популістських партій і посиленню дебатів щодо міграційної політики [203].

Після укладення Угоди між ЄС і Туреччиною у березні 2016 р. [126], кількість прибулих через Східно-Середземноморський маршрут різко скоротилася. Згідно з Frontex, з понад 885 000 прибулих до Греції у 2015 р., у 2017 р. цифра зменшилась до 29 501 [235]. Втім, маршрут знову став активним, коли потік мігрантів пішов з Лівії до Італії. З 2017 р. кількість прибулих почала знижуватись, частково через активні зусилля Італії, ЄС і Міжнародної організації з міграції зі стримування потоку та повернення мігрантів до Лівії. За даними UNHCR, з 2016 р. спостерігалось значне зниження потоку мігрантів за основним шляхом [421] (*Див.: Додаток В. Таблиця 2.1.1.3*).

У 2020 р. на міжнародну мобільність суттєво вплинула пандемія COVID-19. Закриті кордони значно знизили рівень переміщень. Проте міграційний тиск не зник, а лише трансформувався, набувши нових форм та маршрутів.

У 2021 р. різко зросла кількість мігрантів, які намагалися перетнути кордони Білорусі з Польщею, Литвою і Латвією. Це пов'язане з діями влади Білорусі і її лідера О. Лукашенка, який, за твердженнями європейців, свідомо сприяв організації міграційних потоків до кордонів ЄС, у відповідь на санкції,

запроваджені проти його уряду [101]. Міграційна криза на кордоні між Білоруссю та ЄС розпочалася приблизно 07.07.2021 р., коли Лукашенко пригрозив «затопити» ЄС наркотиками та мігрантами [40]. Білоруські туристичні агентства та деякі авіакомпанії з Близького Сходу рекламували тури до Білорусі, вводячи в оману потенційних мігрантів щодо легкого доступу до ЄС. Прибувши до Білорусі, мігранти отримували інструкції та засоби для нелегального перетину кордону з ЄС. Ці дії були розцінені ЄС як форма «гібридної війни», спрямованої на дестабілізацію ситуації в регіоні. У відповідь Польща, Литва та Латвія посилили охорону кордонів, ввели надзвичайний стан та розпочали будівництво прикордонних загороджень. Польща залучила значні сили військових та поліції для захисту кордону, обмежила доступ медіа та гуманітарних організацій у прикордоння [126].

Чергове загострення на кордонах ЄС відбулось у лютому 2020 р., коли Туреччина заявила, що не перешкоджатиме мігрантам у спробах перетнути кордон з ЄС. Це викликало масові скупчення тисяч мігрантів на кордоні з Грецією [361], влада якої закрила прикордонні пункти, ввела жорсткі заходи, щоб зупинити нелегалів. Зіткнення сторін супроводжувалися застосуванням сльозогінного газу та водометів. ЄС підтримав Грецію додатковими ресурсами та персоналом для посилення охорони кордону. Події посилили напругу у відносинах між ЄС та Туреччиною щодо міграційної політики й управління потоками біженців. Тож, період з 2021 р. ознаменувався новими викликами для ЄС у сфері міграції, використання міграційних потоків як інструменту політичного тиску та появи нових маршрутів нелегальної міграції.

Але найбільших потоків міграції ЄС зазнав після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 р. За перші тижні з початку війни свої домівки залишили мільйони українців, шукаючи захисту та безпеки в Європі. На середину 2024 р. понад шість млн українців стали біженцями, з яких більше ніж 4,8 млн отримали тимчасовий захист на території держав-членів ЄС [422].

Одним із ключових рішень у політиці ЄС щодо реагування на цю гуманітарну кризу стало вперше в історії застосування Директиви про

тимчасовий захист (2001/55/EC) [198]. Правовий механізм дозволив українцям легально перебувати, працювати, навчатися та користуватися соціальними послугами в країнах ЄС без необхідності проходження традиційної процедури отримання статусу біженця. Директиву активувала Європейська рада 04.03.2022 р. (за тиждень від початку повномасштабної агресії). Це свідчення безпрецедентної солідарності Європи з українським народом [73].

Серед країн, які взяли на себе найбільше навантаження у прийомі українців, лідирують Польща, Німеччина, Чехія й Італія. Польща прийняла близько 1,5 млн біженців, Німеччина – понад 1 млн, у Чехії зареєстровано біля 490 тис. осіб, а Італія надала притулок майже 160 тис. українців [200].

Як і в першій міграційній кризі 2015-2016 рр., масовий прийом біженців знову поставив перед приймаючими країнами ряд викликів: інтеграцію новоприбулих у ринки праці, освітні системи та системи охорони здоров'я. Німеччина активно впроваджувала державні програми з вивчення мови та професійної адаптації. Існувала тенденція до вторинної міграції: частина українців, які приїхали до Польщі, згодом переїжджали до Німеччини, інших європейських країн у пошуках кращих умов життя та праці [70].

Грунтовний аналіз міграційних процесів у ЄС періоду 2011-2024 рр. уможливив кілька важливих висновків, які дозволяють глибше зрозуміти політичну і соціальну динаміку, спричинену цими процесами. Масштабна міграція в ЄС, маючи кілька пікових етапів, стала каталізатором гуманітарної кризи та серйозного випробування для внутрішньої європейської єдності. Наплив понад 1,8 млн мігрантів і біженців з охопленого війною регіону MENA оголив структурні слабкості європейської системи управління міграцією, передусім у межах Дублінського регламенту. Надмірне навантаження на країни «першої лінії» (Грецію, Італію, Угорщину) продемонструвало відсутність ефективного механізму колективної відповідальності в ЄС. Виклик спричинив хвилю політичних змін. У багатьох країнах-членах значно зросла популярність правопопулістських та антиімміграційних сил, які критикували політику «відкритих дверей», ідею

інтегрованої Європи. Міграція стала одним із головних питань національних виборів у Німеччині, Франції, Австрії, Італії, Швеції, посилюючи розкол між ліберальними та націонал-консервативними політичними таборами. Міграційна криза мала виразний зовнішньополітичний вимір. ЄС уклав низку угод з третіми країнами, в т.ч. Туреччиною, Лівією та Тунісом, стримуючи потоки нелегальної міграції. Політику винесення «контролю за кордони» предметно критикували правозахисні організації.

Отже, впродовж останнього десятиліття міграція стала одним з центральних факторів, що визначав внутрішньополітичну динаміку окремих країн ЄС і еволюцію інтеграційних процесів загалом. Вона впливає на суспільні настрої, партійні системи, політичні рішення та міжнародні відносини. Міграційний фактор перетворився на елемент великої геополітики ЄС, і його значення лише зростатиме в умовах глобальної нестабільності.

Дослідження 2023-2024 рр. свідчать, що обсяги міграційних потоків у порівнянні з піковим 2015 р., суттєво зменшилися, але питання інтеграції мігрантів було серед найгостріших соціально-політичних викликів для країн ЄС. Так, за аналітичними оглядами ЄК [25; 26], OECD [346] й обстеженнями ряду міграційних центрів, особливо актуальними були проблеми соціальної й економічної адаптації мігрантів: доступ до освіти, працевлаштування, охорони здоров'я, житла, включення у суспільне життя. У Франції, Німеччині, Швеції та Бельгії зросла сегрегація в районах проживання мігрантів, що створило умови для маргіналізації, нерівності та, у деяких випадках, радикалізації.

Дані ESS теж свідчать, що громадська думка в ЄС про міграцію поляризована [27]. Частина суспільства вважає, що мігранти збагачують культурне середовище, сприяють розвитку економіки, але значна частка опитаних, особливо у ЦСЄ та ПСЄ, висловлює занепокоєння щодо збереження національної ідентичності, зростання злочинності та конкуренції за ресурси.

Водночас ЄК у 2023 р. представила оновлений План дій з інтеграції та інклюзії 2021-2027, сфокусований на забезпеченні рівного доступу до базових послуг, розширенні освітніх програм, підтримці місцевих ініціатив та боротьбі

з дискримінацією [25; 26]. Втім, експерти наголосили, що інтеграція – багаторівнева проблема, яка потребує загальноєвропейської координації та ефективної імплементації на національному і муніципальному рівнях.

І хоча об'єктивні показники свідчать про спад напруги, характерної для періоду 2015–2016 рр., міграція перестала бути лише питанням кордонів і безпеки – це питання соціального контракту, сталого розвитку і майбутнього європейської демократії. Тому виклики інтеграції актуальні і є маркером якості європейського управління в умовах багатокультурного суспільства.

Зменшення «видимого» потоку після 2016 р. значно пов'язане не зі стабільністю в країнах виходу, а з посиленням зовнішнього контролю ЄС, угодами з третіми країнами, зміною тактик контрабандних мереж і жорсткішим прикордонним режимом. Frontex підкреслював, що динаміка нелегальних перетинів є чутливою до рішень держав і змін маршрутів; навіть коли загальні цифри знижуються, зберігається ризик раптових стрибків на окремих напрямках, зростає «адаптивність» мереж переправлення [236], тому міграційна проблема має стратегічний характер: залежить від довгих циклів нестабільності й демографічних трендів і не зводиться до одного «піку».

На цьому тлі ситуація в регіоні MENA 2024-2025 рр. демонструє ознаки часткової стабілізації, передусім у сенсі відсутності тотального регіонального «ефекту доміно», відомого з 2010-х рр. Але стабілізація крихка, економічне відновлення структурно вразливе, а безпекові ризики й інституційна фрагментація відтворюють стимули до еміграції. Події в Лівії, за матеріалами ООН і міжнародних інституцій, свідчать, що при окремих ознаках відновлення економіки, країна все ж політично розділена і вразлива до локальних ескалацій [423]. Схожа логіка є в Сирії [417]. За наявності політичних змін 2024-2025 рр. та формування перехідних інституцій, економічні й безпекові обмеження, зруйнована інфраструктура та невизначеність траєкторії відбудови вказують, що середовище, яке «виробляє» вимушену міграцію, не зникло [441].

Ключовий для ЄС висновок у тому, що навіть коли джерельні регіони входять у фазу відносного «охолодження» конфліктів, міграційні потоки мають

інерцію і можуть тривати роками та десятиліттями, через повільне відновлення економіки, дефіцит робочих місць, руйнацію соціальних сервісів, через сформовані міграційні мережі та механізми возз'єднання сімей. Дані про притулок, тенденції на зовнішніх кордонах свідчать, що ЄС стикається не лише з проблемою «входу», а з тривалою фазою «життя після входу»: інтеграцією, просторовою сегрегацією, конкуренцією за соціальні ресурси, формуванням паралельних інституцій і політизацією культурних відмінностей [155].

У тривалій перспективі особливо чутливим є демографічний вимір. В ЄС досить низька народжуваність та ріст віку материнства: у 2023 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,38 дитини на жінку, а середній вік народження першої дитини наближався до 30 років [156]. Дослідження OECD вказують, що народжуваність серед жінок-мігранток у багатьох країнах дещо вища, ніж серед корінного населення (особливо в перші роки після прибуття, коли міграція пов'язана з возз'єднанням/ створенням сім'ї), хоча і вона загалом нижча за рівень простого відтворення населення [347]. Значення різниці в політичному плані не в «арифметичному заміщенні», а в тому, що за тривалої низької народжуваності й старіння населення навіть помірні відмінності у віковій структурі та сімейних моделях поступово змінюють структуру соціального попиту, освітніх потреб, житлових ринків і локальної політики на муніципальному рівні.

Соціокультурні відмінності (етнічні, релігійні, побутові) слід розглядати не як моральну оцінку, а як фактор інтеграційної складності. Там, де механізми інклюзії працюють слабко, відмінності стають ресурсом політичної мобілізації – і для праворадикальних акторів у країнах прийому, і для локальних лідерів мігрантських спільнот. Так, міграція стає тривалим «тестом» спроможності держави підтримувати єдиний правовий і ціннісний простір, не руйнуючи соціальну згуртованість. Показовим є навіть споживчий вимір змін. Офіційні тривалі прогнози ЄК для аграрного сектору фіксують структурний зсув у бік птиці та загальне зниження споживання м'яса в ЄС, а короткотермінові огляди ЄС відзначають продовження зростання споживання м'яса птиці на тлі

стагнації/ зниження інших видів м'яса [117]. Тренди мають багатофакторну природу (ціни, здоров'я, екологія, доступність), однак у багатокультурних суспільствах їх підсилюють і релігійно-нормативні практики харчування (більша поширеність халяльних стандартів), що впливає на структуру попиту в окремих регіонах та поступово змінює пропозицію на ринку харчів [157]. Тож, міграція впливає на безпекову, політичну площину, повсякденні соціально-економічні «дрібниці», які акумулюються у великі тривалі ефекти.

Навіть за умов часткової стабілізації в країнах MENA, міграційна загроза для ЄС має далекоглядний прогноз: вона пов'язана з інерцією потоків, демографічними дисбалансами, тривалими інтеграційними витратами, політизацією культурних відмінностей. Для ЄС це означає, що управління міграцією – не кризовий епізод, а стратегічний компонент внутрішньої стійкості й якості демократії наступних десятиліть.

2.1.2. Пандемія COVID-19: виклики та трансформації в суспільно-політичному житті Європейського Союзу. Пандемія COVID-19 [17], яка почалася в кінці 2019 р., досягла свого піку в Європі у 2020–2021 рр. і стала ще однією значною подією новітньої історії ЄС. Її вплив на соціально-політичні процеси такий всеосяжний, що багато дослідників порівнюють явище з системними потрясіннями на кшталт глобальної фінансової чи міграційної кризи, описаної вище. Пандемія не лише додала до вже наявних викликів (поляризація суспільств, міграційна напруга, криза довіри до інституцій), але й загострила їх, створивши складну багаторівневу ситуацію в межах ЄС.

Особливо важливий взаємозв'язок пандемії з міграційними процесами. COVID-19 на певний час пригальмував міграцію внаслідок закриття кордонів, суворих обмежень на переміщення, скорочення транспортних маршрутів та падіння попиту на робочу силу в окремих секторах, але й створила нові вразливості для вже інтегрованих/частково інтегрованих спільнот мігрантів. Багато мігрантів були серед перших, хто постраждав від соціальної ізоляції, дискримінації у доступі до медичних послуг і втрати роботи. Це поставило під

сумнів ефективність інтеграційної політики країн ЄС, додаткову напругу в суспільствах, де питання міграції викликали політичну поляризацію.

У відповідь на глибоку соціально-економічну кризу ЄС вдався до унікального заходу – створення масштабного пакета фінансової допомоги Next Generation EU (NGEU) [178], який ухвалив у липні 2020 р. загальний обсяг пакета становив 750 млрд євро (у цінах 2018 р.), з яких 390 млрд мали форму грантів, а 360 млрд – позик, доступних для держав ЄС для подолання наслідків пандемії, стимулювання економіки та реалізації реформ. Ключова новизна NGEU полягала в тому, що ЄК вперше в історії самостійно залучала кошти на міжнародних фінансових ринках від імені всього ЄС. Це – фактичне визнання потреби спільної фіскальної політики у межах ЄС, яке раніше було предметом гострих суперечок серед держав-членів.

Центральним інструментом пакета NGEU став Фонд відновлення та стійкості (RRF [141]), на який виділили 672,5 млрд євро. Мета фонду – сприяння економічному відновленню та підвищенню стійкості до майбутніх криз шляхом інвестування у такі пріоритетні сфери: зелену трансформацію (не менше 37% кожного національного плану); цифрову трансформацію (не менше 20%); реформи у сфері працевлаштування, охорони здоров'я, соціального захисту, освіти тощо.

За оцінками ЄП, впровадження NGEU стало кроком до тривалої фіскальної інтеграції ЄС, схоже, як банківський союз був реакцією на кризу 2008-2010 рр. У джерелах цей крок часто порівнюють із «європейським планом Маршалла» [336], адже він не лише надав фінансову допомогу, але й визначив стратегічні напрями розвитку Європи XXI ст.: цифрову трансформацію, кліматичну нейтральність, зміцнення єдиного ринку.

Але реалізація NGEU була суперечливою. Деякі держави (Австрія, Нідерланди, Фінляндія) висловили занепокоєння щодо ризиків морального гетераційного боргу (тобто боргів, які лягають на плечі наступних поколінь), та щодо контролю за ефективністю використання коштів. Попри це, запуск

NGEU позиціонували як історичний поворот у розвитку ЄС, що зміцнив його інституційну спроможність діяти в умовах масштабної кризи.

Пандемія COVID-19 – не лише медичне та економічне потрясіння, але й виклик довіри до національних урядів і наднаціональних структур ЄС. У перші місяці пандемії у 2020 р. було зростання суспільної солідарності та підтримки суворих карантинних заходів, що часто сприймалося як «ефект об'єднання навколо прапора». Втім, на тлі тривалості пандемії, введення обмежень, труднощів із доступом до вакцин, суперечливих повідомлень ЗМІ й політиків, рівень довіри падав, що турбувало дослідників та науковців [295, с. 205-231].

Одним із яскравих проявів кризи довіри в період пандемії стала масова нерішучість/ відмова від вакцинації, яку спостерігали у багатьох країнах ЄС. За дослідженням Flash Eurobarometer, проведеним на замовлення ЄП у квітні 2021 р. [150], 55% респондентів, які не бажали вакцинуватися, аргументували позицію страхом перед можливими побічними ефектами, а 36% прямо вказували на недовіру до окремих вакцин. Це був не раціональний/ медичний скепсис, а передусім глибше явище – криза довіри до медичних, наукових і політичних інституцій, яка поглибилася на тлі пандемічної невизначеності, політизації охорони здоров'я та поширення дезінформації.

За аналітичними звітами OECD 2024 р. рівень довіри до національних урядів суттєво різнився між країнами. У Фінляндії [349] 61% громадян висловили високу/ помірно високу довіру до національного уряду, що значно перевищувала середній показник по OECD у 39%. У Данії [348] показник становив 44%, теж перевищуючи середній рівень. Натомість, в Італії лише 36% громадян повідомили про високу чи помірно високу довіру до національного уряду (нижче за середній показник по OECD). У Франції та Греції рівень довіри до уряду був ще нижчим: відповідно 34% та 32% [220]. У багатьох випадках рівень довіри був прямо пов'язаний з ефективністю систем охорони здоров'я, доступністю інформації й чіткістю урядових комунікацій. У країнах з високим рівнем довіри громадяни частіше висловлювали задоволення якістю наданих державних послуг, включаючи охорону здоров'я й освіту. Дані

свідчать про важливість ефективного управління, прозорості та чіткої комунікації урядів з громадянами для підтримки та підвищення рівня довіри, особливо в умовах кризи.

Отже, пандемія COVID-19 стала кризою охорони здоров'я і масштабним викликом політичній стійкості, суспільній згуртованості в ЄС. Вона оголила структурні суперечності в системі врядування ЄС, актуалізувала питання довіри до національних і наднаціональних інституцій, показала обмеженість суто державоцентричних підходів у реагуванні на глобальні загрози. Водночас пандемія дала поштовх до нових форм солідарності, через запуск фінансового інструменту NGEU, що вказує на готовність ЄС до глибшої фіскальної інтеграції. Поширення дезінформації, ріст скепсису до вакцинації, політична поляризація і протестна мобілізація в окремих країнах стали тривожними індикаторами кризи легітимності. Пандемія постала як критичний стрес-тест для європейського проекту, результати якого матимуть тривалі наслідки для політичної архітектури ЄС, його здатності протистояти майбутнім викликам.

2.1.3. Війна в Україні: стратегічний виклик та трансформаційний вплив на Європейський Союз. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24.02.2022 р. – виняткова загроза для європейської безпеки, фундаментальний виклик самому існуванню ЄС як політичному, економічному і ціннісному об'єднанню. Конфлікт змінив політичну архітектуру континенту, активізував дискусії про майбутнє євроінтеграції, процеси стратегічної автономізації, змусив ЄС переглянути низку ключових підходів – від політики розширення і оборонної співпраці до енергетичної незалежності та санкційної політики.

На тлі попередніх криз (пандемії COVID-19, міграції, кризи довіри до інституцій), війна в Україні каталізувала глибші зміни в ЄС, змусивши його мобілізувати ресурси та по-новому осмислити свою геополітичну роль. Війна почала етап «великого перегляду», який посилив єдність зовнішньої політики, оборони й загострив внутрішні суперечності: старих і нових членів, прагнень

солідарності та національних інтересів, пацифізму західної Європи та екзистенційної загрози ЦСЄ.

Повномасштабне вторгнення рф стало моментом істини для зовнішньої політики ЄС. Уже в перші години після початку агресії лідери ЄС скликали надзвичайні засідання Ради ЄС та Європейської Ради, ухвалили жорсткі заяви на підтримку суверенітету України та засудили дії рф [164]. У перші тижні війни ЄС запровадив нечуваний масштабний пакет санкцій проти рф, що охоплював фінансовий сектор, енергетику, транспорт, експорт технологій та індивідуальні санкції проти політичної і військової верхівки рф [162].

Особливо вагомим рішенням було вперше в історії використання Європейського інструменту миру (EPF, 2021 р.) для фінансування постачання зброї країні, яка перебуває у стані війни [163]. 28.02.2022 р. ЄС ухвалив рішення про фінансування постачання летальної зброї третій країні – Україні. Цей крок здійснили через EPF, спеціальний позабюджетний механізм, для підтримки військових і оборонних партнерств ЄС. Раніше ЄС ніколи не фінансував закупівлю зброї для жодної країни у стані війни, дотримуючись табу, закріпленого в ст. 41(2) Договору про ЄС [192], яка прямо забороняє фінансування операцій оборонного характеру з бюджету ЄС.

Використання саме EPF дозволило юридично обійти норму, оскільки названий фонд не частина загального бюджету ЄС. Тож, ЄС формально не порушив правові рамки, хоча по суті відбулося зрушення традиційної межі між гуманітарною й оборонною допомогою, якої ЄС ретельно дотримувався. У першому пакеті допомоги виділили 500 млн євро: 450 млн на летальне озброєння а 50 млн на нелетальну підтримку – паливо, аптечки, бронежилети, засоби зв'язку. Згодом обсяг допомоги через EPF зростав, і в травні 2022 р. Рада ЄС затвердила фінансування до 1,84 млрд євро [381, с. 1155–1177].

У правовому полі використання EPF було доказом гнучкості інституцій ЄС у кризовій ситуації. Аналітики писали, що хоча формально ЄС не порушив власних установчих документів, це рішення створило новий прецедент для майбутніх дій ЄС у сфері оборонної політики. М.Е. Бартолоні, аналізуючи

спеціальний позабюджетний механізм ЄС – ERF, вказала, що це рішення свідчить про адаптивність і маневреність політики ЄС, вміння чітко пояснити правові обмеження у разі політичних потреб, а формальна відповідність не завжди означає збереження політичної суті нормотворення [77, с. 379-383].

У березні 2022 р. ЄК надала Україні офіційний опитувальник для набуття статусу кандидата в члени ЄС – крок, що за мирних подій тривав би роками. Влітку 2022 р. ЄР ухвалила рішення про надання Україні та Молдові статусу кандидатів, безпрецедентний політичний сигнал солідарності й початку нової фази в політиці розширення ЄС [174]. Перші тижні після вторгнення рф виявили мобілізацію ЄС на кількох рівнях: санкційному, оборонному, гуманітарному, політичному, що відкрило нову епоху для ЄС, де прагнення до стратегічної автономії поєднувалися з усвідомленням неминучої конфронтації з авторитарними викликами у безпосередній географічній близькості.

Військова агресія рф проти України мала потужний резонанс на рівні зовнішньої політики ЄС й у внутрішньополітичному житті країн-членів. Під впливом війни відбулося помітне переформатування політичного дискурсу, переоцінка пріоритетів у сфері безпеки, енергетики, обороноздатності та зміщення електоральних настроїв. Українське питання стало ключовим маркером політичного розмежування у багатьох державах – на рівні парламентських дебатів і в суспільній полеміці.

У Німеччині, Польщі, країнах Балтії, Чехії, підтримка України стала центральною у внутрішньому порядку денному. У Німеччині уряд О. Шольца ініціював кардинальний злам у сфері оборонної політики, оголосивши про створення спеціального оборонного фонду в 100 млрд євро та переглянувши давню політику стриманості щодо постачання зброї [97]. У Франції тема війни і ставлення до рф відігравали ключову роль у політичній боротьбі між Макроном та правопопулістськими опонентами, які завжди виявляли неоднозначну позицію щодо москви [103].

У Польщі уряд активно підтримував Україну, надав значну військову та гуманітарну допомогу, що зміцнило позиції країни на міжнародній арені [219].

Країни Балтії рішуче підтримували України значною військовою, фінансовою допомогою відносно до їх ВВП [437]. У Чехії президент П. Павел, колишній генерал НАТО, чітко артикулював підтримку Києва як моральний, безпековий обов'язок, що відобразилося на його високому рівні довіри [402]. В Італії, попри внутрішні політичні суперечності, Мелоні підтримувала проукраїнську зовнішню політику, що зміцнило її позиції як мосту між ЄС та США [436].

Водночас підтримка України стала фактором ідеологічної мобілізації (у правих і в лівих політичних таборах). У правоконсервативному середовищі (Італії, Угорщині, частково Словаччині) війну часто використовували для просування антиміграційної, ізоляціоністської риторики чи й проросійської позиції. Це поглибило ідеологічний розкол в ЄС та дисбаланс у сприйнятті солідарності як принципу єдності. У суспільстві активізувались дебати про межі солідарності, зросли витрати на оборону й соціальну підтримку біженців, і, що особливо важливо, почала змінюватися електоральна географія. В Італії, Угорщині, частково Австрії електоральні здобутки правих популістів можна пояснити не лише внутрішніми чинниками, а й втомою частини виборців від конфлікту, санкційного тиску та інфляційного навантаження.

Дані Standard Eurobarometer 98, опубліковані в грудні 2022 р., засвідчили, що понад 70% громадян ЄС і надалі підтримували економічні санкції та надання фінансової допомоги Україні [150]. Це було глибоке усвідомлення суспільствами ЄС загроз, які йдуть від агресивної зовнішньої політики РФ, та готовність нести економічні витрати заради збереження міжнародного порядку. У низці країн ЄС рівень підтримки України перевищував середні європейські показники. У Польщі понад 90% громадян схвалювали прийом українських біженців та активно долучалися до волонтерської і матеріальної допомоги. Тенденції свідчили про гуманітарну солідарність та про наявність глибшого цивілізаційного консенсусу щодо засудження агресії, захисту демократичних цінностей і підтримки суверенітету незалежної держави.

З плином часу підтримка поступово знижувалася. У 2024 р., за даними Eurofound, частка громадян ЄС, які підтримували прийом українських

біженців, зменшилася до 71%. Особливо показовий приклад Польщі, яка з початку війни прийняла найбільшу кількість українців, а в 2024 р. рівень підтримки біженців серед поляків опустився до 60% [296]. Втім, зниження рівня підтримки не обов'язково свідчить про зміну ставлення до українців. Серед основних факторів, що вплинули на рівень підтримки, наступні:

- економічне навантаження: інфляція та тиск на соціальні послуги. З початком війни в 2022 р. країни ЄС зіткнулися зі значним економічним тиском. Зросли ціни на енергоносії та продовольство, що призвело до підвищення вартості життя для громадян ЄС. Уряди впровадили різні заходи: субсидії, зниження податків та інші форми підтримки для пом'якшення впливу інфляції на населення. Але, попри зусилля, багато громадян відчули значне економічне навантаження, що вплинуло на їхню готовність підтримувати додаткові витрати, пов'язані з допомогою Україні та прийомом біженців [140];

- втома від війни: емоційне виснаження і зниження інтересу. Тривалість конфлікту емоційного виснажила громадян ЄС. Високий рівень солідарності поступово знижувався через постійний потік новин про війну та швидке вирішення конфлікту. Знизився інтерес й активна підтримка населенням, особливо в країнах, які прийняли велику кількість українських біженців. Так, у Польщі рівень підтримки прийому біженців знизився до 60% у 2024 р. [112];

- інформаційне середовище: вплив соціальних мереж та дезінформації. За даними Eurofound, громадяни, що отримують новини зазвичай з соціальних мереж, демонструють нижчий рівень підтримки урядових заходів з допомоги Україні, що може бути пов'язано з поширенням дезінформації та поляризацією думок у цифровому середовищі. Соціальні мережі сприяють швидкому поширенню емоційно зарядженого та часто неправдивого контенту, що підриває довіру до офіційних джерел інформації, ускладнює конструктивний діалог щодо таких питань, як підтримка України [318]. У 2025 р. громадська підтримка України серед мешканців ЄС була високою, хоча в деяких аспектах видно поступове зниження. За опитуванням Standard Eurobarometer 102 (осінь 2024 р.), проведеним у 27 країнах ЄС, 87% громадян підтримують надання

гуманітарної допомоги Україні, 71% – економічні санкції проти рф, 68 % – фінансову підтримку, а 58% – постачання військового обладнання [153].

Після перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США у 2024 р. геополітична ситуація зазнала суттєвих змін, особливо в контексті російсько-української війни. Адміністрація Трампа ініціювала перегляд зовнішньої політики США, зокрема щодо підтримки України. Новий підхід включає припинення фінансування програм, спрямованих на розслідування викрадення українських дітей, відмову від співпраці з Міжнародним кримінальним судом у справах, пов'язаних із воєнними злочинами росії [72].

Попри непохитну підтримку України з боку більшості європейських урядів та інституцій, за період повномасштабної війни в межах ЄС поступово кристалізувався політичний спектр, представлений радикальними, націонал-популістськими та євроскептичними силами, які часто використовують українське питання як інструмент внутрішньополітичної мобілізації. З початку вторгнення рф в Україну партії прагнули відмежуватися від консенсусної європейської позиції, просуваючи ідеї «військової втоми», «гуманітарного перевантаження» чи «надмірного втручання» у конфлікт поза межами ЄС.

В Угорщині, Словаччині, Австрії, а частково й у Франції й Італії, ці політичні сили змогли конвертувати зростаючу соціальну напругу, пов'язану з економічними наслідками війни (енергетична криза, інфляція, зростання витрат на оборону і допомогу біженцям), у політичний капітал. Уряд В. Орбана відкрито виступає проти вступу України в ЄС, блокує європейські рішення про військову допомогу, використовує державні медіа для поширення сюжетів про загрозу, яку нібито несе український націоналізм для угорської меншини в Закарпатті. У промовах Орбан часто наголошує, що війна – наслідок «невдалої геополітики Заходу», що «необхідний мир», тобто прийняття умов росії [370].

Подібну риторику просуває і прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, уряд якого відмовився від постачання зброї Україні. При цьому у внутрішньому дискурсі активно культивуються образи «зовнішнього нав'язування» допомоги Україні з боку Брюсселя та «жертвності словацького народу» заради чужої

війни. Лінія має чітко виражений антиєвропейський підтекст і слугує одним із засобів розмивання довіри до ЄС як до наднаціональної структури [59].

В Австрії правопопулістська Партія свободи, що перемогла на виборах ЄП у 2024 р. бореться за формування коаліції, системно виступає за зняття санкцій з рф, зменшення військової допомоги Україні й активно просуває нейтральний статус країни. Тези вплітаються в ширший антиінституційний і антимігрантський дискурс [332].

Вказані політичні сили активно взаємодіють і транснаціонально, як зазначив політолог Г. Івальді [275, с. 471-490], розкриваючи вплив війни в Україні на внутрішню політику Франції. Він доводить, що повномасштабна війна рф проти України зсунула політичне поле вправо, посилила радикальні й євроскептичні сили, які ефективно конвертували соціально-економічну напругу в політичні дивіденди. Він проаналізував підсумки виборів до ЄП 2024 р. у Франції та вплив на них загальноєвропейської кризи: енергетичної нестабільності, інфляційного тиску, зростання витрат на оборону й соціальні потреби. Найбільше голосів на виборах – понад 31%, здобула ультраправа партія «Національне об'єднання» (RN) на чолі з М. Ле Пен [45]. Лідери RN використали українське питання, як механізм, що продовжив лінію національного суверенізму, мобілізації виборців на тлі страху, через зростання цін, енергетичну залежність і соціальний тиск, посилений допомогою Україні.

Успіх радикальних популістів у Франції, на думку Г. Івальді, не виняток, а частина можливої європейської тенденції до формування в ЄП нових коаліцій популістських та ультраправих партій, які будуть тиснути на інституції ЄС щодо санкцій, фінансування України, енергетичної політики та розширення ЄС. Особливо небезпечним може бути перехід від критики допомоги Україні до критики самої логіки європейської солідарності, що нестиме тривалі наслідки для стабільності ЄС [274, с. 165-177].

Таким чином, хоча загальний курс ЄС є проукраїнським і підтримуваним більшістю суспільств, в ЄС формується альтернативна ідеологічна вісь, яка інтерпретує українське питання не як символ єдності, а як деструктивний

чинник, що загрожує стабільності, суверенітету та соціальному добробуту. Дискурс, незалежно від його фактичного впливу на політику, вже зараз змінює характер суспільних дебатів у ЄС, ускладнює ухвалення рішень і створює додаткові ризики для довгострокової солідарності з Україною.

Утім, досліджуючи фактор впливу України на політико-ідеологічні процеси в ЄС, слід зауважити і короткострокові наслідки війни, і тривалий контекст найперше на процес євроінтеграції України. Статус країни-кандидата на вступ до ЄС [28], який до цього моменту для України здавався віддаленою перспективою, став історичним кроком для самої держави і для ЄС. Подію сприйняли як безпрецедентний акт політичної солідарності, втім, і як каталізатор нової хвилі дискусій щодо майбутнього розширення ЄС.

На політичному рівні інтеграційний курс України посилив напругу між державами-членами щодо подальших меж ЄС. У країнах «старої Європи» знову лунали голоси про потребу «поглиблення перед розширенням», тобто посилення внутрішньої згуртованості, реформ інституцій та бюджетної системи перед приєднанням нових країн. Франція, Нідерланди, Данія та частково Австрія традиційно дотримуються цієї позиції.

Важлива й ідеологічна складова дискусії. Інтеграція України – точка кристалізації нового розламу проєвропейських ліберальних політичних сил, які розглядають розширення як моральний і стратегічний обов'язок, та правопопулістськими рухами, що апелюють до збереження національного суверенітету, захисту бюджету ЄС і обмеження імміграційного навантаження. У Франції М. Ле Пен та партія RN прямо заявляють, що вступ України «поспішний» і загрожує стабільності всього ЄС [303]. В Угорщині Fidesz зробила питання української інтеграції частиною ширшої антисистемної платформи, виступаючи проти «диктату Брюсселя» [370]. Схожу риторику озвучують радикальні опозиціонери Італії [94, с. 223-239] і Словаччини [252].

Тож, євроінтеграція України, попри широку політичну підтримку в офіційному дискурсі, стала чинником політизації й ідеологічної поляризації в ЄС. Її трактують як екзистенційний виклик: одні, як уособлення європейських

цінностей, інші, як ризик перевантаження ідеї об'єднаної Європи. Тож, українське питання слід розглядати крізь призму зовнішньої політики/ гуманітарної допомоги, як елемент глибокого процесу ідентифікації ЄС як політичного проєкту. Залежно, чи зможе ЄС зберегти єдність і подолати опір правопопулістських та євроскептичних сил, питання членства України може стати чи точкою консолідації, чи розширенням тріщин у європейському домі.

Одним з найбільших дестабілізуючих факторів для ЄС розглядається потенційна інтеграція українського агросектору, який в умовах війни хоч і став ключовим елементом підтримки української економіки, проте сприймається в ЄС як значна загроза, як для малих фермерів, так і великих аграрних компаній.

Особливо чутлива ця тема для країн ЦСЄ – Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії і Болгарії, де в 2023–2024 рр. відбулися масові фермерські протести, викликані надходженням зерна, кукурудзи, олії й іншої аграрної продукції з України [95]. Попри тимчасові механізми автономної торговельної лібералізації [145], запроваджені ЄС як форма підтримки України, у внутрішньому політичному дискурсі деяких держав їх почали трактувати як «нечесну конкуренцію» і загрозу економічному добробуту місцевих аграріїв. Часто лунали вимоги відновити квоти/ ввести мита та створити «зелені коридори» для транзиту без можливості реалізації товарів на місцевих ринках.

Ситуацію активно використали популістські й євроскептичні сили для посилення антиєвропейської риторики. У Польщі партії типу «Конфедерація» й аграрні профспілки заявляли про «зраду національних інтересів» і «втрату суверенітету» у сфері аграрної політики [340]. В Угорщині активно просували тези через лояльні до уряду ЗМІ, які заявляли, що ЄС захищає Україну за рахунок власних фермерів [370]. У Франції Національне об'єднання висувало аргумент «українського зерна» як приклад неефективності єдиної торговельної політики ЄС та причину для ревізії спільної аграрної політики (CAP) [300]. У

Німеччині, Австрії та Нідерландах схожі настрої були менш яскраві, втім, теж фігурували в заявах представників аграрного бізнесу та ультраправих партій.

Однак, важливо дослідити це питання і з позиції українських аграрних виробників, які не заперечують складності адаптації до умов єдиного ринку, та демонструють високу готовність до аргументованої і прагматичної дискусії про умови інтеграції. На рівні галузевих об'єднань, аграрного бізнесу й урядових структур активно формується наратив не про конкуренцію, а про взаємовигідне доповнення агросектору України до економічного простору ЄС.

Позиційні документи, підготовлені провідними аграрними асоціаціями України (Українським клубом аграрного бізнесу, УКАБ [50], Всеукраїнською аграрною радою [18], Федерацією роботодавців України [52]), наголошують на кількох ключових тезах. По-перше, Україна розглядає ринок ЄС не як ціль для «економічного вторгнення», а як простір для побудови синергії. Вона готова обговорювати механізми фазової інтеграції, дотримання технічних та екологічних стандартів ЄС, створення стабільних логістичних маршрутів без перенасичення внутрішнього ринку окремих країн.

По-друге, представники агросектору України вважають, що співпраця з ЄС вигідна для обох сторін. На кожне євро українського аграрного експорту до ЄС припадає понад 1,3 євро імпорту з ЄС – добрив, техніки, насіння, обладнання, засобів захисту рослин. Підтримка виробництва України опосередковано стимулює робочі місця та доходи в європейських промислових регіонах, особливо в Німеччині, Франції, Нідерландах, Італії. Також українські компанії поступово інтегрують стандарти добробуту тварин, вимоги сталого виробництва та регуляторні рамки ЄС щодо простежуваності, ветеринарії та безпеки харчових продуктів. Середньо- та великотоварні виробники здійснюють сертифікацію за європейськими протоколами (GlobalG.A.P., HACCP, ISO 22000), беруть участь у проектах, фінансованих ЄК та активно модернізують виробництво для відповідності вимогам Green Deal.

Український підхід – не лише декларативний. Під час консультацій з ЄС, що тривають у рамках перегляду Угоди про асоціацію та глибокої і

всеохоплюючої зони вільної торгівлі (DCFTA) [49], українська сторона неодноразово пропонувала перехідні періоди, секторальну інтеграцію, системи раннього попередження про надлишкові поставки, діалог з профспілками та сільськогосподарськими палатами країн-членів ЄС.

Отже, український аграрний сектор готується до поступової інтеграції у ринок ЄС, демонструє високий рівень політичної зрілості, визнаючи потребу діалогу, адаптації та балансування інтересів. В умовах політизованої риторики та поширення міфів про «аграрну загрозу», ця готовність до співпраці є важливим аргументом на користь того, що розширення може бути не деструктивним фактором, а точкою нового економічного зростання та взаємного зміцнення конкурентоспроможності України і самого ЄС.

Однак, зазначимо, що спроба конструктивного протистояння європейському популізму і суб'єктивізму окремих сил у питаннях економічної інтеграції України в ЄС, реалізуються не лише представниками українського агросектору. Так, звіт Федерації роботодавців України, опублікований у 2025 р. під назвою «Стратегічні орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами Європейського Союзу» [51], став однією з найбільш ґрунтовних спроб українського бізнес-середовища не просто задекларувати підтримку євроінтеграційного курсу, а й запропонувати чітке бачення того, якою має бути нова архітектура взаємин України й ЄС в умовах війни, лібералізованої торгівлі та статусу країни-кандидата.

Автори підкреслюють, що після 2022 р. ЄС став для України головним економічним партнером, і ця тенденція не ситуативна, а структурна. Частка ЄС у загальному обсязі українського експорту в 2023 р. перевищила 63%, а в агропродовольчому, металургійному, деревообробному секторах – ЄС фактично став єдиним чи ключовим ринком збуту.

Особливо важливим є заклик до припинення будь-яких односторонніх заборон з боку держав-членів ЄС, оскільки вони підривають правову основу функціонування зони вільної торгівлі. Тож, документ виступає як продумана дорожня карта – не просто апеляція до європейської солідарності, а стратегічна

пропозиція з боку українського бізнесу щодо рівноправної, збалансованої та модернізаційної інтеграції; аргументовано відповідає на політичні побоювання окремих країн ЄС, демонструючи, що Україна є не загрозою, а ресурсом для оновлення та посилення самого ЄС.

Таким чином, соціо-культурний ландшафт ЄС в останнє десятиліття зазнав глибоких змін під впливом масштабних зовнішніх і внутрішніх викликів. Міграційна криза, пандемія COVID-19, повномасштабна війна в Україні – усі ці події не лише спричинили значні демографічні, економічні й політичні зміни, але й активізували глибші процеси переосмислення цінностей, ідентичностей та меж політичної солідарності всередині ЄС. Важливим спільним знаменником є зростаюча напруга між потребою наднаціональної координації та бажанням держав-членів зберігати суверенітет у ключових сферах – від охорони здоров'я до безпеки і міграції.

Попри прагнення до єдності, ЄС дедалі частіше стикається з кризою довіри: до національних урядів, до інституцій ЄС, до науково-медичних рекомендацій та демократичних процедур загалом. Це створює живильне середовище для популістських, євроскептичних та радикальних політичних сил, які часто використовують теми міграції, ідеологічної поляризації, культурної ідентичності чи соціальної нерівності як інструменти мобілізації. Водночас, усі згадані кризи – від пандемії до війни – продемонстрували і протилежну тенденцію: здатність до колективної мобілізації, адаптації й інституційного оновлення, що дозволяє ЄС не лише виживати в умовах турбулентності, але й шукати нові моделі співіснування.

Аналізуючи даний етап війни можна зазначити, що у 2024–2025 рр. війна рф проти України остаточно трансформувалася для ЄС з «надзвичайної кризи» у формат затяжного стратегічного виснаження. Тривалість конфлікту, невизначеність щодо його завершення та поєднання воєнних ризиків із соціально-економічними витратами поступово послаблюють початковий «ефект мобілізації» в ЄС, зміщується характер політичної полеміки: якщо у 2022–2023 рр. центральним було питання швидкої допомоги Україні та

санкційного тиску на рф, то у 2024–2025 рр. все помітнішим стає наратив «втоми», «перевантаження» та «повернення до внутрішніх проблем», який створює сприятливий ґрунт для радикальних і націонал-популістських сил.

У політичній практиці це проявляється не лише в критиці обсягів підтримки України, а й у ширшій атаці на сам принцип наднаціональної солідарності як основу європейського проєкту. Конфлікт стає маркером нового поділу: між стратегічним баченням безпеки (перемога України розглядається як умова стабільності континенту) та електорально-орієнтованим прагматизмом (домінують короткострокові соціальні вигоди й страхи). Ця тенденція створює довгостроковий ризик: навіть за збереження формальної проукраїнської позиції інституцій ЄС, політична ціна підтримки зростатиме, а простір для маневру урядів – звужуватиметься, що підвищує ймовірність фрагментації підходів усередині Союзу.

Паралельно війна оголила другу, не менш фундаментальну проблему – ризик втрати геополітичної суб'єктності ЄС у світі, що прискорено переходить до конкурентної багатополлярності. ЄС, залишаючись потужним економічним блоком, у безпековому сенсі все ще значною мірою залежить від трансатлантичної «парасольки», а війна лише підсилила цю асиметрію. На практиці це проявляється у двох площинах. Перша – зовнішня: послаблення позицій окремих європейських держав у стратегічно важливих регіонах (MENA) через конкуренцію з неєвропейськими акторами та обмеженість ресурсів ЄС, значна частина яких спрямована на стримування рф і підтримку України. Друга – внутрішня: складність ухвалення швидких консолідованих рішень (особливо за вимоги одностайності), що дає можливість третім сторонам експлуатувати розбіжності в ЄС. У сумі це формує образ Європи як «нормативної сили», чий вплив сильний у сфері регуляцій і стандартів, але слабший у сфері примусу й гарантування безпеки.

Окремим виміром зниження автономності стала енергетична й технологічна перебудова, яку ЄС вимушено здійснює з 2022 р. Відмова від значної частини російських енергоносіїв стала стратегічно виправданою з

погляду безпеки, однак структурно підвищила залежність від альтернативних постачальників і глобальних ринкових коливань. У політичному сенсі це означає, що навіть правильні з погляду цінностей рішення можуть мати «ціну суверенітету»: енергетична безпека стає компонентом великої геополітики, а зовнішні партнери отримують додаткові важелі впливу на європейські дискусії щодо санкцій, промислової політики та темпів декарбонізації.

Третій блок загроз формується у сфері трансатлантичних відносин. Повернення США до жорстокішої логіки «інтересів» у зовнішній політиці, посилення вимог до союзників щодо фінансового внеску в оборону та пріоритет внутрішньоекономічних міркувань створюють для ЄС новий контекст, у якому підтримка України та безпека Європи перестають сприйматися у Вашингтоні як безумовний «спільний проєкт» і дедалі більше розглядаються крізь призму транзакційності. У цьому сенсі показовою є логіка, закладена в американських стратегічних документах 2025 р., де наголошується на необхідності посилення внеску союзників у колективну оборону, акцентується проблема «нерівного розподілу тягаря» та фіксується прагнення США активніше протидіяти регуляторним і торговельним обмеженням з боку партнерів, зокрема в Європі [215].

Для ЄС це створює стратегічні ризики. По-перше, зростає ймовірність умовності американської підтримки (фінансової, військової, розвідувальної) та її прив'язки до внутрішньополітичного порядку денного США. По-друге, посилюється напруга між потребою ЄС захищати власні ринки/регуляторні стандарти та прагненням уникати конфлікту з ключовим безпековим партнером. По-третє, формується дилема для європейських еліт: або різко пришвидшувати стратегічну автономізацію (що потребує грошей, часу і політичної волі), або погоджуватися на зростання залежності від рішень Вашингтона у сфері безпеки. Усе це прямо впливає на здатність ЄС витримувати довгу війну: якщо підтримка України стає предметом торгу, то й внутрішня єдність Європи слабшає.

Четвертий блок ризиків концентрується довкола НАТО. Війна в Україні, з одного боку, відродила Альянс як центральний інструмент стримування, а з іншого – висвітлила системну проблему: дисбаланс оборонних спроможностей і витрат між США й Європою. У 2025 р. питання оборонних видатків перетворилося з «бажаної рекомендації» на ядро політичної суперечки й індикатор надійності союзників. За оцінками 2025 р. усі країни НАТО досягли попереднього орієнтира 2% ВВП, проте лише небагато перевищили нові амбітніші рівні витрат, щодо посилення колективного стримування [379]. Альянс зафіксував довгостроковий намір рухатися до значно вищої планки оборонних інвестицій (у логіці «5%» із розкладом на прямі оборонні витрати й ширші безпекові інвестиції) [335].

П'ятий блок загроз пов'язаний із довгостроковими наслідками війни для внутрішньої стійкості ЄС як політичної системи. Тут слід вказати на кілька аспектів. По-перше, війна інтенсифікує гібридний тиск: дезінформацію, кібератаки, маніпуляцію міграційними потоками, енергетичний шантаж і підтримку радикальних рухів. По-друге, посилюється економічна вразливість через поєднання оборонних витрат, потреби відновлення України, конкуренції з США та Китаєм за технології й інвестиції та невизначеності глобальних ринків. По-третє, війна створює ефект «перманентної політизації», коли майже будь-яка внутрішня дискусія (ціни, бюджет, міграція, фермерські протести, промислова політика) може бути інтерпретована через призму «України» – як аргумент на користь солідарності або як аргумент проти неї. У такій ситуації загроза для ЄС набуває далекоглядного характеру: навіть якщо інтенсивність бойових дій зменшиться, політичні, ідеологічні та соціально-економічні «хвилі» війни продовжать впливати на європейську демократію ще багато років, визначаючи конфігурацію партійних систем, легітимність інституцій та спроможність ЄС діяти як цілісний геополітичний актор.

У підсумку, актуалізація 2024–2025 рр. дозволяє зафіксувати принципово важливу закономірність: війна в Україні перестала бути для ЄС «зовнішньою кризою», яку можна локалізувати дипломатією та санкціями. Вона стала

структурним чинником переформатування європейської політики – від бюджетних рішень і безпекових доктрин до ідеологічної поляризації та боротьби за суспільну підтримку. Саме тому подальший аналіз впливу війни на політико-ідеологічні процеси в ЄС має спиратися не лише на оцінку поточних подій, а й на розуміння довготривалих трендів: зростання ціни солідарності, загострення внутрішніх розламів, переозброєння як нової «норми» та переозначення ролі ЄС у світовій системі.

2.2. Становище національних меншин у країнах ЄС та проблеми їх впливу на актуальні політичні процеси

Питання національних меншин у сучасному ЄС не лише правозахисний чи культурний, але й глибоко політичний феномен. Статус, інтеграція та політична активність національних меншин набувають особливої актуальності в умовах посилення внутрішньої поляризації, зростання ідентичнісних протиставлень та перетину зовнішньополітичних викликів із внутрішніми соціальними реаліями. Розмаїття етнічних груп, мовних спільнот, історичних регіональних ідентичностей – не лише ознака багатокультурності ЄС, а й джерело складних дискусій про межі суверенітету, концепцію громадянства, дотримання принципів недискримінації та рівного доступу до ресурсів.

Питання становища національних меншин у ЄС тісно пов'язане із широким спектром політичних процесів: від дебатів щодо автономії та федералізації (Каталонія, Шотландія, Північна Італія), до мобілізації меншин навколо соціальних або національних інтересів (ромські громади, турецька діаспора в Німеччині, угорська меншина в Румунії та Словаччині). Особливої уваги набуває вплив зовнішніх акторів, зокрема РФ і Туреччини, які активно використовують фактор «захисту своїх» як інструмент м'якої сили і дестабілізації внутрішньої політики окремих держав-членів ЄС.

Німеччина: між мультикультуралізмом і інтеграційною політикою. Німеччина – одна з найбільших країн ЄС, приклад держави, де проблематика

національних меншин тісно переплітається з міграційною політикою, політикою інтеграції, боротьбою з радикалізмом та зміною електорального ландшафту. У сучасній Німеччині є дві основні категорії меншин:

– автохтонні національні меншини: данці (в Шлезвіг-Гольштейні), лужицькі серби (у Саксонії та Бранденбурзі), фризькі групи та цигани/роми. Громади визнані конституційно і мають право на захист мови, культури та політичне представництво на регіональному рівні [338];

– міграційні меншини: турецька, курдська, арабська, російськомовна (німці з колишнього СРСР, росіяни, українці) та балканські діаспори.

Найчисельніша турецька громада налічує понад 2,8 млн осіб (включно з громадянами Німеччини турецького походження). У зв'язку з цим турецький фактор відіграє важливу роль у внутрішньополітичній динаміці ФРН та в зовнішній політиці Німеччини щодо Туреччини. Аналітичні дослідження, науковці Я. Сойсал і Р. Купманс, відзначають напругу між моделлю культурної автономії та вимогами до інтеграції у сфері мови, освіти, гендерної рівності [290, с. 1-26]. У 2015–2016 рр., на тлі кризи біженців, тема іммігрантських меншин (особливо мусульманських) стала центральною у публічних дебатах. Праворадикальна партія AfD активно експлуатувала риторику захисту «німецької культури» та протидії «ісламізації», що дозволило їй здобути підтримку в частині східних земель [374]. Це свідчить про те, що присутність меншин стає каталізатором ідеологічної мобілізації та електоральних зрушень.

У сфері освіти Німеччина застосовує модель «інтегрованої освіти», проте існує проблема сегрегації у великих містах – у багатьох школах частка дітей з мігрантським корінням перевищує 70-80%, що ускладнює мовну та культурну адаптацію. Держава фінансує мовні курси, програми інтеграції та має широкий спектр правових гарантій антидискримінаційної політики (Закон про рівне ставлення, AGG) [121, с. 508-527]. Політично національні меншини недопредставлені, хоча у Бундестазі з кожним скликанням зростає частка депутатів мігрантського походження. На муніципальному рівні існують дорадчі ради меншин, проте механізми впливу часто символічні. Слід

відзначити роль зовнішніх акторів, (Туреччина, РФ), у мобілізації частини діаспор через культурні, медійні та релігійні структури, що викликає занепокоєння з інформаційної безпеки.

Франція: республіканська модель інтеграції та напруження навколо ідентичності. Франція має одну з найжорсткіших концепцій державної єдності у Європі. Згідно з Конституцією Французької Республіки, держава не визнає жодної офіційної національної меншини – всі громадяни є рівними перед законом, незалежно від походження, релігії чи мови [113]. Це призводить до того, що етнічні, мовні чи релігійні особливості не фіксуються у переписах населення та офіційній статистиці. Такий підхід має ідеологічне підґрунтя: республіка не визнає колективних прав, а лише індивідуальні.

Водночас, за оцінками аналітиків, у Франції проживає до шести млн мусульман (більшість вихідці із Північної Африки), до 400 тис. ромів, а також чисельні вірменські, китайські, єврейські, в'єтнамські, західноафриканські, португальські й інші громади. Крім того, в історичних регіонах – Корсиці, Бретані, Ельзасі – існують автохтонні культурно-мовні спільноти [355].

На відміну від Німеччини, Франція забороняє публічне визнання колективних прав меншин. Спроби корсиканських чи бретонських активістів добитися офіційного статусу мови або культурної автономії наштовхуються на спротив центральної влади. Освітня система, попри обмежені можливості факультативного вивчення регіональних мов, вимагає уніфікованої програми французькою. Іммігрантські меншини, особливо мусульманські, стикаються з низкою структурних проблем: високим рівнем безробіття, сегрегацією у передмістях (banlieues), соціальною маргіналізацією та расовою дискримінацією. Особливої політичної напруги набули теми носіння хіджабу, мусульманських шкіл, халяльної продукції тощо. Після низки терактів 2015–2016 рр. у Франції активізувались дебати про межі свободи віросповідання. Закон 2021 р. про «підкріплення республіканських принципів» (іноді його називають «антисепаратистським») ввів додаткові вимоги до фінансування релігійних організацій та суворіші правила щодо освіти поза системою [393].

Вважаємо, що французька модель наразі перебуває під тиском. Європейські структури, зокрема Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) та Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ECRI) Ради Європи, неодноразово закликали Францію визнати специфіку культурних груп і впроваджувати більш інклюзивні підходи до інтеграції меншин [159].

ECRI, у загальних політичних рекомендаціях, підкреслює необхідність розробки та реалізації стратегій інтеграції, які враховують потреби етнічних, релігійних та мовних меншин. Так, у Рекомендації №10 щодо боротьби з расизмом і расовою дискримінацією в освіті, ECRI наголошує на важливості забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів, включаючи тих, хто має міграційне походження або належить до меншин, включаючи боротьбу з сегрегацією в школах, підготовку вчителів до роботи в міжкультурному середовищі та впровадження політик, спрямованих на інклюзію [159].

Крім того, у Рекомендації №5 (переглянутій) щодо запобігання та боротьби з антимусульманським расизмом і дискримінацією, ECRI закликає держави-члени, включаючи Францію, визнати внесок мусульманських громад у європейське суспільство та забезпечити їхню повну інтеграцію через інклюзивні політики, які враховують культурні особливості цих груп [159].

Іспанія: між унітарною державою та асиметричним регіоналізмом. Іспанія – найяскравіший приклад т.зв. «плюрінаціональних» держав у ЄС. Конституція 1978 р. визнала існування «національностей і регіонів» у межах єдиної і неподільної іспанської нації, що дозволило створити систему автономних спільнот (*comunidades autónomas*) [114]. Модель відкрила шлях до формальної децентралізації, але не вирішила глибинного конфлікту іспанської держави та національних рухів у Каталонії, Країні Басків і Галісії.

Найвідомішими національними меншинами в Іспанії є: каталонці – близько 7,5 млн осіб, мають власну мову, культуру, інституції й парламент; баски – майже 2 млн, з унікальною мовою (еускера), яка не належить до індоевропейської групи, і сильними сепаратистськими традиціями; галісійці та андалузці, канарці, валійці, з менш вираженими

політичними претензіями, й активною мовно-культурною ідентичністю; роми (gitanos) – понад 700 тис. осіб, часто соціально маргіналізовані.

У Каталонії йдеться не просто про культурну відмінність, а про чітко виражену політичну волю до відокремлення. Референдум, що провів 01.10.2017 р. уряд Каталонії щодо незалежності від Іспанії, став кульмінацією тривалого конфлікту Барселони з Мадридом, який тривав десятиліттями. Хоча Конституційний суд Іспанії заборонив його проведення, каталонська влада все ж організувала голосування, підкріплюючи це правом народу на самовизначення [245, с. 6-20]. Центральна влада Іспанії відповіла жорстко: тисячі поліцейських були направлені до регіону, аби зупинити голосування, що призвело до сутичок із мирними громадянами та численних випадків насильства, які отримали широкий міжнародний резонанс.

Подальші дії іспанського уряду, зокрема арешт і судове переслідування ключових каталонських лідерів (О. Жункерас, К. Пучдемон) та активістів громадянського суспільства – викликали хвилю критики в країні і серед міжнародних правозахисних організацій. Amnesty International, Human Rights Watch, а також низка комітетів ЄП заявили занепокоєння щодо дотримання прав людини та свободи висловлювання в Іспанії [65].

Водночас Іспанія має одну з найбільш розвинених систем підтримки регіональних мов у Європі. Каталонська, баскська та галісійська мови мають статус офіційних у певних автономіях, використовуються в освіті, судочинстві, адміністрації. Система освіти у Каталонії функціонує за принципом «імерсії» – навчання здебільшого відбувається каталонською, що викликає критику з боку мадридських політичних сил та правої партії Vox.

У контексті інтеграції іммігрантських меншин, в Іспанії діє ліберальна модель в освіті, охороні здоров'я та громадянстві. Але дискримінація ромів, африканців та латиноамериканців є проблемною. Особливо гостро стоїть питання нелегальної міграції до Сеути та Мелільї (іспанських анклавів у Північній Африці), з яскраво вираженим етнічним виміром [159].

Політичне представництво меншин в Іспанії асиметричне. Каталонія та Країна Басків мають власні партії, присутні в Конгресі депутатів (ERC, Junts, PNV), а роми чи африканські меншини недопредставлені [209]. Слід зазначити, що саме регіональні партії неодноразово ставали вирішальними для формування коаліційного уряду на національному рівні.

Загалом, Іспанія – один з показових прикладів серед країн-членів ЄС, де національні меншини не лише вимагають культурного визнання, але й формують окремий політичний простір із власною логікою. На нашу думку, таке явище породжує структурну напругу між централізованою державною моделлю та багаторівневою політичною реальністю, яка дедалі більше наближається до «федералізму за фактом», попри формальну унітарність.

Угорщина: між внутрішнім контролем і зовнішньою етнополітичною проєкцією. Угорщина – одна з небагатьох країн ЄС, яка інституціоналізувала політику етнічного націоналізму як основу внутрішнього державного будівництва та зовнішньополітичної активності.

Найчисельнішою етнічною меншиною в Угорщині є роми, кількість яких офіційно, становить біля 315 тис., але реальні оцінки міжнародних організацій (FRA, UNDP) називають цифру 600-800 тис. осіб, що дорівнює майже 6-8% населення [354, с. 138-159].

Хоча в Угорщині діє система культурного самоврядування для меншин, її ефективність сумнівна. Національні органи самоврядування меншин мають обмежені повноваження, зосереджені переважно на сфері освіти та культури, і не можуть впливати на широкі соціально-економічні політики [429].

Окрему групу становлять євреї – угорська єврейська громада одна з найбільших у ЦСЄ (близько 75–100 тис. осіб). Втім, вона є об'єктом не лише культурного, а й політичного тиску. Хоча офіційний антисемітизм у риторичі уряду Fidesz відсутній, його популістське позиціонування проти Дж. Сороса, уособленням якого став «єврейський космополітизм», створює загрозливі символічні конструкції. Цей підхід особливо характерний для кампаній 2017–2018 рр., які отримали міжнародну критику за антисемітський підтекст [258].

Політика Будапешта щодо угорських громад за межами країни – унікальне явище в Європі, яке поєднує культурну підтримку, інституційну присутність і надання громадянства. За законом 2010 р., етнічні угорці, які проживають у сусідніх країнах, можуть отримати угорське громадянство без вимоги проживання на території Угорщини [136]. Внаслідок цього:

- понад 1,1 млн етнічних угорців із Румунії, Словаччини, Сербії та України стали громадянами Угорщини;

- частина з них бере участь у парламентських виборах в Угорщині, здебільшого підтримуючи Fidesz (через посередницькі структури типу Bethlen Gábor Alapítvány).

Обраний угорським урядом підхід, часто викликає критику як інструмент «етнічного клієнтелізму», коли через фінансування угорських шкіл, ЗМІ, церков і культурних установ за кордоном команда Орбана створює транснаціональну лояльність, що слугує його політичним інтересам.

У Румунії (особливо в Трансільванії, де компактно проживає угорська меншина) це викликає занепокоєння щодо сепаратизму. В Україні (через Закарпаття) означена політика стала причиною дипломатичних криз: у 2018–2021 рр. часто фіксувались випадки загострення відносин з Угорщиною через питання мови, освіти, подвійного громадянства, присутності угорських прапорів на муніципальних українських будівлях тощо [288, с. 965-984]. ЄК на рівні політики добросусідства неодноразово закликала Угорщину до утримання від втручання в етнополітичну ситуацію сусідніх держав. Політика Угорщини щодо меншин часто критикує ЄС. Так, у щорічних звітах ЄК [148], FRA [196], Ради Європи [115], Freedom House [232] та Amnesty International [68] зафіксовано: дискримінація ромів, включно з незаконною сегрегацією; зловживання поняттям «захисту меншин» для зовнішніх політичних цілей; порушення принципів верховенства права та демократії, коли етнічні питання стають інструментами легітимації авторитарних практик.

У цьому сенсі Угорщина – приклад того, як питання національних меншин може слугувати маркером демократичної зрілості, й перетворюватися

на інструмент політичної мобілізації, ідеологічного контролю та гібридного зовнішньополітичного впливу [230].

Румунія: багатшарова держава меншин у тіні централізованої ідентичності. Румунія, очевидно, найбільш етнічно різнобарвна держава ЄС. Її сучасна національна структура – результат історичних процесів, об'єднання кількох регіонів з різними етнічними, мовними та культурними рисами.

Найбільша національна меншина Румунії – угорці в Трансільванії, в округах Харгіта, Ковасна і Муреш. Їх чисельність за останнім переписом складає біля 1,2 млн осіб, що майже 6% населення [269]. Угорці мають розвинену інституційну присутність (Демократичний союз угорців Румунії – UDMR/RMDSZ), беруть участь у парламентських і урядових структурах та мають культурну автономію, власні школи, ЗМІ, театри, церкви, фінансовані з румунського бюджету і урядом Угорщини.

Другою важливою групою є роми, які, за офіційними даними, становлять близько 3,3% населення, а за оцінками незалежних дослідників – від 6 до 10%. Це найуразливіша соціальна група країни. Здебільшого роми живуть бідно, з неформальною зайнятістю, обмеженим доступу до охорони здоров'я й освіти. Шкільна сегрегація теж серйозна проблема: діти-роми часто навчаються в окремих класах, мають менше ресурсів і гірші умови. Хоча Румунія прийняла стратегію інтеграції ромів, її реалізація – декларативна. Країна обмежена фінансами, інституційно слабка на місцях, з низьким рівнем політичної волі.

Молдовани в Румунії – предмет окремої ідентифікаційної дискусії: частина з них вважає себе окремим народом, інша – складовою румунського етносу. Питання молдовської ідентичності часто використовується в риториці, пов'язаній із Республікою Молдова, румунською політикою в регіоні та геополітичним розмежуванням між ЄС і рф. Росіяни-ліповани, нащадки старообрядців, які оселились на південному сході Румунії у XVIII ст., теж мають власні школи і релігійні установи, хоча їх кількість зменшується.

Загалом, в Румунії існує подвійність між нормативною відкритістю до меншин і реальними бар'єрами інтеграції. Розрив породжує соціальну напругу,

використовується в міждержавній політиці (особливо Угорщиною) і впливає на внутрішньополітичні процеси в контексті євроінтеграції, децентралізації та пошуку нових моделей державного управління в умовах мультиетнічності.

Національні меншини в країнах ЄС не лише об'єкт культурної політики, а й важливий чинник політичної стабільності, соціальної інтеграції та демократичної легітимності. У сучасному ЄС зростає увага до прав людини, інклюзивності й захисту вразливих груп, і політика щодо меншин виступає своєрідним лакмусовим папірцем якості демократичного режиму. У правовому просторі ЄС діє значна варіативність підходів до захисту прав меншин, зумовлена історичними обставинами, етнодемографічною структурою, моделями національної ідентичності, геополітичною локацією держав.

У даному контексті відмітимо високу актуальність дослідження ситуації з національними меншинами у п'яти країнах ЄС. Такий підхід дозволяє окреслити структурні відмінності між національними моделями, виявити спільні виклики, які постають перед ЄС у сфері захисту меншин та їхній вплив на сучасні політичні процеси в об'єднаній Європі.

Мовна політика та доступ до освіти: єдність через розмаїття?

Політика щодо мов меншин у країнах ЄС демонструє значну варіативність – від унітарних моделей, орієнтованих на асиміляцію, до розгалужених форм мовної автономії. Одні держави розглядають мовну уніфікацію як засіб збереження політичної єдності, інші – як інструмент легітимізації внутрішньої плюралістичної ідентичності.

У Франції одна з найжорсткіших моделей мовної централізації. Конституція визначає французьку як єдину мову Республіки, що ускладнює інституціоналізацію регіональних мов (бретонської, окситанської, ельзаської тощо). Незважаючи на ратифікацію Хартії регіональних чи міноритарних мов РЄ, на практиці Франція демонструє стриманість щодо інтеграції мовного плюралізму в державні інституції, особливо у сфері освіти. Викладання регіональних мов можливе переважно в рамках факультативних програм.

Німеччина, навпаки, демонструє більш гнучкий підхід: офіційно визнані меншини (данці, сорби, фризські народи, роми) мають гарантовані права на освіту, ЗМІ й адміністративне використання своїх мов на регіональному рівні. Особливий акцент зроблено на сорбській меншині в Саксонії та Бранденбурзі, де існують двомовні школи та державна підтримка меншиномовних медіа. Втім, ці політики не мають масового характеру – вони зосереджені в чітко визначених географічних зонах і не є частиною загальнодержавного наративу.

Іспанія, безперечно, лідер у сфері мовної децентралізації. Каталонська, баскська й галісійська мови мають статус офіційних у своїх автономіях, в адміністрації, судочинстві, ЗМІ й освіті. В Каталонії в публічних школах навчаються переважно каталонською мовою. Модель часто подається як взірець культурної автономії, втім, породжує напругу на рівні загальної іспанської ідентичності, як у випадку сепаратизму Каталонії, що демонструє складність балансу між культурними правами та державним суверенітетом.

Угорщина формально визнає право меншин на освіту рідною мовою, проте, реально такий доступ мають лише невеликі громади (німці, словаки, серби), які отримують обмежене фінансування. У сфері шкільної освіти частково діють меншиномовні школи, натомість ромська меншина, яка є найчисельнішою, часто стикається із сегрегацією. В окремих випадках ромів направляють у спеціальні школи або вчать в окремих класах із нижчим рівнем підготовки. Це прямо суперечить європейським стандартам недискримінації.

Румунія демонструє формальну відкритість до мовних прав меншин: у населених пунктах, де меншина становить понад 20% населення, її мова має право на офіційне використання. Угорська меншина має розгалужену систему освіти рідною мовою – від дитячих садків до університетів. Попри це, українці, росіяни-ліповани та роми мають обмежений доступ до повноцінної мовної освіти. Роми часто стикаються з бракованою інфраструктурою, а українці – зі скороченням мережі шкіл. Освітня політика значно залежить від місцевих адміністрацій, що породжує регіональні дисбаланси.

Таким чином, можна виокремити кілька моделей: централізована модель (Франція) – акцент на мовну уніфікацію, асиміляційний характер; модель обмеженої підтримки (Німеччина) – визнання меншин із регіональною автономією; федеративно-автономна модель (Іспанія) – інтеграція мов меншин у повний адміністративно-освітній цикл; символічна рівність, структурна нерівність (Угорщина, Румунія) – гарантовані права без належної їх реалізації, особливо щодо найбільш маргіналізованих груп (ромів).

Мовна політика є не лише питанням культурного збереження, а й індикатором рівня політичної волі, інституційної зрілості та здатності держав до балансу між єдністю та різноманіттям.

Політичне представництво та участь меншин у прийнятті рішень.

У п'яти проаналізованих країнах – Німеччині, Франції, Іспанії, Угорщині та Румунії – політична участь меншин суттєво різниться залежно від історичного досвіду, виборчої системи та рівня інституційного залучення.

Франція має традиційну модель республіканського універсалізму, за якою держава не визнає громадян з етнічною чи мовною ідентичністю. Тож, у Франції відсутні інституційні механізми представництва етнічних груп, а етнічна статистика заборонена. Тобто, меншинні громади, як баски, бретонці, євреї, північноафриканці, роми, не мають формалізованого голосу в національних/ регіональних органах влади. Винятки є у вигляді неформального лобізму чи громадянського активізму.

У Німеччині ситуація дещо інша. Визнані національні меншини – сорби, данці, фриззи, роми мають окремі культурні права, однак їх участь у політичному житті символічна. Вони не мають гарантованих місць у парламенті, хоча існує підтримка через т.зв. культурні ради, фінансування ЗМІ й громадських організацій. Представників меншин іноді обирають до місцевих рад, особливо в Саксонії чи Шлезвіг-Гольштейні, однак на національному рівні їх вплив обмежений. Важливим винятком тут є іммігрантські громади (турки, араби), які з огляду на чисельність мають значну присутність у партіях

(особливо SPD і Партії Зелених), проте це явище радше стосується мігрантського, а не національного питання.

Іспанія демонструє високий рівень залучення регіональних ідентичностей до політичної системи. В Каталонії, Країні Басків і Галісії діють впливові регіональні партії, які беруть участь у місцевому врядуванні і в складі іспанського парламенту. Вони не лише представляють мовні та культурні інтереси, а й є гравцями у питаннях фіскальної децентралізації, незалежності, економічного управління. Так, партія ERC (Каталонія) чи PNV (Країна Басків) можуть виступати партнерами національних урядів у коаліційних переговорах. У цьому випадку національні меншини мають структурну вагу, яка значно перевищує символічну репрезентацію.

Угорщина запровадила модель національного самоврядування меншин, яка дозволяє кожній визнаній меншині створити орган, відповідальний за культурну політику, освіту, ЗМІ. У парламенті менш чисельним громадам надано можливість делегувати спостерігача без права голосу. Але система не передбачає реального політичного впливу. У політичному житті Угорщини відсутнє широке представництво ромів, найбільш чисельних і найбільш виключених.

Найбільш розвинену систему політичного представництва меншин має Румунія. Кожна офіційно визнана меншина (їх 18) має гарантоване місце у Палаті депутатів, навіть якщо не долає виборчого бар'єру. Це дозволяє забезпечити формальну присутність меншин у національному парламенті. Найвпливовішою з них є RMDSZ, який бере участь у коаліційних урядах і має міністерські портфелі. Проте, реальний вплив інших меншин (українців, росіян-ліпован, євреїв, ромів) обмежений, їхні представники не мають політичної сили за межами символізму парламенту. Найбільш маргіналізовані роми: хоча їх представники формально є в парламенті, ці особи часто не мають впливу на ухвалення політичних рішень і не належать до великих партій.

Тож, дане порівняння демонструє, що навіть за наявності правових інструментів політична вага меншин залежить від їхньої чисельності, рівня організованості, історичної легітимності і здатності до політичної мобілізації.

Соціальна інтеграція, дискримінація та економічна участь меншин.

Соціальна інтеграція є ключовим чинником забезпечення стабільності та згуртованості в мультиетнічних суспільствах. У контексті ЄС вона розглядається як частина ширшої політики соціального включення та боротьби з дискримінацією. Однак, попри європейські директиви (як Рамкова директива 2000/43/ЄС про рівне ставлення незалежно від раси чи етнічного походження [116, с. 22-26]), на практиці держави-члени демонструють різну ефективність реалізації принципів. Розглянемо, як ці процеси відбуваються в п'яти країнах.

Франція, через свою республіканську модель, довго уникала визнання етнокультурних розбіжностей як фактору політичної чи соціальної політики. Внаслідок цього соціальна інтеграція часто розуміється як асиміляція. Проте саме у Франції зафіксовано значну етнічну сегрегацію у містах, особливо у передмістях великих агломерацій (*banlieues*), де проживає значна частка осіб північноафриканського походження.

Німеччина має довший досвід імміграції (насамперед турецької громади), що спонукало до розвитку систем інтеграційної підтримки: мовні курси, послуги перекладу, допомога в доступі до ринку праці. Однак, навіть офіційно визнані національні меншини, зокрема роми, продовжують зазнавати дискримінації, особливо в освіті та на ринку праці. Дослідження свідчать, що особи ромського походження системно зіштовхуються з соціальним виключенням, дискримінацією та стереотипізацією, залишаючись водночас малопомітними в публічному та політичному просторі приймаючих суспільств, на відміну від більш чисельних і інституційно представлених мігрантських громад, зокрема турецької [195].

Іспанія демонструє структурно подвійну модель. З одного боку, в регіонах із високим рівнем автономії місцеві уряди активно впроваджують програми інтеграції меншин – доступ до освіти рідною мовою, соціальні

послуги. Втім, роми, які мають давню присутність в Іспанії, досі залишаються однією з найбільш маргіналізованих груп. За оцінками Фонду Open Society, понад 60% ромів у країні живуть у зонах соціальної ізоляції, часто не мають доступу до стабільної зайнятості чи медичного обслуговування [351].

В Угорщині відбувається глибока сегрегація в соціальному просторі. Найбільша меншина – роми, є предметом системної дискримінації у сферах житла, освіти, охорони здоров'я. Відомі випадки примусової сегрегації в школах, розслідувані навіть Європейським судом з прав людини [171]. Економічна участь ромів низька: безробіття подекуди сягає 80% [440].

Румунія поєднує елементи соціальної політики з глибокою структурною нерівністю. Угорська меншина, з огляду на свою чисельність і організаційний рівень, має кращі умови доступу до освіти, працевлаштування і політичної участі. Проте, становище ромів критичне: понад 80% з них живе нижче рівня бідності, значна частка не має доступу до медичних послуг, документів, офіційної зайнятості. Проблему посилює ще й те, що багато ромів живе в ізольованих поселеннях без базової інфраструктури. Попри існування стратегії інтеграції ромів, міжнародні звіти (FRA) свідчать про її низьку ефективність і брак бюджетного забезпечення [207].

Тож, на рівні соціальної інтеграції можна виділити наступні тенденції:

- у Франції та Німеччині – домінування інтеграційних моделей, які часто ігнорують реальне культурне розмаїття, з упором на індивідуальну адаптацію без інституційного визнання;
- в Іспанії – поєднання успішних регіональних програм із глибокою структурною маргіналізацією ромської громади;
- в Угорщині та Румунії – хронічна відсутність системної інтеграції ромів, які залишаються найбільш виключеною етнічною групою в ЄС.

Усі країни, до яких застосовано порівняльний аналіз, демонструють, що формальний статус меншини не гарантує ефективної інтеграції, якщо не підкріплений фінансовими ресурсами, політичною волею та гнучкою інституційною архітектурою, здатною адаптуватися до потреб різних груп.

Зовнішні впливи, транскордонна підтримка та конфліктогенність.

Становище національних меншин у країнах ЄС нерідко виходить за межі внутрішньої політики окремої держави та перетинаються у міжнародному вимірі. У цих випадках держави походження меншин можуть виступати не лише як культурні патрони, а й як геополітичні актори, здатні впливати на внутрішньополітичну стабільність країни-члена ЄС[158].

Румунія перебуває в системному політичному діалозі з Угорщиною щодо прав угорської меншини в Трансільванії. Угорський уряд активно підтримує освітні, релігійні та культурні проєкти на території Румунії за рахунок прямих дотацій, інфраструктурних інвестицій, програм збереження історичної спадщини. Будапешт надає угорське громадянство румунським угорцям, що вже політично дратує Бухарест. Особливо гостра ситуація навколо закликів до створення автономного Секейського краю – ідеї, яка неодноразово порушувала у ЄП Угорщина. У внутрішньому політичному дискурсі Румунія це трактує як втручання у внутрішні справи та загрозу територіальній цілісності [394].

Угорщина теж стикається з наслідками власної політики національного патронажу. У ній живуть сербська, румунська, хорватська та словацька меншини, але саме питання інтеграції ромів викликає міжнародну критику. Після неодноразових скарг правозахисних організацій на сегрегацію ромських дітей у школах, Європейський суд з прав людини ухвалив низку рішень проти Угорщини [170].

В Іспанії проблема меншини перетворилася на кризу єдності держави. Каталонське прагнення незалежності, підживлюване символікою, мовною політикою та історичним наративом, привело до референдуму 2017 р., який Конституційний суд оголосив незаконним [397]. ЄС офіційно дотримувався позиції нейтралітету щодо каталонського референдуму 2017 р., трактував його як внутрішню справу Іспанії. Втім, низка політичних партій та рухів у державах ЄС (Франції, Італії, Бельгії), публічно висловила підтримку каталонському праву на самовизначення, апелюючи до принципів демократії та регіональної автономії [246, с. 456–468]. Цей кейс показав, що етнополітичні

конфлікти можуть резонувати за межами окремої країни, трансформуючи внутрішнє питання на міжнародний порядок денний.

Німеччина, натомість, демонструє приклад успішної деполітизації національного питання. Сорбська, данська, фризська меншини користуються підтримкою держави, а зовнішній тиск із боку Данії чи Чехії мінімальний. У Німеччині громади національних меншин зазвичай не виступають інструментом зовнішньополітичного чи внутрішнього політичного впливу, а прикордонна та міжрегіональна співпраця має переважно культурний характер, зосереджуючись на обмінах у сфері освіти, медіа та науки. Суспільна напруга часто формується навколо мігрантських спільнот, передусім мусульманського походження, що трансформує проблематику з площини прав національних меншин у сферу ідентифікаційних та міжцивілізаційних конфліктів [291].

У Франції питання зовнішнього втручання у внутрішні справи держави проявляється опосередковано через існування глобалізованого мусульманського наративу. Події, пов'язані з публікацією карикатур на пророка Мухаммеда, законодавчими обмеженнями щодо носіння релігійних символів або регулюванням халяльної продукції, неодноразово викликали політичні та дипломатичні реакції з боку таких держав, як Туреччина, Іран чи Алжир, що трансформує внутрішні дебати у Франції у складову ширшого геополітичного та цивілізаційного протистояння [105]. Тож, хоч етнічні меншини формально не залучені до транскордонної політики, зовнішні актори активно впливають на французький публічний дискурс, створюючи ефект міжнародного тиску.

Порівняльний аналіз становища національних меншин у п'яти країнах ЄС засвідчив, що політика в цій сфері складна, багатовимірна і глибоко вкорінена в національний історичний контекст. Кожна з країн демонструє унікальну модель інтеграції, яка варіюється від асиміляційного підходу Франції до розгалуженої регіональної автономії в Іспанії, від формального представництва в Румунії до символічного культурного визнання в Німеччині

й Угорщині. Спільними ж є такі виклики, як низька соціальна інтеграція ромів, недостатня ефективність освітньої політики для маргіналізованих груп, обмежена політична вага більшості меншин та ризики зовнішньополітичного втручання в етнополітичні питання.

Меншини не лише репрезентують культурну багатоманітність, а й виступають індикатором демократичної якості політичної системи, рівня толерантності суспільства та стійкості до зовнішніх впливів. У ситуаціях соціально-політичної напруги, на тлі геополітичних загроз та ідеологічних викликів, питання їхніх прав здатне трансформуватися з правозахисного у безпековий дискурс. Саме тому в межах ЄС дедалі актуальнішим стає завдання уніфікації підходів до захисту меншин, що має враховувати як повагу до національного суверенітету, так і необхідність дотримання єдиних правових стандартів та забезпечення стабільності в регіоні.

2.3. Аналіз кризових явищ та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів

В останні два десятиліття ЄС зіткнувся з низкою взаємопов'язаних і кумулятивних криз – глобальною фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою середини 2010-х рр., пандемією COVID-19, а з 2022 р. – повномасштабною війною РФ проти України. Сукупний вплив подій поставив під сумнів ефективність європейської моделі багаторівневого врядування, став каталізатором глибших структурних змін у політичних системах держав ЄС. У умовах криз загострилися питання легітимності наднаціональних інституцій, здатності демократичних механізмів швидко реагувати на виклики та справедливий розподіл економічних і соціальних витрат між різними групами населення.

На цьому тлі в політичному житті більшості країн ЄС помітно активізувалися популістські, євроскептичні й націоналістичні сили, які

апелюють до невдоволення «звичайних громадян», експлуатують образи «інших» – мігрантів, етнічних і релігійних меншин, транснаціональних еліт, «брюссельських бюрократів» – і транслують ідеї відновлення «традиційних цінностей», національного суверенітету та культурної гомогенності. У риторичці таких рухів ЄС дедалі частіше постає не як простір солідарності й співпраці, а як джерело обмежень, загроз і нав'язаних рішень.

Особливо небезпечною тенденцією є те, що під прикриттям «волі народу» популістські уряди та рухи часто здійснюють системну критику й підриив демократичних інституцій. У низці країн ЦСЄ, передусім в Угорщині та Польщі, вже можна спостерігати процеси демократичної ерозії, які проявляються в обмеженні незалежності судової влади, політичному тиску на медіа, звуженні простору діяльності громадянського суспільства та переосмисленні принципу верховенства права. Подібні тенденції, хоча й у менш інституціоналізованій формі, фіксуються в Італії, Словаччині, окремі елементи у Франції та Нідерландах.

Кризи останніх років також сприяли зсуву акцентів у суспільних очікуваннях. Питання економічної стабільності, безпеки, контролю кордонів і захисту національного ринку дедалі частіше переважають над абстрактними цінностями європейської інтеграції. Так, популістські сили позиціонують себе як «єдині захисники» громадян від глобальних ризиків, навіть якщо їх пропозиції суперечать економічній раціональності чи правовим нормам ЄС. Це створює структурний конфлікт між короткостроковими політичними вигодами та довгостроковою стабільністю демократичних систем.

Отже, популізм у сучасному ЄС слід розглядати як реакцію на окремі кризи та як симптом глибшої трансформації відносин між державою, суспільством і наднаціональними інституціями. Сукупний вплив економічних, соціальних і безпекових викликів формує нову конфігурацію політичної боротьби, в якій питання ідентичності, суверенітету та контролю дедалі частіше домінують над логікою інтеграції та солідарності. Саме в цьому

контексті аналіз популістських і євроскептичних рухів стає ключовим для розуміння сучасних і майбутніх загроз демократичному розвитку ЄС.

2.3.1. Посилення популістських і націоналістичних партій у країнах Європейського Союзу: причини, динаміка та ідеологічне наповнення.

Посилення впливу популістських та націоналістичних партій у країнах ЄС не лише змінило риторику політичного дискурсу, а й привело до поступового, а подекуди системного згортання демократичних інституцій. Цей процес охоплює низку напрямів: обмеження повноважень судової гілки влади, політизація державних ЗМІ, наступ на академічну свободу, криміналізацію діяльності громадянського суспільства, цензурування інформаційного простору та спроби переписування основоположних законодавчих актів [324]. Найгостріше такі явища проявилися в Угорщині та Польщі, які стали епіцентрами дебатів про межі національного суверенітету у межах ЄС і допустимі межі політичної трансформації в межах спільного правового поля.

В Угорщині уряд В. Орбана, який із 2010 р. консолідував владу навколо правлячої партії Fidesz [222], здійснив масштабну перебудову державної інституційної архітектури. Конституційна реформа 2011 р. [260] дозволила уряду посилити контроль над судовою системою, шляхом скорочення пенсійного віку для суддів, змін у процедурі призначення членів Конституційного суду та централізації органів, відповідальних за розподіл справ. Закон про ЗМІ [259] створив Національну раду з питань медіа, склад якої формує уряд, а самі ЗМІ зобов'язані «інформувати збалансовано», що на практиці означає домінування офіційного дискурсу. Прийняття т.зв. «Закону про іноземних агентів» [261] у 2017 р., спрямованого проти організацій, які отримують іноземне фінансування, викликало гостру критику з боку правозахисників та інституцій ЄС. Символом демонтажу академічної автономії стало вимушене закриття Центрально-європейського університету (CEU) у Будапешті – одного з флагманів ліберальної освіти в регіоні [188].

Польща після перемоги партії PiS у 2015 р. пішла схожим шляхом політичної централізації. Одним із перших кроків стало обмеження функцій Конституційного трибуналу через зміну процедури призначення суддів та ігнорування його рішень [414]. У подальшому провели реформу Верховного суду, яка дозволила Мінюсту фактично контролювати судову дисциплінарну систему, створивши умови для політичного тиску на суддів [196]. Аналогічно до Угорщини, в Польщі відбувалося посилення контролю над державними ЗМІ: з 2016 р. реформування польського суспільного телебачення спричинило заміну керівництва та перетворення інформаційних програм у засіб політичної агітації [271]. Польський уряд неодноразово ініціював обмеження прав жінок (повна заборона абортів), що викликало масштабні протести і критичні заяви з боку ЄК та РЄ [206]. Показово, що у 2024–2025 рр. саме польський кейс став прикладом демократичної ерозії та можливості інституційного «відкоту» частини реформ через зміни політичної більшості. У 2024 р. ЄК зафіксувала запуск урядом Польщі нового Плану дій щодо верховенства права, законодавчі кроки щодо виправлення проблем навколо Національної ради судочинства та наміри розв'язати кризу Конституційного трибуналу; окремо наголошено, що ряд наслідків контрверсійних реформ 2017 р. почали системно переглядатися [212]. Символічним елементом перелому стало те, що Комісія дійшла висновку про відсутність «очевидного ризику серйозного порушення» верховенства права та відкликала мотивовану пропозицію 2017 р., фактично завершивши процедуру за ст. 7(1) ДЄС щодо Польщі [143].

На тлі цих процесів ЄС зіткнувся з нечуваним викликом – необхідністю балансувати між повагою до національного суверенітету та захистом спільних демократичних цінностей, які задекларовані в ст. 2 Договору про ЄС [192]. У відповідь на порушення принципу верховенства права ЄК застосувала низку механізмів (у 2018 р. активувала процедуру за ст. 7 проти Угорщини, що може призвести до обмеження права голосу країни-члена в Раді ЄС [179]).

Окрім ст. 7, з 2021 р. ЄС запровадив новий інструмент захисту правової держави – т.зв. «Rule of Law Conditionality Mechanism», який дозволив

заморожувати кошти з бюджету ЄС для держав, що системно порушують принципи верховенства права [147]. Нова якість механізму бюджетної умовності в тому, що у 2021-2025 рр. у ЄС фактично сформувався ширший підхід, який можна означити як «фіскалізацію» верховенства права: проблеми незалежності судів, доброчесності публічної влади та контролю за конфліктом інтересів дедалі частіше розглядаються не лише як ціннісні відхилення, а як ризик для належного фінансового управління бюджетом ЄС. Логіку підсилює архітектура NextGenerationEU, де доступ до коштів Механізму відновлення та стійкості (RRF) прив'язується до виконання конкретних контрольних етапів і цілей, включно з тими, що стосуються судової системи та антикорупційних гарантій [142]. У 2024 р. Комісія прямо фіксує зв'язок між стійкістю демократії, функціонуванням економік і спроможністю ЄС реагувати на великі кризи – включно з війною РФ проти України – підкреслюючи, що верховенство права є умовою суспільної довіри та ефективності державної політики.

Практично це означає, що фінансова умовність не просто додатковий інструмент тиску, а механізм, який змінює саму політичну економію інтеграції: питання верховенства права поступово переходить із площини декларацій і «ціннісної дипломатії» у площину контрактних зобов'язань, де наслідком невиконання є затримка чи обмеження доступу до коштів. Прикладом є польський кейс: у 2024 р. ЄК надала позитивну попередню оцінку першого платіжного запиту Польщі в межах RRF, прямо пов'язуючи процедуру з виконанням погоджених параметрів плану та відповідних контрольних умов [141], а в 2025 р. публічно фіксувала оцінку платіжного запиту як елемент механізму управління результативністю та відповідністю зобов'язанням [341]. Отже, ЄС часто «захищає цінності» не через символічні резолюції, а через конструкцію доступу до ресурсів, що має відчутніший політичний ефект.

Водночас, висловлена деякими науковцями критика вказує на обмежену ефективність чинних механізмів. Л. Пех пише, що попри юридичну чинність Регламенту 2020/2092, його фактичне застосування відклали через політичні компроміси, домовленості ЄР з Угорщиною та Польщею [353]. Механізм не

був активований вчасно, що, на думку Пеха, підриває довіру до здатності ЄС ефективно захищати свої основоположні цінності. К.Л. Шеппеле, Л. Пех та С. Платон пишуть, що під час законодавчого процесу Регламент був ослаблений через зміни, які обмежили його сферу застосування й ускладнили процедуру санкцій [386, с. 229-260]. Вони вважають, що це перетворило механізм на менш ефективний інструмент для протидії порушенням верховенства права.

Затягування процедур, потреба в одностайності для запровадження жорстких санкцій, політична солідарність деяких урядів між собою ведуть до того, що згортання демократії не завжди супроводжується негайною відповіддю. Додатковим виміром нових тенденцій 2024–2025 рр. є те, що «угорський» тип політичної інженерії перестає бути унікальним і дедалі частіше проявляється у вигляді дифузії інструментів в інших країнах ЦСЄ. Зокрема, у 2024 р. ЄК у щорічному Звіті про верховенство права прямо пов'язує стійкість демократичних інституцій із здатністю держав-членів витримувати тиск «епохи великих криз», серед яких окремо названо війну рф проти України. У такому контексті популістські та націонал-популістські сили використовують аргумент «надзвичайності» (безпека, війна, економічний тиск, міграція) для легітимації рішень, що звужують простір автономії медіа, громадянського суспільства та незалежних інституцій.

Словацький кейс у цій логіці важливий як приклад, що демократична напруга може швидко відновлюватися після зміни урядової конфігурації: ЄК у 2024 р. фіксує, що розвиток інституційного середовища та гарантій у сфері верховенства права є ключовим предметом оцінювання і рекомендацій, причому особлива увага приділяється саме тим зонам, які в умовах поляризації найчастіше стають об'єктом політичного впливу (суди, прокуратура, правила для публічної комунікації й медійного простору) [210].

Паралельно угорський приклад демонструє, як право вето та конфлікт з інституціями ЄС конвертується у внутрішньополітичний ресурс, а войовнича «сувереністська» риторика – у механізм консолідації електорату [211].

Отже, до класичної дилеми «суверенітет vs спільні цінності» додається нова: як утримати демократичні стандарти в умовах затяжної війни та суспільної втоми, коли популістський дискурс має спокусу оформлювати винятковість як норму. Це створює замкнене коло: ЄС намагається стримати авторитарні тенденції, але не має достатньо дієвих інструментів, щоб зробити це без порушення власної інституційної легітимності.

2.3.2. Зміна суспільно-ідеологічного клімату в країнах ЄС: поляризація, недовіра та нормалізація популізму. У міру посилення популістських та радикальних партій у країнах ЄС спостерігається глибока трансформація ідеологічного ландшафту – на рівні політичних еліт і в суспільстві загалом. Ідеї, які ще десять років тому сприймалися як маргінальні чи крайні, поступово переходять у мейнстрим, за підтримки широких кіл населення та, формуючи нові типи ідентичності: національно-консервативні, євроскептичні, антиміграційні, антисистемні. Процес значно пов'язаний не з раціональною оцінкою програмних позицій, а з афективною політикою, де домінують емоції, страх, гнів і недовіра.

Дослідження, проведені «Європейським соціальним дослідженням» [190], Pew Research Center [358] та Eurobarometer [152] у 2020–2024 рр., фіксують стійке зниження рівня довіри до традиційних партій, національних парламентів, урядів і навіть ЄП в окремих регіонах. Утім, емпіричні індикатори довіри часто фіксують не просто «зниження довіри», а поляризацію довіри та її розрив за соціально-територіальними лініями: між урбанізованими центрами й периферією, між групами з вищим і нижчим рівнем освіти, між виборцями системних і антисистемних партій. Дані Standard Eurobarometer (осінь 2024 р.) [153] дають підстави трактувати довіру до інституцій ЄС як показник, що дедалі більше залежить від політичної ідентичності та відчуття соціальної захищеності, а не від оцінки «ефективності політики» як такої.

Інституційна легітимність у країнах ЄС набуває характеру змагального ресурсу: частина громадян посилює очікування від ЄС як гаранта безпеки,

прав і стандартів, а інша – трактує наднаціональні інституції як «віддалену владу», відповідальну за втрату контролю над кордонами, цінами та культурним порядком. Одночасно зростає підтримка партій, які позиціонують себе як «антиелітарні» та «справжні голоси народу». Партії експлуатують ідеї «втрати контролю» над економікою, кордонами, національними цінностями та пропонують ностальгичний образ «сильної нації», яку нібито зруйнували глобалізація, мультикультуралізм та «диктат Брюсселя» [294, с. 1-22].

Особливо помітним тренд став після 2015 р., на фоні міграційної кризи, і знову активізувався у час пандемії COVID-19 та повномасштабної агресії РФ проти України. Потрясіння стали каталізаторами політичних та ціннісних зсувів. У країнах ЦСЄ зростає підтримка авторитарних установок (потреба в «сильному лідері, який не зважає на парламент»), а в західноєвропейських суспільствах – скепсис до мультикультурності, гендерної рівності, ЛГБТ-прав і кліматичної політики. Все частіше ідеологічні лінії розлому проходять не між партіями, а між поколіннями, регіонами, типами зайнятості, рівнем освіти. Поляризація набуває соціального виміру, а не лише політичного.

Ціннісні конфлікти яскраво проявляються в регіонах, які постраждали від деіндустріалізації, скорочення державного втручання чи демографічно депопульовані. У південних і східних регіонах Франції й Італії, східній Німеччині, півночі Чехії, популістські партії мають значно вищу підтримку, ніж у великих містах чи економічно успішних районах. Так, формується двошаровий ЄС [93], географічно та ідеологічно: одна частина орієнтується на відкритість, технологічний прогрес, екологічну трансформацію; інша – на традиціоналізм, протекціонізм і політичну замкненість.

Не менш важливим є й той факт, що нормативна мова політики теж змінилася. Вживання термінів на кшталт «еліта», «суверенітет», «глибинна держава», «брюссельські бюрократи» стало буденною практикою навіть у публічних заявах мейнстримних партій, які адаптуються до електоральної реальності. Унаслідок цього відбувається перенормування політичного центру

– поняття, які раніше були однозначно асоційовані з радикальними рухами, тепер входять у риторику урядових лідерів.

В діях європейських інституцій спостерігається намагання втримати баланс між відповіддю на попит виборців і збереженням демократичних стандартів. ЄП, ЄК та Рада ЄС періодично ухвалюють декларації, резолюції, які закликають до боротьби з дезінформацією, захисту журналістів, зміцнення інституційного захисту меншин, впровадження громадянських освітніх програм. Однак ефективність зусиль часто обмежена на тлі хвиль політичної мобілізації, які стимулюють не так аналітичну оцінку, як емоційний вибір.

Загалом можна констатувати, що ЄС перебуває в умовах не лише політичної, а й світоглядної конкуренції. Популізм, націоналізм і радикалізація – не лише про політичні партії, а симптом глибших змін у структурі довіри, сприйнятті демократії, відчутті майбутнього.

Деякі науковці звертають увагу, що процес поляризації розпочався ще до міграційної кризи і пандемії COVID-19. Так, Ю., С. Алган, С. Гурієв, Е. Папайоанну та Е. Пассарі дослідили глибокі суспільно-політичні наслідки для країн ЄС глобальної фінансової кризи 2008 р., зосередились на тому, як економічні потрясіння вплинули на довіру до політичних інституцій і зростання популярності популістських та антисистемних партій [61, с. 309-382]. Їх дослідження базується на детальному аналізі великомасштабних масивів даних Eurobarometer, World Values Survey і національних опитувань громадської думки. Автори використали квазіекспериментальні методи, щоб виявити причинно-наслідковий зв'язок між рівнем безробіття, економічною нестабільністю та політичними установками громадян і резюмували, що економічна криза значно знизила рівень довіри до традиційних політичних партій, національних урядів і парламентів та до ЄС як інституції.

Особливо сильними ці ефекти були в країнах, які зазнали глибшого економічного спаду та скорочення соціальних витрат. Автори доводять, що соціально-економічна дестабілізація активізувала електоральну підтримку популістських партій – лівого (Syriza у Греції) і правого (AfD у Німеччині, FPÖ

в Австрії, FN у Франції) спрямування. Саме втрата довіри до інституцій, а не лише економічні труднощі як такі, стала тригером для підтримки «антисистемної» політичної мобілізації. Ця праця надзвичайно важлива для розуміння сучасної кризи легітимності в політиці ЄС, для пояснення еволюції популізму як стійкого політичного явища у посткризовий період.

Науковці аналізують вплив популістських партій на ідеологічну конвергенцію в багатопартійних системах [367]. Емпіричні дані в багатьох країнах ЄС свідчать, що збільшення представництва популістських партій у парламентах впливає на ідеологічні позиції інших політичних сил. Так, автори виявили, що традиційні партії, стикаючись із зростаючим впливом популістів, схильні адаптувати свої політичні платформи, наближаючись до риторики та політичних позицій популістських партій.

Спираючись на вищезазначений аналіз можна констатувати, що у суспільному вимірі посилення популізму супроводжується зростанням недовіри до інституцій, емоціоналізацією політики, нормалізацією крайніх ідей та розширенням ідеологічних розломів між регіонами, поколіннями й соціальними групами. Політичний центр зміщується: мейнстримні партії дедалі частіше запозичують риторику, теми та наративи популістів, що засвідчує тенденцію до ідеологічної конвергенції, що підтверджують новітні наукові дослідження. Ключовий виклик для ЄС полягає у потребі знайти новий баланс між повагою до національного суверенітету та збереженням спільних демократичних стандартів, які є основою європейської ідентичності.

Якщо раніше популізм розглядався як маргінальне явище або тимчасова реакція на кризу, то нині він перетворився на структурну реальність європейської політики. Ідеологічна поляризація, демократична ерозія та трансформація політичної мови свідчать про глибші зсуви в самій тканині європейської демократії. Це не лише криза управління – це цивілізаційне випробування для ЄС як політичного проєкту, що прагне поєднати інституційну ефективність із ціннісною легітимністю.

Окремим виміром трансформації суспільно-ідеологічного клімату в країнах ЄС стала т.зв. «втома від війни», яка поступово набуває політичного та електорального значення. Якщо у 2022–2023 рр. підтримка України в європейських суспільствах мала характер морального консенсусу, то у 2024–2025 рр. дедалі виразніше фіксується зростання скепсису щодо тривалості та вартості цієї підтримки, особливо в ключових державах-членах ЄС.

Показовим тут є міжнародне соціологічне опитування, проведене на замовлення Politico Europe у 2025 р., яке засвідчує суттєву зміну суспільних настроїв у Франції та Німеччині [399]. Згідно з даними дослідження, відносна більшість респондентів у цих країнах схиляється до ідеї скорочення чи перегляду масштабів підтримки України, найперше у військовому і фінансовому вимірах. Важливо, що позиція не обов'язково супроводжується підтримкою агресії РФ, а радше відображає зростаюче занепокоєння економічними наслідками війни, інфляційним тиском, зростанням соціальних витрат і відчуттям стратегічної невизначеності щодо кінцевих цілей конфлікту.

Подібні тенденції простежуються і в дослідженнях Pew Research Center [359], які демонструють, що в європейських країнах із сильними соціальними державами підтримка України дедалі частіше оцінюється через призму «власних втрат» – зростання цін, податкового навантаження та ризиків безпекової ескалації. Це створює сприятливе середовище для популістських і націоналістичних партій, які активно експлуатують наративи «надмірної жертвовності», «чужої війни» та «втоми суспільства від криз».

У політичному вимірі «втома від війни» є важливим інструментом мобілізації антисистемного електорату. У Франції, Німеччині, Італії, Словаччині та частково в Австрії ці настрої вже інтегруються у передвиборчі програми правопопулістських і євроскептичних сил, які пропонують «реалістичний» підхід до війни, що на практиці означає зниження рівня підтримки України та переорієнтацію на внутрішньонаціональні пріоритети. Так, війна в Україні перестає бути зовнішньополітичним питанням і стає структурним фактором ідеологічної поляризації в ЄС.

У ширшому контексті це свідчить про зміну самої логіки європейської солідарності: від етичної та ціннісної мобілізації – до прагматичного перерахунку витрат і вигод. Цей зсув створює тривалі ризики для здатності ЄС зберігати єдність у ситуаціях затяжних безпекових криз і підсилює тенденцію до нормалізації популістського дискурсу в мейнстримній політиці.

Висновки до розділу 2

Проведений комплексний аналіз засвідчив, що ЄС у 2011–2025 рр. увійшов у фазу глибокої системної трансформації, яка виходить за межі окремих кризових епізодів і набуває характеру тривалої структурної напруги. Сукупність суспільно-політичних, ідеологічних та соціокультурних змін, зафіксованих у державах-членах ЄС, свідчить про поступовий злам усталених моделей демократичного врядування, солідарності та ідентичності, на яких тривалий час ґрунтувався європейський інтеграційний проєкт.

Аналіз міграційної кризи 2015–2016 рр. показав, що це не гуманітарний/безпековий виклик, а глибинний тригер ідеологічних і ціннісних зрушень у ЄС. Масовий міграційний рух актуалізував питання культурної сумісності, соціальної інтеграції та меж солідарності, виявив інституційну асиметрію між державами-членами та дефіцит ефективних механізмів колективного реагування. У політичному вимірі міграційна криза сприяла нормалізації антиміграційної й ідентичнісної риторики, яка з периферії політичного спектра поступово інтегрувалася у мейнстримні дискурси, що стало важливою передумовою для посилення правопопулістських і націоналістичних сил.

Подальший розвиток подій, зокрема пандемія COVID-19, поглибив виявлені структурні суперечності та трансформував їх у кризу довіри до інституцій національного та наднаціонального рівнів. Попри здатність ЄС мобілізувати значні фінансові ресурси й запровадити інноваційні інструменти економічного відновлення, пандемія оголила обмеження технократичної моделі управління в умовах екзистенційної невизначеності. У суспільному

просторі це виявилось у зростанні скепсису щодо експертного знання, поширенні конспірологічних наративів, радикалізації протестних рухів та підриві легітимності традиційних форм політичного представництва. Таким чином, пандемія виступила не лише кризою охорони здоров'я, а каталізатором глибших ідеологічних і психологічних зрушень у європейських суспільствах.

Повномасштабна війна РФ проти України додала до цієї конфігурації новий, безпеково-геополітичний вимір, суттєво змінила сприйняття ролі ЄС як політичного актора, актуалізувала питання стратегічної автономії, оборонної спроможності і геополітичної відповідальності. Але й стала потужним внутрішньополітичним подразником, що поглибив розколи між державами та в національних суспільствах. Українське питання використовують популісти й євроскептики як інструмент мобілізації електорату через апеляцію до страхів, втоми від війни, економічних втрат, і «перевантаження солідарності», що ще більше ускладнює збереження єдиного політичного простору в межах ЄС.

Окрема, принципово важлива площина – проблематика національних меншин. Аналіз показав, що їх становище – соціальне питання і ключовий індикатор якості демократії та політичної стабільності. Нерівний доступ до працевлаштування, освіти, медичних послуг і політичного представництва, як у випадку ромів чи окремих регіональних меншин, створює передумови для хронічної маргіналізації, соціального відчуження і політичної радикалізації. У контексті загального популістського зсуву ці проблеми інструменталізуються у внутрішньополітичних та міждержавних конфліктах, що підриває принципи інклюзивності та рівності, задекларовані в правовій основі ЄС.

Сукупний аналіз соціальних настроїв і політичних практик у країнах ЄС вказує, що ключовою характеристикою сучасного етапу є ріст ідеологічної та соціальної поляризації. Це не лише протистояння політичних партій, а глибші розломи між регіонами, поколіннями, соціально-економічними групами і типами ідентичності. Політична конкуренція набуває афективного характеру, де емоції, страх і недовіра відіграють визначальну роль, а раціональна

програмна дискусія нівелюється. Популізм з маргінального явища, чи миттєвої реакції на кризу, стає структурним елементом європейської політики.

Таким чином, аналіз підтверджує висунуту в роботі гіпотезу про стан ЄС в багаторівневій системній напрузі, що одночасно охоплює інституційну, ідеологічну, соціокультурну й ідентифікаційну площини. Демократичні принципи, солідарність і верховенство права часто обмежені короткостроковими електоральними інтересами, популістською мобілізацією та зовнішніми геополітичними викликами. Криза ЄС постає не як сукупність ізольованих проблем, а як комплексний виклик способу організації політичної спільноти на наднаціональному рівні. Усвідомлення й системне осмислення виявлених у розділі процесів є необхідною передумовою для формування нових підходів до забезпечення демократичної стійкості, інституційної легітимності та соціальної інклюзії в межах ЄС.

РОЗДІЛ 3

НОВІ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА ЗАГРОЗИ

У третьому десятилітті ХХІ ст. політичний ландшафт країн Європейського Союзу зазнає глибоких структурних змін, що виходять за межі звичайних електоральних коливань або циклічних криз представницької демократії. Йдеться про трансформацію ідеологічної архітектури європейських суспільств, зміну політичних орієнтацій громадян та поступове переосмислення базових принципів ліберально-демократичної моделі, яка тривалий час слугувала нормативною основою європейської інтеграції.

Сучасні тенденції політичного розвитку держав-членів ЄС часто включають елементи ідеологічного ревізійонізму та селективного перегляду демократичних цінностей. У політичному дискурсі поширюються концепти «раціонального євроскептицизму», «захисту суверенітету» або «культурної самобутності», які нерідко використовуються для легітимації ідей, що раніше асоціювалися з маргінальними або радикальними політичними течіями.

Водночас у багатьох країнах ЄС спостерігається поступова інтеграція праворадикальних і популістських рухів до мейнстрімного політичного поля. Політичні актори, що апелюють до «традиційних цінностей», «національного суверенітету» чи «етнокультурної ідентичності», дедалі частіше адаптують радикальні наративи до умов демократичної конкуренції та інституційної легітимності. У результаті відбувається поступова нормалізація крайніх ідеологій, які починають сприйматися як прийнятна альтернатива традиційним політичним силам на тлі зростання суспільного розчарування ліберальним політичним істеблішментом і кризою довіри до інституцій.

Сучасний ідеологічний зсув праворуч відбувається не через відкрите заперечення демократичного устрою, а шляхом його переінтерпретації. Демократія дедалі частіше зводиться до процедурної влади більшості, тоді як такі її складові, як захист прав меншин, система стримувань і противаг,

політичний плюралізм та універсальність прав людини, піддаються релятивізації або критиці. У цьому контексті виникає явище, яке в даному дослідженні окреслюється як «поміrkований нацизм» – нова форма ідеологічної гібридизації, що поєднує елементи нативізму, авторитарного консерватизму та популістської політичної мобілізації.

З огляду на це розділ присвячено аналізу ключових напрямів сучасних політико-ідеологічних трансформацій у ЄС. Зокрема, розглядається феномен «поміrkованого нацизму» як прояв ревізії ідеологічних табу та механізм легітимації крайніх ідей у демократичному середовищі (проводиться введення даного визначення у академічну площину); аналізується вплив міграційних процесів на політичну поляризацію та функціонування демократичних інститутів; досліджуються геополітичні наслідки виходу Великої Британії з ЄС; а також оцінюються результати виборів до Європарламенту 2024 р. в контексті формування нових політичних балансів у Союзі.

Водночас підкреслюється, що використання терміна «поміrkований нацизм» має виключно аналітичний характер і не передбачає прямого ототожнення сучасних політичних рухів у країнах ЄС із тоталітарними режимами ХХ ст. Йдеться не про відтворення історичних моделей націонал-соціалізму, а про ідентифікацію окремих ідеологічних елементів і дискурсивних практик, які, адаптуючись до умов сучасної демократії, відтворюють певні світоглядні засади радикальних політичних традицій у змінній, інституційно легітимованій формі.

У методологічному вимірі поняття «поміrkований нацизм» використовується як узагальнюючий аналітичний конструкт, що дозволяє зафіксувати процес поступової нормалізації радикальних ідей у межах демократичних систем. Його застосування спрямоване на концептуальне окреслення нової якості ідеологічної радикалізації в країнах ЄС та на виявлення тенденцій зміщення меж допустимого політичного дискурсу, за яких елементи ідеологій, історично несумісних із ліберальною демократією, набувають статусу політично прийнятних і навіть інституційно легітимних.

3.1. Тенденції появи приви́ду «помірко́ваного нацизму» в країнах ЄС

Після Другої світової війни нацизм і споріднені з ним ідеології були політично переможені й піддані системному моральному та правовому табуванню в політичному просторі Європи. Формування повоєнного ліберально-демократичного консенсусу ґрунтувалося на чіткій відмові від етнокультурного ексклюзивізму, авторитаризму та ієрархічного розуміння прав людини, які асоціювалися з тоталітарними режимами ХХ ст. [280]. Відмова стала фундаментом євроінтеграції й інституційної архітектури ЄС.

Втім, упродовж останніх двох десятиліть в країнах ЄС спостерігається поступовий демонтаж цього консенсусу. Йдеться не про пряме повернення нацизму як ідеології чи політичного режиму, а про реінституціоналізацію окремих світоглядних елементів, які історично були з ним пов'язані, у формі демократично легітимних, електорально успішних політичних проєктів.

У сучасному європейському контексті цей процес проявляється через нормалізацію радикального націоналізму, що функціонує не поза системою, а всередині демократичних інститутів. Як зазначає К. Мудде, «крайні праві дедалі частіше переходять від антисистемної позиції до стратегії *mainstreaming the extreme*, адаптуючи свою риторику та організаційні форми до вимог парламентської демократії» [330]. У результаті, радикальні ідеї перестають виглядати загрозливими, натомість набуваючи статусу «прагматичної» або «здоровоглуздої» альтернативи ліберальному порядку.

У межах даного дослідження одним із елементів наукової новизни є концептуалізація та введення до наукового обігу поняття «поміркований нацизм», яке пропонується використовувати як аналітичну категорію для дослідження трансформації сучасних праворадикальних і популістських політичних практик у країнах ЄС. Запровадження цього поняття зумовлене тим, що традиційні категорії політичної науки – зокрема «правий популізм», «радикальний націоналізм», «ультраправі партії» або «євроскептицизм» – не

завжди повною мірою відображають складність ідеологічних процесів, що відбуваються у сучасному європейському політичному просторі. На відміну від класичного націонал-соціалізму, сучасні праворадикальні проєкти уникають біологічного расизму у відкритій формі, замінюючи його цивілізаційними, культурними або релігійними критеріями виключення [92, с. 1191-1226]. У низці випадків нові політичні рухи поєднують елементи націоналістичної ідентичності, культурного консерватизму, антиімміграційної політики та критики ліберальних цінностей із формальним функціонуванням у межах демократичних інституцій та парламентських процедур.

У цьому контексті у дослідженні запропоновано використовувати поняття «поміркований нацизм» для позначення специфічної форми політичної риторики та ідеологічної мобілізації, що поєднує елементи радикальної націоналістичної ідеології з їх адаптацією до умов сучасної демократичної політичної системи. При цьому використання зазначеного поняття не передбачає прямого ототожнення сучасних політичних рухів із історичною ідеологією нацизму ХХ ст., а розглядається як спроба концептуального опису нових форм інтеграції радикальних ідеологічних елементів у легітимний політичний дискурс демократичних держав. З огляду на обсяг і концептуальний характер відповідного матеріалу, розгорнуте теоретичне обґрунтування запропонованого поняття та його аналітичні характеристики подано у Додатках до дисертації. (*Див. Додаток 3.*)

Ключовою рисою цього феномену є переосмислення демократії як виключно процедури більшості, позбавленої ліберальних обмежень. Як зауважує Ф. Закарія, «така трансформація веде до появи «неліберальних демократій», в яких вибори зберігаються, проте інституційні стримування і противаги, права меншин та автономія судової влади поступово підриваються» [444]. Так, ідея «волі народу» використовується для легітимації авторитарних практик, які подаються як демократично виправдані.

Важливим елементом «поміркованого нацизму» є й ревізія історичної пам'яті. На зміну відкритого заперечення злочинів тоталітаризму йдуть

стратегії релятивізації, замовчування або символічного відбілювання, що дозволяє зняти моральні бар'єри для повторного використання ідеологічно споріднених наративів [74].

Найбільш інституціоналізованим прикладом феномену в межах ЄС є Угорщина за правління В. Орбана. Його концепція «неліберальної демократії» передбачає поєднання регулярних виборів із системним контролем судової влади, медіа та академічного середовища. Політична риторика Fidesz основана на етнокультурному визначенні нації, жорсткому антимиграційному дискурсі та апеляції до історичної винятковості угорського народу [90, с. 1173-1189]. Ця модель демонструє, як авторитарний націоналізм може бути інтегрований у формально демократичну систему без її відкритого руйнування.

Подібну логіку трансформації відслідковуємо і в Італії, де партія Fratelli d'Italia на чолі з Д. Мелоні, і прямим ідейним зв'язком із постфашистською традицією, змогла досягти електорального успіху та сформувати уряд. Хоча офіційна риторика партії дистанціюється від фашизму, вона зберігає його світоглядні елементи у вигляді культу нації, традиційної ідентичності та ієрархії соціальних ролей [60]. Демократичні інститути при цьому використовуються як механізм легітимації, а не як обмеження влади.

У Німеччині феномен «поміркоvanого нацизму» властивий діяльності партії Alternative für Deutschland (AfD), яка формально діє в межах конституційного ладу, але системно підриває культуру історичної відповідальності та ліберальні стандарти політичного дискурсу [427]. Важливо, що AfD не апелює до прямого відновлення нацистської ідеології, проте використовує наративи етнічної заміни, культурної загрози та «нормалізації національної гордості», які резонують із глибшими історичними структурами радикального націоналізму [304, с. 295-309].

Таким чином, аналіз сучасних політичних процесів у країнах Євросоюзу дозволяє стверджувати, що «поміркований нацизм» є не випадковим відхиленням, а системним продуктом кризи ліберальної демократії. Він не руйнує інституції відкрито, а поступово переосмислює їхню функцію,

підмінюючи універсалістські принципи демократії логікою етнокультурної виключності та авторитарного порядку.

3.1.1 Етнокультурна мобілізація як основа нового правого ідеологічного проєкту. У сучасних політичних процесах Європейського Союзу дедалі помітнішим стає зсув від соціально-економічних пояснень електоральної поведінки до ідентичнісних та етнокультурних чинників. Політичні сили правопопулістського і націоналістичного спрямування апелюють до уявлень про «автентичну» національну ідентичність, історичну тяглість культури, релігійні традиції та унікальність «корінного» населення, подаючи їх як природні й майже незмінні. У такій логіці ідентичність постає як гомогенна спільнота, яку необхідно захищати від зовнішніх впливів – насамперед імміграції, мультикультуралізму та наднаціонального регулювання. Цей механізм описано у працях про етнічність як політичну категорію, що формується через конструювання меж «ми – вони» та інституційні практики їх підтримання [89].

Політична ефективність етнокультурної мобілізації значною мірою спирається на емоційний зв'язок між колективною ідентичністю та відчуттям загрози – реальної чи символічної. У сучасній політичній поведінці це часто проявляється як культурне обурення й страх втрати статусу домінантної більшості, що штовхає частину виборців до підтримки авторитарно-популістських або нативістських проєктів [266, с. 98-122]. Особливе значення має те, що ці наративи просуваються не лише через партійні програми чи парламентські дебати, а й через масову культуру, соціальні медіа та «параінституційні» механізми формування суспільної думки.

Етнокультурна мобілізація передбачає не лише стигматизацію «інших» (мігрантів, меншин, «неєвропейських» культур), але й створення уявного образу «ми» як єдиної, морально вищої, а нерідко й історично скривдженої спільноти, якій необхідно «повернути гідність» і «відновити справедливість». Так, етнічність і культурна належність починають фактично підмінювати

громадянство як критерій політичного «свій/чужий», а принципи правової рівності – поступаються аргументам культурної «спадкоємності», традиції та цивілізаційної винятковості. Саме такий тип дискурсу досліджується як «політика страху» та «нормалізація» крайніх правих смислів через мову повсякденної «турботи» про порядок і безпеку [438].

Зауважимо, що теоретично в новому правому ідеологічному проєкті етнокультурна мобілізація часто маскує радикальні імпульси під «прагматизм» і «здоровий глузд». Механізм очевидний у тому, як частина політичних сил поєднує декларативну підтримку демократії з прагненням звужити коло «повноправних» членів політичної спільноти через культурні фільтри. Праці з етнопопулізму описують це як «елітну стратегію» – здобувати голоси, концентрувати владу, експлуатуючи ідентичність і загрозу, та розмиваючи ліберальні обмеження демократичної системи» [424, с. 318-340].

Емпірично ця логіка чітко проявляється в програмних документах та політичній комунікації низки впливових партій. Так, у програмі AfD (2016) присутня теза, яка стала маркером культурно-ідентичнісного конфлікту: «Der Islam gehört nicht zu Deutschland» («Іслам не належить до Німеччини») [64]. Тут «культурна несумісність» стає підставою для політичних вимог, що виходять за межі інтеграційної політики і працюють як інструмент символічного виключення. Аналогічно, у французькому контексті *Rassemblement National* системно прив'язує питання культури й ідентичності до міграції та суверенітету, зберігаючи жорстку лінію щодо імміграційних обмежень та критики «брюссельського» управління; це зафіксовано і в їхньому програмному документі до виборів у Європарламент 2024 р. [369]. В угорському кейсі *Fidesz* демонструє інституційно оформлену модель етнокультурної мобілізації через державні комунікаційні кампанії та плебісцитарні інструменти, в яких імміграція описується як безпекова й культурна загроза [78, с. 1228-1246]. В італійському випадку *Fratelli d'Italia*, оперуючи наративом «патріотизму» і «національного відродження», теж вбудовує міграційну тематику у ширшу рамку культурного захисту й

суверенітету, що простежується у програмних матеріалах партії та споріднених добірках їхніх пропозицій щодо міграції й громадянства [229].

Успішність проєктів можна пояснити «попитом» на безпеку і наявністю потужної інтерпретативної рамки, яка робить світ зрозумілим через просту опозицію «свої/чужі». Це відображає теза Норріс та Інглгарта про культурний «відкат/реакцію» (backlash): підтримка правих рухів значно зумовлена не так економічною маргіналізацією, як відчуттям загрози ціннісному порядку та статусу «традиційної» більшості. У поєднанні з медіалізацією політики, коли короткі, емоційно заряджені повідомлення домінують над складними політичними поясненнями, етнокультурна мобілізація стає центральним емоційним ядром сучасного правого ідеологічного проєкту.

Вважаємо, що етнокультурну мобілізацію в ЄС слід розглядати як комплексний механізм, що з'єднує політику ідентичності, емоції загрози, інституційні стратегії легітимації та медійні технології нормалізації. Вона дозволяє радикальним ідеям функціонувати у «м'якій упаковці», під виглядом «здорового патріотизму», «захисту культури» та «порядку», але з потенційно руйнівними наслідками для ліберально-демократичних стандартів, зокрема у сфері рівності прав, інклюзії та громадянської нації.

3.1.2. Ревізіонізм історичної пам'яті: легітимація нових правих через минуле. Одним із найбільш небезпечних та водночас політично ефективних інструментів сучасних праворадикальних і правопопулістських рухів у країнах ЄС є ревізіонізм колективної історичної пам'яті. Це не поодинокі спроби переосмислення окремих епізодів минулого, а системна політика нормалізації авторитарних і тоталітарних наративів, пов'язаних із фашизмом, нацизмом або колабораціонізмом. Важливо, що цей процес здебільшого не набуває форми прямого заперечення історичних злочинів, а реалізується через більш витончені механізми – баналізацію, релятивізацію відповідальності, зміщення акцентів або подання авторитарного правління як «вимушеного» чи «ефективного» інструменту стабілізації суспільства в умовах кризи.

Показовим прикладом такої практики також є Угорщина періоду прем'єрства В. Орбана. Починаючи з 2010-х рр., уряд системно просував інтерпретацію угорської історії, в якій відповідальність за депортацію та знищення євреїв у роки Другої світової війни перекладалася переважно на нацистську Німеччину, тоді як роль угорських інституцій і адміністрації мінімізувалася. Символічним у цьому контексті стало встановлення у 2014 р. у Будапешті меморіалу «жертвам німецької окупації», який зображає Угорщину виключно як жертву, повністю ігноруючи співучасть режиму Горті у Голокості. Така політика пам'яті створює ідеологічне підґрунтя для сучасного етнонаціоналістичного дискурсу, в якому нація постає як вічно скривджена та зовнішньо пригнічена [138, с. 1067-1074].

В Італії ревізіонізм історичної пам'яті проявляється в іншій, м'якшій, але не менш небезпечній формі. Партія Fratelli d'Italia, маючи прямий ідеологічний зв'язок із постфашистською традицією, офіційно дистанціюється від режиму Б. Муссоліні, проте в її риториці та внутрішньопартійному середовищі регулярно з'являються апологетичні оцінки «порядку», «ефективності» чи «соціальної стабільності» фашистського періоду. Окремі представники правого спектра подають фашизм у публічному дискурсі не як тоталітарну систему насильства, а як «історичний етап», що мав і «помилки», і «досягнення». Релятивізація дозволяє зняти моральні бар'єри й інтегрувати окремі елементи авторитарної ідеології в сучасну політичну мову під прикриттям патріотизму і традиціоналізму [366, с. 597-612].

У німецькому контексті, де відкритий історичний ревізіонізм є криміналізованим, праворадикальна партія «Alternative für Deutschland» застосовує іншу стратегію – делегітимацію самої культури пам'яті. Відомі заяви її лідерів про необхідність «покласти край політиці каяття» та твердження, що німецьке суспільство перебуває під «диктатом пам'яті», яка нібито штучно підтримує почуття провини за злочини Третього рейху. Один із лідерів AfD А. Гауланд назвав період нацизму «лише пташиним послідом» у тисячолітній історії Німеччини – формулювання, яке викликало широкий

суспільний резонанс». Подібні висловлювання не заперечують Голокост прямо, але суттєво зменшують його моральне значення та відкривають простір для «нормалізації» націоналістичного дискурсу [304, с. 295-309].

Наголосимо, що ревізіонізм історичної пам'яті є не просто спробою переписати або скоригувати минуле, а повноцінним політичним механізмом легітимації майбутнього. Переосмислюючи історію, нові праві розширюють межі допустимого політичного дискурсу, поступово нормалізують радикальні ідеї та інтегрують їх у мейнстримну політику. У поєднанні з етнокультурною мобілізацією ці практики дозволяють праворадикальним рухам відкрито не виступати проти демократичної системи, а трансформувати її зсередини, під гаслами «національної демократії», «історичної справедливості» і «суверенного вибору». Тож, аналіз ревізіонізму пам'яті важливий для розуміння сучасних ідеологічних зсувів у країнах ЄС та загальної логіки політичного радикалізму в Європі. (*Див. Додаток Г. Таблиця 3.1.1.1.*)

Аналізуючи досвід Німеччини крізь призму актуальних політико-соціальних тенденцій слід найперше звернути увагу на «ревізійну риторику» партії AfD. Вибуховий політичний успіх AfD в останньому десятилітті – нечуваний приклад, як крайні праві сили можуть набувати популярності навіть у країні з найбільшою у Європі культурною політичною відповідальністю за нацистське минуле. Заснована у 2013 р. як євроскептична платформа, AfD поступово трансформувалась у відверто антиімміграційну та націоналістичну силу, яка активно експлуатує теми етнічної гомогенності, німецької ідентичності, культурної загрози, «втрати контролю» [305, с. 295-310].

Особливу загрозу становить стратегічна адаптація AfD до риторики, яка відкрито не відтворює тоталітарну ідеологію, але використовує символічну мову патріотизму, ідентичності та «захисту традиційних цінностей», як інструмент легітимації праворадикального дискурсу [304, с. 295-309]. За словами К. Мудде, «такі партії активно експлуатують «етнонаціоналістичний нативізм», який, під виглядом захисту культурної єдності, фактично просуває виключення та ксенофобію» [328]. У цьому контексті AfD, подібно до інших

праворадикальних партій Європи, використовує патріотичну риторiku як семантичний міст між мейнстримною політикою та крайніми ідеями націоналістів. Голландська науковиця К. Е. де Вріс пише, що така «нормалізація популістського наративу» дозволяє радикальним гравцям проникати в публічний простір, не викликаючи миттєвого опору» [122]. Втім, професор Лондонського університету Ч. Ліс вважає, що «AfD навмисно позиціонує себе як голос «звичайних німців», що потерпають від втрати культурного суверенітету, – цим партія формує електоральну базу через виклик до емоцій, ідентичності та страху перед «іншими» [304, с. 295-309].

Серед представників партії неодноразово звучали заяви, зокрема А. Гауланда, про необхідність «пишатися досягненнями німецьких солдатів у двох світових війнах», що викликало гучну критику з боку істориків та антифашистських організацій [304, с. 295-309]. Крім того, AfD послідовно критикує систему політичної освіти та музеїв пам'яті як «інструменти морального примусу» і пропонує переосмислити роль Німеччини у ХХ ст., з точки зору «захисту національних інтересів», а не «вини перед світом» [395]. Цей ревізіонізм, хоч і м'який за формою, несе в собі реальну загрозу нормалізації минулого, адже підтримується у вигляді політичного мейнстріму, який представлений у всіх парламентських інституціях.

Також AfD демонструє високу здатність до використання сучасних інструментів політичної мобілізації. Партія активно застосовує цифрові кампанії, таргетовану рекламу у соціальних мережах (Facebook), мережу Telegram-каналів, через які поширюються дезінформаційні наративи про злочинність мігрантів, «культурну загрозу» та нібито «зникнення німецької ідентичності», що слугує емоційній поляризації та радикалізації електорату [249, с. 1715-1734]. Це створює інфраструктуру культурного опору, в якій радикальні позиції видаються «захисною реакцією» на глобалізований світ.

Станом на квітень 2025 р. партія AfD отримала рекордно високий рівень підтримки на федеральному рівні. Згідно з опитуванням Ipsos, опублікованим 9 квітня 2025 р., AfD вперше очолила загальнонаціональний рейтинг,

набравши 25 % підтримки, випередивши блок ХДС/ХСС, який отримав 24 % [378]. На дострокових виборах до Бундестагу 23 лютого 2025 р. AfD здобула 20,8 % голосів, посівши друге місце після ХДС/ХСС. Це найкращий результат для праворадикальної партії в історії повоєнної Німеччини. Особливо сильні позиції AfD мала у східних землях: у Тюрингії партія набрала 38,5 %, у Бранденбурзі – 32,5 %, у Саксонії – 34,2 % [378]. У цих регіонах AfD виграла майже всі одномандатні округи, за винятком Потсдама, Ерфурта та одного з двох округів у Лейпцигу. На муніципальному рівні AfD теж досягла значних успіхів. У травні 2024 р. на виборах до міської ради Гери (Тюрингія) партія отримала 35,1 % голосів, ставши найбільшою політичною силою в місті. У Нордгаузені (Тюрингія) AfD набрала 35,4 % голосів на виборах до міської ради і посіла перше місце [378]. Це свідчить про певне зміцнення позицій AfD, особливо на сході Німеччини, ріст її впливу на загальнонаціональному рівні.

Спробу реалізації стратегії по «нормалізації» крайніх правих у Франції можна розглянути на тлі діяльності «Rassemblement National». Франція – одна з країн, де процес інституціалізації праворадикального дискурсу має найбільш послідовний і довготривалий характер. Починаючи з 1970-х рр., партія Ж.-М. Ле Пена, яка мала назву Front National, формувала основу крайньо-правого електорату на основі антиміграційної, антиісламської та антисистемної риторики. Проте, справжню політичну легітимацію ця сила здобула після 2011 р., коли її очолила М. Ле Пен і розпочала систематичну кампанію з «дерадикалізації» образу партії, що перетворило її на Rassemblement National – політичну силу, здатну конкурувати з мейнстримними партіями.

М. Ле Пен майстерно реалізувала стратегію «розмивання» крайнощів, зберігаючи базові ідеологічні засади – етнічний націоналізм, євроскептицизм, антиімміграційну політику, але упаковуючи їх у риторику безпеки, економічного протекціонізму, «соціального патріотизму» і турботи про середній клас. У цьому сенсі Rassemblement National є яскравим прикладом того, що К. Мудде визначив як форму «популістської радикально-правої політики в умовах постмодерного політичного простору», де крайні праві

актори зміщуються до центру політичного поля, адаптуючи риторику та стиль комунікації до мейнстримного електорального контексту, не втрачаючи при цьому свого ідеологічного ядра [328].

Особливо важливою є роль історичної пам'яті у французькому дискурсі: у 1990-х і 2000-х рр. Front National відкрито толерував заяви про «переоцінку Голокосту» і «героїзацію колоніального минулого» [227]. Нині Rassemblement National публічно відмежовується від радикальних заяв минулого та послідовно формує образ «респектабельної» правої сили. Водночас у партійному середовищі й досі присутні діячі та сегменти електорату, які відтворюють ретронаціоналістичні наративи, зокрема щодо колоніального минулого Франції в Алжирі, інтерпретації режиму Віші та антиісламських концептів, що засвідчує неповну і суперечливу трансформацію ідеологічного ядра партії [275, с. 471-490]. Це підтверджує тезу про двошарову комунікацію партії: поміркована зовнішня риторика супроводжується напівприхованим ревізіонізмом у внутрішньому полі дискурсу.

Результати президентських виборів у Франції 2022 р. стали кульмінацією багаторічної стратегії «dédiabolisation» та ребрендингу Rassemblement National: М. Ле Пен вийшла до II туру, отримавши понад 23 % голосів у I турі, а в II турі здобула 41,5 %. Це найвищий електоральний результат у крайніх правих сил за всю історію V республіки [322]. Найбільше партію підтримали молодь, робітничий клас та мешканці депресивних регіонів, що свідчить про зміну ідеологічної конфігурації в країні.

Rassemblement National послідовно використовує класичні механізми етнокультурної мобілізації: апеляції до захисту «традиційного» французького способу життя, критику мультикультуралізму та репрезентацію ісламу як загрози культурній і цивілізаційній спадкоємності Франції. Водночас партія прагне позиціонувати себе як сила «здорового глузду», що репрезентує голос «простих французів», нібито позбавлених політичного представництва в умовах глобалізованої та елітарної ліберальної демократії, що відповідає логіці популістської радикально-правої мобілізації [275, с. 471-490].

Важливі політичні зсуви є і в італійському внутрішньополітичному середовищі. Для проведення аналізу найбільш показовою може бути діяльність партії *Fratelli d'Italia*, особливо зважаючи на активний дискурс щодо історичного спадку держави та нової політичної реальності. Партія *Fratelli d'Italia* з лідеркою Д. Мелоні, прямий ідейний нащадок постфашистського руху *Movimento Sociale Italiano (MSI)* [264], який заснували у 1946 р. прихильники Муссоліні. Вродовж десятиліть вони залишались на маргінесі, але вже у XXI ст., на тлі міграційної кризи, економічного застою та недовіри до традиційних еліт, праворадикальні сили на кшталт *FdI* почали активно зміцнювати свої позиції, змінюючи не лише риторику, а й публічний образ.

На парламентських виборах 2022 р. перемогла партія *Fratelli d'Italia*, отримавши понад 26 % голосів виборців, і сформувала уряд на чолі з Д. Мелоні. Вперше, з часів Другої світової війни, партія, яка традиційно є постфашистською, очолила уряд Італії, що вказує на глибоку трансформацію правого політичного спектра країни та процес нормалізації радикально-правих сил [80]. Д. Мелоні, яка довгі роки відстоювала традиціоналістські та націоналістичні погляди, у передвиборчій кампанії акцентувала увагу на захисті італійської сім'ї, боротьбі з нелегальною міграцією, європейській бюрократії, протидії «гендерній ідеології», відновленні національного суверенітету [375]. Не згадуючи фашизм відверто, вона зберегла символіку, гасла та стилістику, притаманну крайнім правим традиціям.

Попри численні заяви Д. Мелоні про прихильність до ліберальної демократії, риторика партії часто межує з авторитарним консерватизмом, а інституційні реформи уряду (особливо в сфері правосуддя, автономії регіонів, медіа) викликають стурбованість серед правозахисних організацій та європейських спостерігачів. Зокрема, *Freedom House* [231] та *V-Dem Institute* [387, с. 49-68] фіксують у своїх звітах 2023 р. тенденції до концентрації влади та ослаблення парламентського контролю в Італії.

FdI активно маніпулює історичною пам'яттю – не засуджуючи прямо режим Муссоліні, а подаючи його як «складний історичний епізод», що нібито

не повинен затьмарювати «патріотизм» чи «державницькі досягнення» того періоду [409]. Д. Мелоні часто апелює до образу Італії як «обложеної фортеці», що має відновити ідентичність та «повернути собі голос» у Брюсселі [362].

Ще одним важливим аспектом є зовнішньополітична гнучкість уряду Мелоні. Вона підтримала Україну у війні проти росії та зберегла європейську єдність у санкційній політиці, проте при цьому посилила антиміграційну політику, спрямовану на обмеження пошуку притулку та посилення морських патрулів [228]. Це дозволило FdI зберегти імідж націоналістичної партії без відкритого конфлікту з європейськими структурами.

Отже, приклад Італії показує успішну трансформацію постфашистської риторики в політичну нормальність, в якій демократичні механізми використовуються для просування ідеології, що в звичних умовах залишалася б поза межами системи. Це ще раз підтверджує загальноєвропейську тенденцію розмивання межі між радикальним і допустимим, де «поміrkований нацизм» стає легітимною формою політичної боротьби за владу.

У даному випадку не менш показовим є угорський приклад формування «ідеологічного бастіону» в центрі Європи, найперше силами партії В. Орбана «Fidesz». Політична еволюція партії Fidesz є прикладом того, як із класичної ліберальної платформи 1990-х рр. може постати жорстка правоконсервативна модель управління з авторитарними елементами. Починаючи з 2010 р., коли Fidesz здобула парламентську супербільшість, Угорщина поступово стала лабораторією ідеологічного націонал-консерватизму в межах ЄС, що відкрито кидає виклик ліберальним стандартам Європейського Союзу.

У численних публічних виступах Орбан втілює курс на «неліберальну демократію», оснований на національних інтересах, захисті традиційних цінностей, етнічному гомогенізмі та критиці глобалізму. В його риториці та практиці законодавчої роботи, ключовими мотивами є боротьба з міграцією, підтримка «традиційної родини», контроль над ЗМІ, судовою системою та академічною спільнотою [79]. Міграційна криза 2015 р. стала каталізатором радикалізації урядової політики. Орбан відкрито виступив проти політики

Брюсселя щодо розподілу біженців, запровадив жорсткий прикордонний контроль, зводив паркани на південному кордоні, криміналізував «допомогу мігрантам». А риторика Fidesz стала особливо схожою на заяви попередників ультраправих рухів: у виступах з'явилися тези про «ісламізацію Європи», «самогубство Заходу» та «зміну культурного коду ЄС» [411].

Fidesz вдало використовує інструменти ревізійонізму історичної пам'яті – уряд підтримує меморіальні ініціативи, що розмивають відповідальність угорської держави за Голокост, а також відроджує героїзацію осіб, пов'язаних із радикально-націоналістичними та антисемітськими силами міжвоєнного періоду [238]. Така культурна політика формує альтернативну історичну ідентичність, у якій лібералізм постає як чужа, нав'язана система.

Ключовим елементом домінування Fidesz є контроль над публічним простором – від державних ЗМІ до системи вищої освіти, «реорганізованої» до підконтрольних уряду фондів. Незалежні інституції поступово втратили автономію, а критика режиму стала ознакою «антинаціональної поведінки» [232]. Попри численну критику з боку Європейської Комісії, Європарламенту, міжнародних організацій, Fidesz успішно маневрувала в межах юридичних рамок, зберігаючи свою легітимність як партія-член Європейської народної партії (до 2021 р.), при цьому просуваючи альтернативну модель – консервативну, етноцентричну, антиглобалістську Європу [408].

Таким чином, Угорщина постає не лише як окремий кейс, а як ідейний орієнтир для інших правих сил у Європі, демонструючи приклад того, як демократичні інструменти можуть бути використані для побудови ідеологічно керованої системи, що формально не суперечить законам, але де-факто підриває принципи плюралізму, прозорості та відкритої політики.

Тенденції росту праворадикальних настроїв серед населення не оминули й «нейтральну» Австрію. По суті, динаміка останніх виборчих кампаній демонструє, що праворадикальна ідеологія наразі є швидше нормою політичного ландшафту країни, ніж виключенням. Австрія традиційно позиціонується як нейтральна держава, що не входить до жодного військового

блоку, не бере участі у військових конфліктах і проводить помірковану зовнішню політику. Проте, всередині країни, особливо упродовж останніх десятиліть, посилюється вплив правопопулістської та нативістської риторики, яку уособлює, передусім, Австрійська партія свободи (FPÖ) [371, с. 336-358].

FPÖ є однією з найстаріших ультраправих партій у Західній Європі, з потужним історичним тлом, яке частково веде до повоєнних середовищ, близьких до колишніх нацистів. Уже в 1999 р. FPÖ отримала понад 26 % на парламентських виборах і увійшла до уряду, що викликало політичний шок у ЄС та тимчасову дипломатичну ізоляцію Австрії [430, с. 45-76]. Відтоді FPÖ вміло адаптувалася до нових обставин, перетворившись на стабільну силу, яка активно впливає на суспільний дискурс. На парламентських виборах 2024 р., FPÖ показала рекордний результат (понад 27% голосів), що вивело її на перше місце в національному рейтингу [53]. Основні гасла кампанії – антиімміграційна риторика, критика ЄС, захист традиційних цінностей, економічний протекціонізм та опозиція до «військового втягування» через підтримку України – мали потужний резонанс у виборців. FPÖ використовує етноцентричну риторику, акцентує на загрозі «ісламізації» Австрії, втратах суверенітету через Брюссель та потребі захищати «австрійську ідентичність». На відміну від радикальніших рухів, партія не апелює до прямого насильства чи перевороту, а поступово «розширює вікно Овертона», через яке колись табуйовані ідеї стають предметом відкритої політичної дискусії [382, с. 1-28].

Цікаво, що FPÖ майстерно експлуатує тему нейтралітету, подаючи її як «противагу» втягуванню Австрії у зовнішньополітичні авантюри під егідою ЄС або НАТО. При цьому, риторика щодо України часто має скрито проросійський характер, що ще більше поляризує австрійський політичний спектр [82, с. 3-15]. FPÖ є єдиною великою парламентською партією в Австрії, яка послідовно виступає проти санкційної політики та військової допомоги Україні [250, с. 3-21].

На рівні політики пам'яті, в країні діє неоднозначне ставлення до нацистського минулого. Попри заборону неонацистської символіки та сильний

громадянський сектор пам'яті, окремі діячі ФРÖ часто потрапляли в скандали, пов'язані з героїзацією осіб, які співпрацювали з нацистським режимом, або із зневажливими заявами щодо Голокосту [337, с. 295-312].

Таким чином, Австрія – країни з демократичною системою та формальною нейтральністю, яка, тим не менш, демонструє високу політичну толерантність до праворадикального дискурсу. Успіх ФРÖ свідчить про те, що навіть за відсутності військової напруги чи глибоких економічних криз, питання ідентичності, страх перед «зовнішнім» та риторика національного захисту можуть стати вирішальними факторами політичного вибору.

Проведений аналіз, по суті підтверджує гіпотезу, згідно з якою у сучасних країнах Європейського Союзу формується нова хвиля ідеологічного радикалізму, яка, хоч і не повторює дослівно програмні положення класичних фашистських режимів, однак переймає їхні мобілізаційні техніки, дискурсивні структури та емоційні наративи. Цей процес не обмежується маргінальними групами чи екстремістськими організаціями, а дедалі частіше проникає в мейнстримну політику, набуваючи легітимного характеру через національні вибори, парламентське представництво та урядові посади [439].

У центрі цих трансформацій – етнокультурна мобілізація, ревізіонізм історичної пам'яті, деконструкція ліберального порядку як основного об'єкта критики з боку нових правих. Ідеї, які нещодавно сприймалися як небезпечні або антидемократичні, сьогодні набувають вигляду «патріотичних», «захисних» чи навіть «здоровоглузких». Саме цей ефект нормалізації є найбільшою загрозою для ліберально-демократичного консенсусу в ЄС.

Загалом, можна констатувати, що в ЄС спостерігається наростання попиту на авторитарні цінності в новій упаковці: без військових переворотів, але з поступовим послабленням інституцій; без цензури, але з інформаційною маніпуляцією; без диктатури, але з одноманітністю політичного простору. Цей «помірований нацизм» не апелює до свавілля, але до «національного порядку», не захоплює владу силою, але отримує її голосами виборців [177].

Така ситуація вимагає не лише політичної реакції з боку ліберально-демократичного табору, а й глибшого наукового осмислення: яким чином трансформується сама природа європейської демократії, та чи не стає вона поступово сумісною з ідеями, які колись були її антитезою.

3.2. Міграційні процеси та їх вплив на реалізацію основних принципів демократії в країнах ЄС.

Впродовж останніх двох десятиліть міграція в Євросоюзі поступово трансформувалася з переважно гуманітарного, соціально-економічного або демографічного явища на один із ключових політичних маркерів, що визначає характер демократичного управління, межі політичної легітимності та логіку ідеологічної конкуренції. Якщо на початку 2000-х рр. міграційна тематика здебільшого перебувала в площині технократичних рішень та міждержавної координації, то з середини 2010-х рр. вона стала центральним елементом політичної мобілізації, електоральних стратегій та ідеологічних конфліктів у більшості країн ЄС.

Сплески міграційного тиску, насамперед під час кризи 2015–2016 рр., а далі і в умовах нових геополітичних потрясінь – війни в Україні, енергетичної нестабільності, конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці – не лише загострили питання поділу відповідальності держав-членів, але й оголили внутрішні суперечності європейської моделі демократії. Саме в цей період міграція почала функціонувати як каталізатор глибших процесів: ерозії довіри до інституцій, радикалізації політичного дискурсу, перегляду балансу між безпекою та свободами і переосмислення універсальності прав людини.

У сучасному європейському політичному просторі міграція дедалі частіше використовується не як об'єкт раціональної публічної політики, а як символічний ресурс для формування бінарних ідентичностей типу «ми–вони». У цій логіці мігранти постають не як соціальна чи економічна група, а як уявна

загроза культурній цілісності, соціальній стабільності чи національному суверенітету.

Паралельно з цим у країнах ЄС відбувається глибинний редизайн державної політики у сфері міграції та притулку. Частина держав намагається інтегрувати міграцію в ширші стратегії демографічного відновлення та економічного розвитку, тоді як інші роблять ставку на політику стримування, зовнішнього аутсорсингу кордонів, ізоляціонізм і посилення контролю.

Тож, міграція є не лише викликом, а тестом на життєздатність ліберальної демократії Європи. Вона змушує переосмислити співвідношення між правами людини і державним суверенітетом, між інклюзивністю та безпекою, між універсальними цінностями та національними інтересами. Слід комплексно проаналізувати, як міграційні процеси трансформують демократичне управління в Євросоюзі, де і за яких умов вони створюють нові лінії політичного й ідеологічного розлому, які інституційні та нормативні елементи демократії є найбільш уразливими та чи здатен ЄС сформувати спільну відповідь на ці виклики без втрати власної ціннісної основи.

3.2.1. Виборчі процеси та політична поляризація. Міграційне питання упродовж останнього десятиліття перетворилося на один із ключових детермінантів електоральної поведінки в країнах Європейського Союзу, істотно змінюючи як логіку виборчих кампаній, так і саму структуру партійної конкуренції. Якщо раніше ставлення до міграції вважалося другорядним чи похідним фактором, пов'язаним із соціально-економічними умовами, то після міграційної кризи 2015–2016 рр. воно дедалі частіше виступає самостійним ідеологічним маркером, що визначає політичну ідентифікацію виборців.

У цьому контексті міграція виконує функцію так званого *wedge issue* - політичного питання, яке здатне розколювати електорат за культурними, ціннісними та ідентифікаційними лініями, незалежно від класових чи економічних відмінностей. Саме через це партії, що будують свою кампанію на антимиграційній риторичі, отримують змогу мобілізувати виборців з різних

соціальних груп, апелюючи не до матеріальних інтересів, а до страхів, відчуття загрози та символічного захисту «способу життя».

Показовими у цьому сенсі є кейси *Rassemblement National* у Франції, *Fratelli d'Italia* в Італії, *Sweden Democrats* у Швеції, *Vox* в Іспанії, *FPÖ* в Австрії та *Alternative für Deutschland* у Німеччині. Усі ці партії, попри різні національні контексти, використовують подібний дискурсивний каркас, у центрі якого перебувають наративи про «загрозу традиційній Європі», «кризу ідентичності» та «нездатність еліт контролювати міграційні процеси». Міграція тут подається не як управлінська проблема, а як симптом глибшого цивілізаційного занепаду, що потребує радикальної політичної відповіді [137].

Наслідком цього стає посилення політичної поляризації та поступовий зсув політичного спектра праворуч. Вибірчі кампанії дедалі частіше будуються навколо культурних і ціннісних питань, тоді як економічні, екологічні чи цифрові стратегії відходять на другий план. Традиційні центристські та соціал-демократичні партії, реагуючи на зміну настроїв електорату, нерідко змушені адаптувати власну риторичку, посилюючи акценти на безпеці, контролі кордонів або «умовній» солідарності, що, однак, лише частково зупиняє втрату підтримки [293].

У результаті, вибори в багатьох країнах ЄС набувають рис плебісцитарного голосування з питань культурної ідентичності. Електоральний вибір дедалі менше визначається програмними відмінностями між партіями і дедалі більше – ставленням до символічних маркерів «відкритості» чи «закритості» суспільства. Це призводить до формування нових політичних ліній розлому, які перетинають традиційні поділи між лівими та правими, містом і селом, центром і периферією.

Особливо виразно цей механізм проявляється в Угорщині та Польщі, де правлячі сили активно використовують тему «неконтрольованої міграції» не лише як безпековий аргумент, але й як інструмент легітимації власної влади. У цих випадках міграційна риторика стає складовою ширшої стратегії політичної мобілізації, спрямованої на консолідацію електорату навколо

націоналістичного порядку денного та делегітимацію опозиції як «відірваної від народу» або «підконтрольної зовнішнім силам» [385, с. 314-342].

Таким чином, міграція в сучасних виборчих процесах Європейського Союзу виступає не лише предметом політичних дебатів, а структуроутворюючим фактором, що змінює характер демократії як такої. Вона сприяє зростанню поляризації, посиленню ідеологічної конфронтації та трансформації партійних систем, створюючи довгострокові виклики для стабільності демократичного управління та інституційної рівноваги в ЄС.

3.2.2. Правові механізми та принцип верховенства права. Одним із найбільш суперечливих наслідків зростання політичної ваги антиміграційних сил у країнах ЄС стало суттєве посилення міграційного законодавства. У низці держав-членів ухвалили чи запропонували нормативні акти, що істотно звузили обсяг прав шукачів притулку, прискорили процедури депортації, запровадили тимчасовий чи спрощений правовий статус мігрантів [244, с. 209-224]. Створювалися спеціальні правові режими, які де-факто виводили певні території з-під дії загальноєвропейських стандартів («транзитні зони» в Угорщині або закриті табори для мігрантів на грецьких островах) [66].

Ці практики офіційно пояснювалися потребою «захисту національного суверенітету» та «контролю над кордонами» [289, с. 52-69]. Однак, на думку правозахисних організацій, інституцій Європейського Союзу та Ради Європи, подібні кроки підривають самі засади правової держави та суперечать зобов'язанням країн-членів за Європейською хартією основоположних прав, Конвенцією з прав людини та положеннями Лісабонського договору.

Характерною тенденцією стало запровадження спеціальних правових режимів, які де-факто виводять окремі категорії мігрантів або певні території з-під дії загальноєвропейських стандартів правового захисту. Найбільш відомим прикладом є система «транзитних зон» в Угорщині, яка функціонувала у 2015–2020 рр. і передбачала фактичне утримання шукачів притулку без реального доступу до процедур захисту. У рішенні Суду ЄС у

справі C-808/18 (*European Commission v Hungary*) було чітко встановлено, що така практика порушує право ЄС, зокрема Директиву про процедури надання притулку та Директиву про умови прийому [279]. Аналогічні висновки неодноразово робив і Європейський суд з прав людини, вказуючи на порушення статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини [172].

Втім, угорський кейс не є винятком. У Греції, яка перебуває на зовнішньому кордоні ЄС, міграційна політика тривалий час супроводжується практиками масового утримання шукачів притулку в закритих таборах на островах Лесбос, Самос та Хіос. Міжнародні правозахисні організації, а також Комісар Ради Європи з прав людини неодноразово фіксували системні порушення стандартів гідного поводження, обмеження доступу до правової допомоги та практику так званих *pushbacks* у Егейському морі. Ці дії, хоча й формально виправдовуються необхідністю охорони зовнішніх кордонів ЄС, ставлять під сумнів дотримання принципу *non-refoulement*, що є наріжним каменем міжнародного права біженців [173].

В Італії посилення антимиграційної політики проявилось, зокрема, у так званих «декретах безпеки» (*decreti sicurezza*), ухвалених у 2018–2019 рр. Вони обмежили доступ до гуманітарного захисту, розширили підстави для депортації та запровадили санкції проти неурядових організацій, що здійснювали рятувальні операції в Середземному морі. Хоча частина цих положень згодом була пом'якшена, сам прецедент криміналізації гуманітарної діяльності засвідчив готовність держави жертвувати правовими стандартами під тиском політичної мобілізації навколо міграційної теми [208].

Польща теж стала прикладом того, як міграцію використовують для легітимації надзвичайних правових режимів. Під час кризи на польсько-білоруському кордоні у 2021–2022 рр. запровадили режим надзвичайного стану, який обмежив доступ до процедур притулку, унеможливив незалежний моніторинг з боку ЗМІ та правозахисних організацій, а також дозволив практику негайного повернення мігрантів без індивідуального розгляду заяв.

Європейські інституції та ООН неодноразово наголошували, що такі дії суперечать як праву ЄС, так і міжнародним зобов'язанням Польщі [213].

Навіть у державах із тривалою традицією ліберальної демократії відбулося поступове звуження правових гарантій у сфері міграції. У Франції послідовні реформи законодавства про притулок і імміграцію, ухвалені у 2018 та 2023 рр., розширили повноваження адміністративних органів щодо затримання та депортації, скоротили строки апеляцій та посилили умови возз'єднання сімей. Хоча ці заходи формально відповідають конституційним рамкам, вони викликали критику з боку Національної консультативної комісії з прав людини та низки міжнародних організацій [331].

Сукупність наведених прикладів свідчить про наявність загальноєвропейської тенденції до «юридизації страху», коли міграція використовується як підстава для розширення виняткових правових механізмів. У такому контексті принцип верховенства права зазнає ерозії не через пряме скасування норм, а через поступове звуження їх сфери застосування. Це створює небезпечний прецедент, за якого фундаментальні права перестають бути універсальними й дедалі частіше залежать від політичної доцільності, що ставить під сумнів здатність Європейського Союзу зберігати власну нормативну та ціннісну цілісність [86, с. 536–554].

3.2.3. Суспільна згуртованість і соціальні права. Міграція дедалі частіше виступає не лише політичним чи економічним викликом, але й тестом на стійкість моделей соціальної держави. У країнах Західної Європи з великою кількістю іммігрантів та історично сформованими діаспорами, таких як Франція, Бельгія, Нідерланди, спостерігається структурна нерівність у доступі до базових соціальних благ: освіти, охорони здоров'я, житла та ринку праці. Ці диспропорції формують соціальні «зони виключення» (*zones d'exclusion*), які набувають ознак паралельних спільнот, що живуть за власною логікою і фактично випадають із правового й соціального поля держави [290, с. 1-26].

Накопичення соціального відчуження, дискримінації та брак можливостей для повноцінної інтеграції спричиняють феномени, які дослідники ідентифікують як інституційний расизм (institutional racism) або структурну маргіналізацію. Це не лише сприяє зростанню недовіри до державних інституцій, але й уможливорює ескалацію конфліктів, від масових протестів до заворушень (як у Франції в 2005 чи 2023 рр.), а також радикалізацію окремих сегментів іммігрантських спільнот, включно з переходом до джихадистських або екстремістських ідеологій [224, с. 360-392].

Ці явища формують нові «лінії розлому» в європейських суспільствах, які більше не базуються на класовій чи регіональній відмінності, а переважно мають етнокультурний характер. Формується нова типологія соціального конфлікту, де питання ідентичності, приналежності та «легітимності присутності» стають визначальними для суспільної згуртованості [293].

Узагальнений аналіз демонструє, що міграція в країнах Євросоюзу не винятково зовнішньополітичні чи гуманітарні питання. Це внутрішній політичний виклик, який прямо впливає на легітимність інституцій, стабільність виборчих систем, ефективність законодавства і здатність суспільств до інтеграції та солідарності. При цьому реакції держав-членів ЄС демонструють вражаючу варіативність – від інклюзивних і ліберальних моделей до відверто ексклюзивних, жорстко регульованих підходів [278, с. 243-273]. На прикладі Франції, Німеччини, Данії, Греції та інших країн проаналізуємо механізми політичної реакції, суспільного резонансу та нормативних трансформацій і те, як це впливає на саму якість демократичного управління.

У Франції міграційна криза стала справжнім тестом для республіканської демократії. Франція – одна з тих держав, де міграційна проблематика вкорінена не лише у сфері політики безпеки чи економіки, а перш за все у дебатах про національну ідентичність, секуляризм (laïcité) і приналежність до республіканського проєкту. Її колоніальне минуле, хвилі імміграції з Магрибу, Африки та Близького Сходу, а також терористичні акти

2015–2016 рр. сформували постійно напружений контекст, у якому демократичні інституції функціонують під тиском [383].

Згідно з даними INSEE (Національного інституту статистики та економічних досліджень), станом на 2022 р. мігрантське походження мали понад 20 % мешканців Франції, а у великих міських агломераціях – Парижі, Марселі, Ліоні частка осіб з іммігрантським бекграундом перевищує 35 % [267]. Це створює глибоку соціальну сегментацію, що має прямий вплив на реалізацію прав, доступ до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування.

Під гаслом захисту республіканських цінностей французький уряд за останнє десятиліття запровадив низку законів, спрямованих на обмеження публічного прояву релігійної ідентичності, насамперед ісламської. Закони про заборону носіння хіджабу в школах [311], про заборону покриття обличчя у публічних місцях [312], а також нові ініціативи, спрямовані на «боротьбу з ісламістським сепаратизмом» [313], отримали широку підтримку серед виборців, але й викликали критику правозахисників, які вбачають у цьому відхилення від принципу свободи віросповідання [311].

Політична експлуатація міграційного питання – це постійний образ французьких виборчих кампаній. На президентських виборах 2022 р., кандидати праворадикального спектра – М. Ле Пен (Rassemblement National) і Е. Земмур (Reconquête!) – отримали разом понад 30 % голосів у першому турі [350]. Обидва будували свої кампанії на тезах про «загрозу ісламізації», «заміну населення», «іммігрантське насильство», часто використовуючи риторику, що деформує уявлення про права людини та обґрунтовує потребу в обмеженнях, які суперечать базовим засадам демократії.

При цьому мусульманське населення Франції (приблизно 5–6 млн осіб) залишається найбільш соціально вразливою групою. Згідно з дослідженням Institut Montaigne (2020), понад 50 % молодих мусульман у Франції вважають, що закони Республіки недостатньо захищають їхню ідентичність, а рівень дискримінації в освіті, на ринку праці та в побуті – стабільно високий [268].

Це створює парадокс інклюзії, коли формально рівноправна модель не дає реальної участі в політичному житті та репрезентації.

Загалом Франція демонструє, що міграція може стати не лише гуманітарною чи політичною проблемою, а й індикатором глибших структурних суперечностей, пов'язаних із реалізацією демократії в умовах багатокультурного суспільства.

У свою чергу Німеччина, маючи репутацію однієї з найстабільніших демократій Європи, водночас є прикладом країни, в якій масова міграція оголила структурні слабкості системи інтеграції та стала каталізатором для піднесення праворадикального руху з парламентським впливом. Попри історичну обачність німецького суспільства щодо крайніх ідеологій, останнє десятиліття показало, що міграційне питання здатне переозначити кордони допустимого у політичному дискурсі [96].

Поворотною точкою стала криза 2015 р., коли канцлер А. Меркель відкрила кордони для понад 1 млн біженців, переважно з Сирії, Афганістану та Іраку [106]. Хоча ця політика отримала схвалення ліберальних еліт і ЗМІ, на рівні суспільства вона викликала масову хвилю страху, дезорієнтації та опору, особливо в східних федеральних землях, які мали нижчий рівень міграційного досвіду та вищий рівень економічної нестабільності.

Саме на цьому ґрунті виросла партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD), яка спершу позиціонувалася як євроскептична сила, а згодом перетворилася на головну антиімміграційну політичну платформу. Уже на виборах до Бундестагу у 2017 р. AfD отримала понад 12 % голосів, ставши третьою за величиною парламентською фракцією [98]. У 2023–2024 рр. рівень підтримки в деяких регіонах (Саксонія, Тюрингія, Бранденбург) перевищував 30 %, а в окремих муніципалітетах партія стала першою силою.

Риторика AfD базується на критиці мультикультуралізму, ісламу, мігрантів та «лівого ліберального істеблішменту», причому дедалі частіше в ній вживаються історично небезпечні паралелі, такі як «збереження німецької ідентичності», «етнічна заміна» чи «захист західної цивілізації» [249, с. 243-

256]. Незважаючи на формальну відмову від зв'язків із неонацизмом, численні скандали з депутатами, які робили антисемітські або ксенофобські заяви, змусили Федеральне відомство з охорони конституції (BfV) у 2021 р. взяти партію під спостереження. Це сталося вперше в історії сучасної Німеччини щодо парламентської сили [404]. З іншого боку, модель німецької інтеграції, хоча й включає потужні інституційні механізми (мовні курси, програми професійної адаптації, соціальні пільги) все ж не гарантує повноцінної інклюзії. Згідно з дослідженням DeZIM-Institut (2022), понад 40 % мігрантів із Близького Сходу відчувають регулярну дискримінацію, а молоді чоловіки стикаються з цим особливо в освіті та при пошуку роботи [128].

Німеччина активно просуває антидискримінаційне законодавство, хоча з кожним роком дебати про його ефективність стають напруженішими. Після хвилі ісламофобських нападів у 2020–2022 рр., зокрема теракту в Ганау [69], політики й аналітики вказують на нову форму внутрішньої радикалізації, спричинену міграційними потоками та нездатністю суспільства асимілювати зміни без втрати ідентичності.

Парадокс умовної північної моделі демократії у питаннях боротьби з міграційною кризою можна прослідкувати на прикладі Данії. Ця країна впродовж десятиліть асоціювалася з моделлю потужної соціальної держави, стабільної парламентської демократії та високого рівня громадянської участі. Однак саме вона стала однією з перших країн Європейського Союзу, яка розробила структурно жорстку модель міграційної політики, не обмежуючись правими ініціативами, а залучаючи до її реалізації і лівоцентристські сили.

У політичному лексиконі аналітиків навіть з'явився термін «датський консенсус» [226], тобто широка згода між основними партіями щодо необхідності суворого контролю над імміграцією, що виникла ще в 2000-х рр. на тлі зростання популярності Danish People's Party (Dansk Folkeparti, DF) [225]. Саме DF першою просунула ідею, що «мультикультуралізм не працює в Данії», і зуміла зробити цю тезу частиною політичного мейнстріму.

Особливість Данії полягає в тому, що жорсткий підхід до міграції тут поєднується з високим рівнем демократичного управління. Так, Соціал-демократична партія на чолі з М. Фредеріксен (у владі з 2019 р.), не лише не пом'якшила законодавство, а й ініціювала нове: від можливості депортації шукачів притулку в треті країни (зокрема Руанду), до посилення вимог до інтеграційних курсів і скорочення соціальних виплат для новоприбулих [225].

У 2021 р. Данія стала першою країною ЄС, яка офіційно визнала Дамаск «безпечним для повернення» і почала відкликати статус біженців у сирійських громадян, попри заклики ООН та правозахисних організацій утриматися від цього [67]. Даний крок символізував рішучість уряду будувати політику, орієнтовану найперше на інтереси «внутрішньої соціальної згуртованості», навіть ціною порушення норм міжнародного гуманітарного права. Країна демонструє небажання інтегрувати мігрантів у політичне життя країни. Згідно з даними OECD (2023), частка громадян іноземного походження у парламенті становить менш 2 %, а рівень участі мігрантів у виборах – один із найнижчих у країнах Північної Європи [346]. Тож, мігранти залишаються фактично поза політичним процесом, що не лише суперечить ідеї представницької демократії, але й підсилює відчуття відчуження та нерівності.

Також, у Данії діє система «гетто-списків» (законодавчий механізм), що класифікує мікрорайони з високою часткою осіб «незахідного походження» як «гетто» і передбачає спеціальні обмеження для них, обов'язкові інтеграційні заходи (наприклад, курси датських цінностей для дітей з трирічного віку). Ця політика, попри заявлену мету посилення інтеграції, часто критикується за стигматизацію і сегрегацію та порушення принципу рівності [139].

У політичному плані Данія – індикатор трансформації європейських соціал-демократів, які дедалі частіше переосмислюють свої традиційні гуманістичні позиції в ім'я «реалістичної політики», що має підтримку більшості. Як свідчать результати соціопитування (YouGov, 2022), понад 60 % датчан підтримують чинну жорстку міграційну політику, вважаючи її необхідною для збереження соціального контракту та безпеки [443].

Таким чином, Данія демонструє, що демократія і жорстка міграційна політика не обов'язково є взаємовиключними, але їхнє співіснування можливе лише тоді, коли політичні еліти вміють переконливо аргументувати обмеження як засіб захисту громадянських прав більшості. Утім, така модель викликає тривожні запитання про ціну інклюзивності та ризики нормалізації виняткових заходів, які у довгостроковій перспективі можуть спричинити ерозію базових цінностей ліберальної демократії [91, с. 387-401].

За результатом проведеного аналізу можна зробити висновки, що міграція в країнах ЄС не лише соціально-економічне явище чи питання міжнародного права, а часто виступає структурним чинником трансформації демократичних систем, викликом для політичної стабільності та каталізатором нових форм політичної мобілізації.

Міграція швидко перетворюється на арену боротьби за політичну та символічну легітимність, де змагаються політичні партії і фундаментальні уявлення про те, якою має бути демократія у XXI ст. – універсалістською й інклюзивною, побудованою на принципі рівності прав, чи, навпаки, сегментованою, орієнтованою на захист «своїх» як привілейованої більшості. Особливо виразно тенденція простежується у риторичі правопопулістських рухів, які системно використовують міграційне питання як інструмент політичної мобілізації. Як вказують К. Мудде та К. Р. Кальтвассера, «сучасний правий популізм ґрунтується на протиставленні «народу» не лише політичним елітам, а й «чужим» – передусім мігрантам і мусульманам, які подаються загрозою культурній політиці та демократичному порядку» [331].

Аналітичні матеріали Європейського парламенту свідчать, що правопопулістські партії в Німеччині, Франції, Італії та Нідерландах активно експлуатують риторику «захисту європейської або західної цивілізації», легітимізуючи жорсткі та дискримінаційні міграційні заходи як нібито необхідні для збереження демократії та громадянських прав більшості [188]. Водночас емпіричні дані Pew Research Center демонструють, що в країнах, де така риторика домінує у публічному просторі, спостерігається поступове

зниження довіри до парламентів, судів і медіа, які правопопулісти представляють як інституції, відірвані від «справжнього народу» та зорієнтовані на захист «інших» [356].

У підсумку міграція стає не соціальним або безпековим викликом, а й ключовим чинником трансформації політичної культури, що створює ризики нормалізації виключення та довгострокової ерозії ліберально-демократичних цінностей. Попри це, держави, які зберігають високі стандарти прав людини і прозорих інтеграційних практик, теж стикаються з низкою викликів: соціальною сегрегацією, низьким рівнем політичного представництва мігрантів, конфліктами цінностей і браком консенсусу щодо моделі громадянства.

Отже, міграція не просто виклик для державної політики, а дзеркало, в якому відображається справжній стан демократичного проєкту ЄС: здатність захищати права меншин, підтримувати баланс між свободою та безпекою, зберігати відкритість, не втрачаючи соціальної згуртованості. Міграційна політика – це не технічне рішення, а вибір майбутнього: інклюзивного або виключного, ліберального або охоронного, відкритого або замкнутого.

3.5. Процес переформатування ЄС після «Брекзиту» та тенденції до перерозподілу сфер впливу між основними країнами-лідерами спільноти.

Brexit, тобто вихід Великої Британії з Європейського Союзу, який формально завершився у 2020 р., не лише політико-правовий прецедент, а й каталізатор глибоких внутрішніх трансформацій у самому ЄС [218, с. 499-513]. Він змусив європейські інституції та національні уряди, переглянути баланс сил, механізми прийняття рішень, а також стратегії довгострокового розвитку. На зміну ідеї «всеохопної європейської єдності» прийшло усвідомлення

політичної реальності, де вплив окремих держав-членів суттєво зростає, а сам Союз поступово адаптується до нової геометрії влади [166].

Після Брекзиту відбувся зсув балансу сил, у якому традиційний франко-німецький тандем знову вийшов на перший план, проте з новою внутрішньою напругою. Німеччина, після завершення епохи А. Меркель, почала шукати нову зовнішньополітичну роль в умовах війни в Україні, енергетичної кризи та зростанні трансатлантичної невизначеності [218, с. 499-513]. Франція, навпаки, посилила свою активність як провідник ідей стратегічної автономії ЄС, просуваючи ініціативи з безпеки, оборони, цифрового суверенітету [165].

У Європі з'явилися нові центри тяжіння: Польща, країни Балтії, Італія, Іспанія, які прагнуть посилити свою роль у регіональних альянсах і нових політичних конфігураціях. У таких умовах мова вже не йде про єдину модель інтеграції, а поступово формується диференційована структура співпраці, що враховує асиметрію ресурсів, загроз і політичної волі.

Проаналізуємо, як змінюється структура впливу в ЄС після Брекзиту, хто формує нову «велику політику», і чи є підстави говорити про нову європейську багатополарність, яка йде на зміну класичному централізованому механізму.

3.3.1. Франція та Німеччина після Брекзиту: старе ядро з новою напругою. Після виходу Великої Британії з Європейського Союзу Франція та Німеччина залишилися ключовими рушіями інтеграційного процесу, однак їхній політичний альянс, що довгий час слугував символом європейської єдності, поступово набув амбівалентного характеру. Брекзит фактично усунув одного з найсильніших «гальмівників» політичної інтеграції, що дозволило Парижу й Берліну посилити спільне лідерство. Але разом із тим Брекзит вивільнив суперечності у підходах до реформування ЄС, розподілу фінансової відповідальності, оборонної політики та стратегічної автономії [130, с. 11-12].

Упродовж десятиліть Німеччина виконувала роль економічного локомотива Європи, просуваючи модель фіскальної дисципліни, ринку і лібералізованої торгівлі [76]. Однак після Брекзиту, а особливо з 2022 р. – після

початку повномасштабної війни Росії проти України – роль Німеччини в системі європейської безпеки зазнала суттєвої ревізії. Берлін опинився під значним політичним і дипломатичним тиском з боку союзників, насамперед країн ЦСЄ та США, які вимагали від Німеччини більшої рішучості у сфері оборонної політики, постачання озброєнь Україні та перегляду традиційної стриманої культури застосування сили. Як засвідчують аналітичні оцінки, саме повільна реакція Німеччини на початковому етапі війни, зокрема небажання оперативно передавати важке озброєння та обережність у питанні санкцій, стала предметом відкритої критики з боку Польщі, країн Балтії та американських політичних кіл [167]. У відповідь канцлер О. Шольц проголосив концепцію *Zeitenwende*, яка символізувала стратегічний розрив із попередньою зовнішньополітичною парадигмою Німеччини, але її практична імплементація наштовхнулася на внутрішні політичні обмеження, коаліційні суперечності та структурну інерцію оборонного сектору [391]. Тож, Німеччина постала як держава, чия провідна роль у ЄС більше не сприймається як автоматична, а швидше оцінюється крізь призму її готовності брати на себе безпекову відповідальність у нових геополітичних умовах.

Разом із тим, в силу власної політичної культури, Німеччина все ще стримана щодо ідеї глибшої федералізації ЄС, особливо у питаннях спільного боргу, централізації оборони, аграрної політики. Це створює тиск з Францією, яка просуває концепцію стратегічної автономії, більш жорсткого регулювання цифрових платформ і спільної оборонної політики під егідою Брюсселя.

У свою чергу, президент Е. Макрон активізував постбрекзитну ситуацію для просування національного бачення Європи як політичної сили, незалежної від США. Його виступ у Сорбонні (2017) [315] та низка зовнішньополітичних ініціатив – від «Європейської політичної спільноти» до ідеї *l'Europe puissance*, свідчать про прагнення зробити ЄС геополітичним актором нового типу [314]. Франція просуває ідею формування «Європи оборони», фінансову автономію (зокрема через використання євро), а також перегляд відносин з Африкою та Близьким Сходом, де бачить себе регіональним лідером [314].

Після Брекзиту Франція стала єдиною країною ЄС з ядерним арсеналом і постійним членством у Раді Безпеки ООН, що формально зміцнило її позицію, але на практиці поставило питання про баланс відповідальності і легітимності в межах ЄС. Попри численні декларації про спільне бачення, Франція і Німеччина дедалі частіше демонструють розбіжності у пріоритетах.

Таким чином, франко-німецький тандем залишається ядром інтеграції, однак, усе більше виконує роль політичного арбітра, а не рушійної сили змін. У політичному аналізі все частіше з'являється концепт «асиметричного дуумвірату», в якому кожна зі сторін має власне бачення майбутнього Європи, а єдність досягається швидше через компроміс, аніж спільну візію.

3.3.2. Нові вектори впливу: зростання ролі держав другого ешелону.

Події останнього десятиліття дали потужний імпульс до перерозподілу внутрішньої влади в Європейському Союзі. Якщо раніше політичний вектор задавався переважно через франко-німецький консенсус, то в умовах нової геополітичної реальності дедалі виразніше формується багатополярна конфігурація ЄС, у межах якої держави так званого «другого ешелону» не лише реагують на зовнішні виклики, а й починають їх формувати.

Польща стала одним із символів нової хвилі впливу. Поєднуючи стратегічну активність на східному фланзі ЄС з демонстративною лояльністю до США, Варшава активно конструює образ лідера ЦСЄ. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р., Польща суттєво трансформувала свою міжнародну суб'єктність, утвердившись як один із ключових гравців на східному фланзі Євросоюзу. Її роль у новій геополітичній архітектурі не обмежується статусом прикордонної держави. Так, Варшава активно конструює власний образ лідера ЦСЄ, поєднуючи демонстративну стратегічну лояльність до США з амбіціями регіонального центризму [75].

Роль Польщі як гуманітарного та військово-політичного тилу для України стала однією з визначальних у перші місяці війни. За даними Kiel Institute for the World Economy, Варшава стабільно перебуває серед лідерів з

надання військової допомоги Україні у перерахунку на ВВП [286]. У межах НАТО Польща не лише виступає за посилення східного флангу, але й здійснює масштабні закупівлі озброєння, будівництво військової інфраструктури, розміщення іноземних контингентів (зокрема США), що посилює її вплив у трансатлантичному вимірі.

Водночас Польща активно просуває формат регіонального співробітництва Ініціативи трьох морів (Тримор'я), що об'єднує держави простору між Балтійським, Чорним і Адріатичним морями, позиціонуючи себе як природного політичного та безпекового лідера регіону. З початку створення у 2016 р. Варшава розглядає Тримор'є не лише як економічно-інфраструктурний проєкт, а й як стратегічну платформу посилення політичної суб'єктності країн Центрально-Східної Європи в межах ЄС та у трансатлантичному вимірі [413]. Особливого значення цей формат набув після 2022 р., коли питання безпеки, диверсифікації енергопостачання та розвитку критичної інфраструктури стали центральними для регіону.

Польща послідовно нарощує політичну та військово-стратегічну координацію з країнами Балтії, Румунією, Чехією та Словаччиною, формуючи альтернативний центр сили всередині ЄС, орієнтований на жорсткіший підхід до безпеки, зменшення енергетичної залежності від росії та прискорений розвиток транспортної й енергетичної інфраструктури північно-південного спрямування [334]. У такий спосіб Варшава активно виступає не лише як регіональний координатор, а й як політичний контрбаланс традиційному франко-німецькому ядру ЄС, що є ще одним проявом формування диференційованої та багатовекторної геометрії влади в Європейському Союзі.

Проте, амбітна регіональна політика Польщі відбувається на тлі хронічної напруги у відносинах з європейськими інституціями. Зокрема, в останні роки ЄК неодноразово порушувала дисциплінарні процедури проти Польщі через судову реформу, звинувачуючи уряд у політизації судової системи. У 2023 р. ЄС утримав мільярди євро з фонду NextGenerationEU до

виконання вимог щодо незалежності судів, а Європейський суд з прав людини визнав порушення права на справедливий суд [299].

Ці суперечності ускладнюють сприйняття Польщі як провідника європейських цінностей, попри її провідну роль у практичному забезпеченні безпеки Східної Європи. Парадокс, коли країна виступає і рушієм, і гальмом інтеграції водночас, є симптомом ширшого явища багатовекторності в ЄС [168]. Польща підтримує розширення ЄС на схід, інтеграцію України, але одночасно опонує поглибленню федералізації та централізації рішень, що закладені в останніх концепціях європейської стратегічної автономії.

Попри відносно невеликий розмір та обмежені економічні ресурси, країни Балтії – Естонія, Латвія та Литва, відіграють помітну роль у сучасній політичній архітектурі Європейського Союзу. У контексті війни в Україні та зростаючої нестабільності на східному фланзі ЄС, ці держави вирізняються високим рівнем стратегічної артикуляції, зокрема в питаннях безпеки, кіберзагроз, протидії гібридним атакам та формування жорсткої антиросійської політики [377].

Історичний досвід радянської окупації сформував у країнах специфічну політичну культуру – чутливу до питань суверенітету, пам'яті, ідентичності та загроз з боку авторитарних режимів. Саме цей досвід надає їм моральної легітимності в європейських дискусіях про санкції, відповідальність, агресію та солідарність. У 2022-2025 рр. держави Балтії послідовно підтримували Україну, постачаючи не лише гуманітарну допомогу, а й військову техніку, а також лобіюючи запровадження жорсткіших санкцій проти росії.

Значну увагу ці країни приділяють питанню кібербезпеки. Після кібератаки на Естонію у 2007 р. держави Балтії перетворилися на піонерів у сфері цифрової стійкості. Естонія стала місцем розташування Центру передового досвіду НАТО з кібероборони й експериментальним майданчиком для цифрового урядування. Цифрова трансформація та кіберстримування стали ключовими елементами їхньої політики безпеки, особливо на тлі

повторюваних спроб зовнішнього втручання у критичну інфраструктуру, включаючи пошкодження підводних комунікацій у 2024 р. [262].

У сфері енергетики вказані держави також демонструють незалежну і стратегічно виважену політику. У лютому 2025 р. вони від'єдналися від російської енергосистеми (BRELL) та синхронізували свої мережі з континентальною європейською системою ENTSO-E, що стало символом повної енергетичної дезінтеграції з Росією. Цей крок був підтриманий Єврокомісією, як приклад реалізації принципу стратегічної автономії.

Водночас, попри активність у сфері безпеки, країни Балтії залишаються маргінальними в питаннях, що формують економічне ядро ЄС – фінансовій політиці, спільній аграрній політиці чи соціальній інтеграції. Їхні спроби впливати на ці галузі часто обмежені ресурсно і політично. Так, у дебатах при реформуванні бюджету ЄС і нових механізмів солідарності, вони зазвичай підтримують дисциплінарний, а не експансіоністський підхід, що відображає обмежену можливість конкурувати з великими країнами [389, с. 764-782].

Польща та держави Балтії ініціювали у 2024–2025 рр. проєкт створення «Балтійської оборонної лінії» – системи укріплень, інженерних споруд і оборонних бар'єрів на кордоні з росією та білоруссю [149]. Проєкт символізує ескалацію загроз, демонструє готовність малих держав до проактивної оборони, що істотно контрастує з обережністю частини старої Європи.

Тож, країни Балтії посідають унікальну нішу в ЄС як етичні референти та безпекові інноватори, що мають обмежену, але стратегічно важливу роль. Вони формують морально-політичну лінію фронту, яка не завжди відображена у формальних структурах впливу, але значною мірою визначає ідеологічний вектор його зовнішньої політики. Подальше визнання цієї ролі вимагає переосмислення принципів інституційного представництва в ЄС, урахування не лише економічних, але й ціннісно-символічних внесків держав-членів.

У нових європейських реаліях, сформованих після виходу з ЄС Великої Британії, Італія, як третя за економічним масштабом країна Союзу, виявилася серед потенційних кандидатів на посилення свого впливу. Проте реалізація

потенціалу була неоднозначною. З одного боку, країна має потужну інституційну вагу, географічну й енергетичну важливість у регіоні. З іншого – її політична сцена характеризується високим рівнем фрагментації та частими змінами уряду, що заважає формуванню стабільної зовнішньополітичної лінії.

Один із ключових інструментів, потенціальний підсилювач італійської позиції в ЄС – Національний план відновлення та стійкості (PNRR), що реалізується фондом NextGenerationEU [146]. Італія є головним бенефіціаром фонду, отримала понад €190 млрд, що створило унікальне вікно можливостей для модернізації її економіки, цифровізації, енергетичного переходу та реформ у сфері державного управління. Як зазначає The Times [412], ефективність реалізації PNRR прямо впливає на здатність Італії не лише витратити кошти, але й демонструвати спроможність до стратегічного планування – ключового чинника при переформатуванні ролей у постбрексітовому ЄС.

Окремої уваги заслуговує зовнішньополітична ініціатива уряду Мелоні, так званий «План Маттеї» щодо Африки [273]. Він передбачає нову модель співпраці з країнами континенту, базовану на інвестиціях у розвиток, енергетичну диверсифікацію та стабілізацію міграційних потоків. Згідно з інформацією Financial Times, цей план включає інвестиційний пакет обсягом €5,5 млрд і охоплює 14 країн Африки [221]. Уряд Італії подає цю ініціативу як відповідь на міграційну кризу та як механізм утвердження Риму в ролі геополітичного мосту між Європою та Африкою. Важливо, що «План Маттеї» не лише підкріплює енергетичну та гуманітарну безпеку, але й позиціонує Італію як проактивного гравця в політиці «південного сусідства» ЄС [401].

В умовах нової багатополюсної Європи, Італія поки що залишається швидше «регіональним модератором» із стратегічним потенціалом, а не інституційним лідером. Її подальше посилення залежить не лише від зовнішньої кон'юнктури, але й від здатності забезпечити політичну стабільність, реформувати адміністративний апарат і довести свою спроможність ефективно реалізовувати масштабні європейські ініціативи.

Після виходу Великої Британії з ЄС свою роль, як «стабільного інтегратора» в новій конфігурації Союзу, значно посилсила й Іспанія. Вона не претендує на геополітичне лідерство, але відіграє ключову роль у забезпеченні внутрішньої рівноваги, просуваючи стратегічну відкритість, фіскальну гнучкість і соціальний вимір євроінтеграції [135].

Під час головування в Раді ЄС у другій половині 2023 р. Іспанія зосередилася на чотирьох пріоритетах: реіндустріалізації ЄС, стратегічній автономії, зеленому переходу та соціальній справедливості [398]. Мадрид виступив за перегляд фіскальних правил, пропонуючи компроміс, який дозволяє країнам-членам більше гнучкості в розробці власних бюджетних планів, зберігаючи при цьому ключові цілі, такі як дефіцит бюджету нижче 3% ВВП і державний борг нижче 60 % ВВП [71].

У сфері енергетики Іспанія – лабораторія для нових підходів до ринку електроенергії та зеленої трансформації. Під час енергетичної кризи 2021–2023 рр. Іспанія та Португалія отримали дозвіл від Європейської Комісії на встановлення тимчасового обмеження цін на газ, що дозволило знизити ціни на електроенергію для споживачів [160]. Крім того, Іспанія активно розвиває виробництво зеленої енергії: у 2023 р. понад 50 % електроенергії в країні було вироблено з відновлюваних джерел, таких як вітер, сонце та гідроенергія [270].

Іспанія стала лідером у розвитку зеленої водневої енергетики. У 2024 р. уряд підвищив цільову потужність виробництва зеленого водню до 12 ГВт до 2030 р. Цей найвищий показник у Європі [376], свідчить про амбіції Іспанії стати ключовим гравцем у сфері відновлюваної енергетики та енергетичної автономії ЄС. У соціальній сфері країна просуває ідеї соціальної конвергенції та справедливого переходу. Під час свого головування в Раді ЄС вона ініціювала обговорення щодо посилення соціального виміру Європейського семестру, включаючи використання соціальних індикаторів та залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень [199].

Отже, Іспанія виступає як стабільний інтегратор у ЄС, сприяючи внутрішній рівновазі, просуваючи фіскальну гнучкість, соціальну

справедливість та енергетичну трансформацію. Її роль є ключовою у формуванні нових центрів впливу в ЄС після Брекзиту.

Таким чином, можна констатувати, що після Брекзиту внутрішній розподіл впливу в ЄС змістився від домінування «старого ядра» до більш гнучкої системи, де регіональні лідери все частіше претендують на формування порядку денного, а не лише його дотримання, створюючи нові можливості для горизонтальних альянсів, тематичних коаліцій і політичної мобільності. У тривалій перспективі багатополярність може стати запорукою більш адаптивної та динамічної європейської інтеграції, за умови, що вона не перетвориться на конкуренцію стратегій із взаємовиключними цілями.

Безумовно, процес виходу Британії з ЄС став однією з найважливіших віх в історії європейської інтеграції, яка поставила під сумнів не лише стабільність політичного проєкту ЄС, а й його внутрішню згуртованість. Попри побоювання можливої «дезінтеграційної хвилі», Брекзит не призвів до негайного послаблення ЄС, хоч і започаткував складний період структурної перебудови. Відчутною стала потреба в переоцінці політичного балансу, пошуку нових коаліцій, перегляді ролі наднаціональних інституцій, трансформації міждержавної взаємодії, системної оцінки наслідків Брекзиту для внутрішньої політики ЄС. П. де Вайльд та М. Цюрн вважають, що процес Брекзиту активізував спільну мобілізацію решти 27 країн-членів, які почали виступати більш єдиним фронтом. Тож, наднаціональні інституції ЄС, найперше ЄК, не ослабли, а навпаки зміцнили позиції як головні арбітри та координатори складного переговорного процесу. Брекзит став своєрідним «стрес-тестом», який виявив гнучкість та адаптивність європейської системи, її здатність до внутрішньої консолідації у відповідь на зовнішній виклик [125].

Парадоксальним чином, Brexit, задуманий як «звільнення» від надмірної централізації, викликав протилежну тенденцію – посилення ролі інституцій ЄС, зокрема Європарламенту та Комісії, які виявляють більше політичної ініціативи: відбулося посилення ролі Франції; зросла вага країн ЦСЄ, зокрема

Польщі; зміцніли спроби Італії й Іспанії утвердитись в якості нових «центрів тяжіння» в умовах відсутності британського контрбалансу [339].

Після оголошення результатів референдуму 2016 р. у Великій Британії чимало «критиків» прогнозували початок «ефекту доміно» – серії подальших виходів із ЄС, які могли б спричинити системну кризу європейської інтеграції [388, с. 34-52]. Втім, Брекзйт не лише не спровокував повторення сценарію виходу, а насамперед зміцнив інтеграційні позиції ЄС. Ключовим чинником тут стала висока вартість розриву зв'язків із ЄС – економічна, політична, бюрократична, яка чітко виявилася на прикладі тривалих і болісних переговорів між Лондоном і Брюсселем. Спостерігався ефект мобілізації держав-членів навколо спільного проєкту, який виник у відповідь на загрозу дезінтеграції, і став стримувальним фактором для потенційних ініціатив щодо виходу. У низці країн, що раніше обговорювали сценарії «exit» (в Італії, Нідерландах чи Франції, після 2016 р.), різко впала електоральна підтримка партій, які виступали за вихід з ЄС. Натомість на порядку денному постала реформа, а не дезінтеграція ЄС. Тож, Брекзйт, всупереч побоюванням, не став каталізатором розпаду ЄС, а швидше уроком, що посилив прагматичну лояльність до європейського проєкту більшості його учасників. А втрати, яких зазнав Лондон, через вихід з ЄС, підтвердили вигідність членства, навіть для суспільств, що налаштовані критично.

Узагальнюючи процес аналізу переформатування ЄС після Брекзйту та тенденції до перерозподілу сфер впливу між основними державами-лідерами організації, слід зазначити, що вихід Британії з ЄС став не лише історичним епізодом політичної дезінтеграції, але й каталізатором глибоких внутрішніх політичних зрушень в ЄС. Попри початкові побоювання щодо можливого ефекту «доміно», Брекзйт не спричинив повторних виходів, а стимулював процеси внутрішньої консолідації, перегляду інституційних повноважень і стратегічного переформатування. ЄС адаптувався до нових умов, зміцнив роль наднаціональних інституцій і посилив політичну єдність держав-членів. Нова конфігурація впливу в межах ЄС, зростання ролі Польщі, країн Балтії, Італії,

Іспанії та інших держав другого ешелону, свідчить про поступовий перехід до багатополюсної моделі ухвалення рішень. У цій системі класичний франко-німецький тандем зберіг символічну вагу, хоч вже не є ядром євроінтеграції. Брекзїт актуалізував дискусію про майбутнє ЄС, надав новий імпульс переосмисленню принципів європейської єдності, солідарності та демократичного управління в умовах зростаючої стратегічної невизначеності.

3.6. Чергові вибори до Європейського парламенту 2024 р. та політика подальшого розвитку Європейського Союзу.

Важливим аспектом у контексті актуальності політичних та ідеологічних процесів, що лежать в основі даного дослідження, були чергові вибори до Європарламенту, які відбулись 6–9 червня 2024 р. [169]. Вибори стали лакмусовим папірцем для виявлення суспільно-політичних тенденцій у країнах-членах ЄС, засвідчили подальше посилення євроскептичних, правопопулістських та радикальних сил, особливо в країнах ЦСЄ. Одночасно з цим збереглася підтримка проєвропейських партій у західноєвропейських країнах, що вказує на наростання ідеологічної асиметрії та фрагментації електорального поля.

Вибори стали не лише інституційною подією, а й індикатором глибших процесів – поляризації, кризи довіри до інституцій, зміни наративів щодо міграції, війни в Україні та майбутнього ЄС як політичного проєкту. Більше того, вибори 2024 р. були й першими після виходу Великої Британії з Євросоюзу. Саме тому дослідження політико-ідеологічних трансформацій набуває особливого значення у світлі нової легітимаційної хвилі, що формується на рівні і національних держав, і наднаціональних структур.

У цьому контексті особливої уваги заслуговують структурні зміни в ідеологічному балансі Європейського парламенту, які не лише віддзеркалюють електоральні уподобання громадян ЄС, але й значною мірою визначають вектор подальшого розвитку спільноти. Вибори 2024 р. – критична точка, що

зафіксувала небувалу фрагментацію політичного спектра, посилення крайніх сил та ослаблення традиційних центристських альянсів, які десятиліттями формували ядро європейської інтеграції [176].

Втім, трансформація не обмежується змінами в чисельному складі груп у парламенті. Вона свідчить про глибинні зрушення в суспільно-ідеологічному кліматі Європи, переоцінці цінностей, розмиванні консенсусу щодо питань політики міграції, підтримки України, розширення ЄС, енергетики та принципів внутрішньої солідарності. Усе це робить аналіз політичної архітектури Європарламенту, тобто політичних груп, їхньої ідеології, електоральної динаміки та взаємодії необхідною частиною дослідження сучасних політичних загроз у межах ЄС.

У цьому контексті для систематизації та пояснення зазначених процесів у межах даного дослідження запропоновано авторський аналітичний підхід до вивчення ідеологічної трансформації політичного простору ЄС. Його основу становлять розроблена автором модель електорально-ідеологічної фрагментації та сформульована концепція порогу критичної ідеологічної фрагментації ЄС, які дозволяють простежити взаємозв'язок між електоральними результатами, зміною структури політичних груп і рівнем інституційної стійкості ЄС (*Див.: Додаток Є.*).

Водночас авторська концепція порогу критичної ідеологічної фрагментації дає змогу визначити той рівень політичної поляризації та партійного розпорошення, після якого ускладнюється формування стабільних коаліцій, знижується ефективність ухвалення рішень і посилюються ризики стратегічної дезінтеграції Союзу. З огляду на обсяг та методологічний характер відповідного матеріалу, детальний опис моделі та її концептуальних складових подано у додатках до дисертації. Використання зазначеного підходу дає можливість більш системно аналізувати майбутні виборчі процеси на рівні ЄС, а також інтерпретувати їх результати у контексті прояву ширших тенденцій ідеологічної поляризації та структурної фрагментації політичного простору ЄС (*Див.: Додаток Ж.*).

Слід провести більш детальний аналіз основних політичних груп Євросоюзу, розділивши їх за ідеологічним принципом:

У сучасному політичному ландшафті Євросоюзу ліворадикальні сили, об'єднані у фракцію *The Left in the European Parliament – Nordic Green Left (GUE/NGL)*, являють собою складне та суперечливе явище [282, с. 224–242].

Їхня присутність у ЄП, попри помірні електоральні здобутки у 2024 р., все ще засвідчує наявність структурованого антисистемного голосу, що апелює до соціального протесту, антиглобалістської риторики, екосоціалізму та антинатівського пацифізму. Водночас криза легітимності та втрата стратегічної ініціативи роблять цю частину ідеологічного спектру однією з найбільш фрагментованих і концептуально вразливих.

Формування ліворадикального політичного фронту в Європі розпочалося у 1990-х рр., як відповідь на відступ традиційної соціал-демократії від класичної ідеї добробуту і загравання з неоліберальною риторикою. Ліворадикальні партії, зокрема *Die Linke* в Німеччині, *Bloco de Esquerda* в Португалії, *La France Insoumise* у Франції, *SYRIZA* в Греції чи *Izquierda Unida* в Іспанії, почали пропонувати ідеологічну альтернативу, яка апелювала до ідеї соціальної рівності, емансипації праці, подолання нерівностей, розширення ролі держави у сфері освіти, охорони здоров'я та екологічного регулювання [321, с. 1-12].

Криза 2008 р. стала каталізатором політичної активізації лівих – у цей період відбулося радикальне зростання *SYRIZA* в Греції, *Podemos* в Іспанії, поступове зміцнення фракційного представництва в ЄП. Ліві виступили як головні критики суворої політики бюджетної консолідації, нав'язаної Європейською комісією, МВФ і ЄЦБ. Вони рішуче виступали проти соціального демонтажу, захищаючи національні моделі держави добробуту і протиставляючи себе технократичній бюрократії Брюсселя [317, с. 40-53].

Проте, після 2015 р. лівий фронт втратив стратегічну єдність. Перебуваючи при владі, *SYRIZA* не змогла реалізувати антикомпромісну програму і була змушена погодитись на нові пакети жорсткої економії, що

спричинило розкол у партії та відтік виборців. Подібні процеси відбулися в Podemos, де внутрішні чвари і розмитість політичної лінії поступово маргіналізували колись впливову силу. У Франції La France Insoumise залишилась головним голосом протесту, але так і не змогла подолати бар'єр фрагментованого лівого флангу, в якому домінують конкуруючі концепти інтерсекційності, ідентичнісної політики, радикального фемінізму й анархістської мобілізації [380].

На європейському рівні це вилилося у політичну кризу групи GUE/NGL. Вона зберігає фрагментарну присутність у ЄП 46 депутатів, за підсумками виборів 2024 р., але вже не є впливовим актором. Більшість пропозицій блоку сприймаються як декларативні, а критика ЄС як інституції не підкріплена ні чітким альтернативним баченням, ні спроможністю до коаліційної співпраці. Внутрішня гетерогенність фракції також ускладнює її стратегічну дієздатність: від умовно реформістських сил на кшталт Błoso, до відверто євроскептичних і проросійських партій зі східного флангу [197].

Пандемія COVID-19 та війна в Україні виявили обмеження класичної лівої антисистемної парадигми. Позиції щодо війни в Україні розділили ліворадикальний табір, особливо у питаннях постачання зброї, санкцій та оборонної політики. Частина партій (у Франції та Португалії), визнала право України на спротив і підтримала санкції проти рф, а інша частина (німецькі і грецькі депутати), зайняла нейтральну або навіть проросійську позицію, апелюючи до традиційного пацифізму чи антиамериканізму [127].

Водночас соціологічні опитування свідчать, що потенціал протестного голосу в Європі зберігається [357]. Важливо, що він може бути переорієнтований як у правий, так і в лівий спектр. Втім, саме ліворадикальні сили сьогодні не володіють ані політичною гнучкістю, ані ресурсами для реального перехоплення цієї енергії. Їхній політичний горизонт залишається розмитим, концептуальні рамки – суперечливими, а організаційна структура – слабкою. Таким чином, сучасна криза ліворадикальної Європи – це не лише електоральна втома, а й результат глибшої ідеологічної дезорієнтації.

Соціал-демократичні партії протягом десятиліть були стрижнем європейського політичного консенсусу. Втілюючи ідею соціальної держави, поєднання ринкових механізмів з перерозподільчими функціями, ці сили довгий час відігравали провідну роль у формуванні політики ЄС [301]. Прогресивний альянс соціалістів і демократів у ЄП традиційно посів II місце за правоцентристською ЄНП, виступаючи за соціальну справедливість, економічну рівність, права людини та проєвропейську інтеграцію.

Однак, упродовж останніх двох десятиліть європейська соціал-демократія опинилася у глибокій трансформаційній фазі. Електоральне зниження підтримки традиційних партій (як-от німецької SPD, французької PS, італійської PD чи нідерландської PvdA [407]) зумовлене комплексом причин: структурною кризою робітничого класу як ключового електорату, конкуренцією з боку нових політичних утворень лівого та популістського флангів, а також втраченою здатністю ефективно відповідати на виклики глобалізації, цифровізації та ідентичнісних конфліктів.

Парадокс сучасної соціал-демократії полягає у тому, що, зберігаючи інституційні позиції (уряди, міністерства, парламенти), вона дедалі частіше програє у сфері впливу на суспільний дискурс. Поширення соціального песимізму, зростання нерівності, криза довіри до еліт стали тим середовищем, у якому традиційний соціал-демократичний проєкт виявився неспроможним запропонувати нову емоційну ідею мобілізації. Натомість частина партій модернізувалася шляхом об'єднання прогресивних економічних ідентичностей з ліберальною риторикою прав меншин, екологізму та гендерної рівності [410].

На виборах до ЄП 2024 р. соціал-демократична група Progressive Alliance of Socialists and Democrats зберегла II місце за чисельністю (136 мандатів), але істотно не наростила політичний вплив у новій конфігурації парламенту, сформованій в умовах загального зсуву електорального балансу вправо [302]. У країнах Західної Європи соціал-демократичні партії часто поступалися позиціями зеленим або ліберально-центристським силам, тоді як у державах ЦСЄ – правим і націонал-популістським блокам, що відображає регіональну

асиметрію політичних уподобань у межах ЄС. Водночас ключовим стратегічним викликом для соціал-демократів залишається ідеологічна конкуренція з боку євроскептичних сил, які ставлять під сумнів саму логіку європейської інтеграції, тоді як S&D продовжує позиціонувати ЄС як простір регульованого капіталізму, соціального діалогу та інституційної солідарності, що дедалі важче комунікується в умовах політичної поляризації та фрагментації електорального поля.

Разом із тим, у низці країн (Іспанія (PSOE), Данія (SD), Португалія (PS), Мальта (PL)), соціал-демократи зуміли зберегти й посилити свої позиції, модернізувавши програму і залучивши новий електорат – серед молоді, середнього класу та урбанізованих виборців [254]. У цих випадках партії спирались на ідею «активного уряду», поєднуючи боротьбу з кліматичними змінами, цифровою модернізацією і підтримкою рівних можливостей.

Незважаючи на кризу класичної лівої коаліції, соціал-демократія зберігає потенціал до відродження, за умови переосмислення свого місця між технократією Європейської Комісії та популістськими контрнаративами. Від цього залежить її здатність бути не лише стабілізатором, але й каталізатором оновлення європейського політичного порядку.

Група «Зелені/Європейський вільний альянс» у Європейському парламенті – це політичне об'єднання, яке до 2024 р. залишалося символом кліматичної свідомості, нової політичної етики, захисту прав меншин, прозорого врядування та багаторівневої демократії в ЄС [242]. Від початку 2000-х рр. «зелені» послідовно зростали електорально, трансформуючи екологічну ідеологію в широку соціополітичну платформу, яка об'єднувала соціальний прогресизм, мультикультуралізм, ліволіберальну економічну політику та активну зовнішню політику у сфері прав людини.

Вибори до Європарламенту 2019 р. стали кульмінаційним моментом. Фракція Greens/EFA здобула 74 мандати, ставши четвертою за чисельністю, й активно впливала на формування «Європейського зеленого курсу» як флагманської ініціативи Комісії фон дер Ляєн [204]. У цей період «зелені»

стали візуальним і політичним уособленням нового покоління виборців: мобілізованого протестами Fridays for Future, загостреною екологічною свідомістю та критичним ставленням до традиційних політичних еліт.

Однак, вже на виборах 2024 р. Greens/EFA зазнали суттєвого електорального падіння. Група втратила 18 місць у Європарламенті – 53 мандати проти 74 у 2019-му, зазнавши найбільшої втрати серед прогресивного політичного табору [205]. Цей результат, хоча й не став шоком, засвідчив глибоку втому суспільства від ідеологічної парадигми «зеленого переходу», а також вразливість цієї політичної сили перед викликами нової соціально-економічної реальності. У Німеччині, Франції та Австрії падіння підтримки було особливо відчутним [364]. У деяких регіонах зникли цілі виборчі округи, де «зелені» раніше мали стабільний рейтинг. Серед причин: протести аграріїв проти кліматичної політики, посилення скепсису до екологічних обмежень серед середнього класу, а також загальна поляризація політичного поля.

Разом із тим, «зелені» зберегли потужні осередки в Бельгії, Ірландії, Скандинавії, Іспанії та окремих регіонах Східної Європи. У країнах Балтії та Південно-Східної Європи спостерігається повільна інституційна присутність, яка базується передусім на місцевих ініціативах, а не на загальнонаціональних проєктах. Це відображає глибоку асиметрію розвитку «зеленого» руху в межах Європейського Союзу.

Після виборів 2024 р. перед Greens/EFA постали кілька стратегічних дилем. По-перше, їм необхідно дати відповідь на критику щодо елітарності та технократизму їхнього порядку денного. По-друге, потрібно переосмислити комунікаційну стратегію, яка в умовах кризи купівельної спроможності та соціального тиску виглядає відстороненою від повсякденних проблем громадян. По-третє, слід активніше вибудовувати коаліційні моделі із соціал-демократами, лібералами та частиною християнських демократів, щоб зберегти вплив на кліматичну, соціальну та антикорупційну політики ЄС.

Ідеологічно Greens/EFA залишаються важливим маркером лівоцентристської екологічної альтернативи в межах Європейського Союзу.

Але їхній подальший вплив залежатиме не лише від риторики чи морального авторитету, а й від здатності адаптуватися до соціального запиту на стабільність, доступність, справедливий перехід і політичну реалістичність. Тож, можна зазначити, що 2024 р. став не крахом, а сигналом перегляду.

Європейська народна партія залишається головною політичною силою в Європейському Парламенті, попри структурні зміни у виборчому ландшафті ЄС. За результатами виборів 2024 р., ЕРР утримала статус найбільш чисельної фракції, отримавши, за різними оцінками, від 170 до 180 мандатів [272]. Утім, попри кількісне домінування, партія стикається з викликами ідейної конкуренції, внутрішньої фрагментації та переосмислення європейського курсу. Політичний успіх ЕРР – це не вибухове зростання, а прояв довгострокової стратегії поміркованого консерватизму, яка змогла втримати довіру виборців на фоні загальноєвропейського розколу. При цьому особливо важливу роль у збереженні впливу відіграє гнучка коаліційна тактика. Як і в 2019 р., партія, втративши абсолютну перевагу, змушена формувати тристоронню центристську коаліцію разом із соціал-демократами (S&D) та лібералами з групи Renew Europe.

Така «велика коаліція центру» має у своєму розпорядженні більшість у Європарламенті, яка коливається навколо 56% мандатів. Хоча частка зменшилася у порівнянні з попереднім скликанням (становила 60%), збереження єдності між трьома основними проєвропейськими блоками дозволяє утримувати контроль над 16 з 20 профільних комітетів і всіма чотирма підкомітетами ЄП. Це важливо не лише для внутрішньої законодавчої роботи парламенту, але й для зовнішньої демонстрації стабільності та збереження інституційної спадкоємності на фоні зростаючого тиску з боку крайніх правих.

Одним із символів наступності стала кандидатура У. фон дер Ляєн на другий термін голови ЄК. Для ЄНП її переобрання стало б інституційним тріумфом, але цей процес зіткнувся з численними труднощами. Хоч фон дер Ляєн критикують за технократичний стиль керівництва, обережне ставлення

до «Зеленої угоди» та, водночас, спроби встановити діалог з консервативно-популістським табором, зокрема з ECR, але лівоцентристські союзники все більше побоюються розмивання ідеологічного ядра коаліції.

Політичну кампанію ЕРР у 2024 р. будували навколо трьох домінантних тем: оборона, міграція та економічний реалізм у кліматичній політиці. Партія підтримала створення постійного інституту європейського комісара з питань оборони, закликала до поглиблення інтеграції оборонного комплексу країн-членів та розширення повноважень Європейського оборонного агентства. У питаннях міграції риторика ЕРР істотно наблизилася до поміркованого правого табору: фокус був зосереджений на захисті зовнішніх кордонів, стримуванні нелегальної міграції та посиленні співпраці з країнами Північної Африки та Близького Сходу.

На тлі фермерських протестів та економічного тиску з боку екологічного регулювання, ЕРР зайняла обережнішу позицію по реалізації Європейського зеленого курсу. Партія не відмовилася від кліматичних цілей, однак стала наполягати на тому, що «екологічна трансформація не може руйнувати соціальну рівновагу». Це стало одним з гасел передвиборчої кампанії. Таким чином, стратегія ЕРР полягає у прагматичному поєднанні проєвропейського курсу із захистом економічних інтересів власного електорату.

Альянс лібералів і демократів за Європу, який об'єднує проєвропейські центристські сили, відіграє одну з ключових ролей у внутрішньополітичній динаміці Європейського Союзу. Ця політична група, яка виникла у 2019 р. на базі колишнього Альянсу лібералів і демократів за Європу за ініціативи президента Франції Е. Макрона, репрезентує третю за чисельністю фракцію в Європарламенті [365]. Renew Europe сформувався як інституціоналізована відповідь на зростання популізму та євроскептицизму, а також як прагнення модернізувати європейський лібералізм, зробивши його більш адаптованим до викликів ХХІ ст.

На ідеологічному рівні ліберали залишаються прихильниками вільного ринку, конкуренції, інноваційного розвитку та соціального лібералізму. Вони

традиційно підтримують поглиблення європейської інтеграції, цифрову трансформацію, захист прав людини, рівність та захист прав меншин. Водночас, упродовж останніх років група демонструє готовність до прагматичних компромісів із великими політичними силами – насамперед з Європейською народною партією та соціал-демократами, що надає їй вагомий вплив у європейському законодавчому процесі.

Попри це, вибори до Європарламенту 2024 р. стали серйозним викликом для лібералів. Незважаючи на спроби позиціонувати себе як «раціональну альтернативу» популістам, Renew Europe втратив низку мандатів, зменшившись до приблизно 75 депутатів, що є відчутним зниженням у порівнянні з 2019 р. (102 депутати). Основних втрат група зазнала у Франції, Іспанії та Нідерландах – країнах, які раніше були її опорою. Особливо показовим стало падіння рейтингу президентського блоку Е. Макрона у Франції, що частково пов'язане з кризою довіри до політичного центру та загальним зсувом у бік правих сил.

Втім, Renew Europe зберіг свої позиції у країнах Балтії, Ірландії, Чехії та Румунії, де ліберальні партії такі як чеський ANO або румунський USR – залишаються впливовими гравцями. Варто підкреслити, що ліберали активно виступають за реформу інституцій ЄС, включаючи ідею створення наднаціональних партій, посилення ролі Європарламенту у формуванні виконавчої влади ЄС та запровадження трансатлантичного цифрового ринку.

У світлі геополітичних потрясінь, зокрема повномасштабної війни росії проти України, енергетичної кризи та зростання авторитарних тенденцій у світі, ліберальна фракція позиціонує себе як захисник ліберального порядку, заснованого на правилах міжнародного права, принципах суверенітету та територіальної цілісності держав, повазі до прав людини, верховенстві права та інституційній багатосторонності. Вона також стала одним із ключових адвокатів розширення ЄС, зокрема інтеграції України та Молдови, виступаючи за умовну, але стратегічно мотивовану політику розширення.

Загалом, Renew Europe є важливою силою у внутрішніх європейських дискусіях. Проте, скорочення її представництва в Європарламенті після виборів 2024 р. ставить перед групою нові завдання: оновити свою комунікацію з виборцями, зміцнити внутрішню єдність та відновити довіру до ідеї ліберального центру в ЄС, що дедалі більше поляризується [214].

Висновки до розділу 3

Проведений у межах розділу аналіз засвідчив, що сучасні політико-ідеологічні процеси в країнах ЄС перебувають у фазі глибокої трансформації, яка виходить за межі тимчасових електоральних коливань або ситуативної радикалізації суспільних настроїв. Йдеться про структурну зміну самої логіки функціонування європейської демократії, її ідеологічних засад та меж політичної легітимності. У центрі цих змін – поступове розмивання ліберально-демократичного консенсусу, що сформувався після Другої світової війни, та поява нових гібридних форм політичної ідеології, які поєднують демократичні процедури з неліберальним, нативістським і авторитарним світоглядним наповненням.

Одним із ключових результатів дослідження стало обґрунтування концепту «поміркованого нацизму» як аналітичної метафори для опису сучасної якості праворадикальної ідеології в ЄС. На відміну від класичних тоталітарних моделей XX ст., новітні праві проєкти не заперечують демократичний устрій у відкритій формі, а адаптуються до нього, використовуючи вибори, парламентські механізми та інституційну участь як інструменти легітимації. Адаптація, як перехід від антисистемної риторики до стратегії нормалізації й технократичної «респектабельності», створює принципово нову загрозу для європейської демократії, адже радикальні ідеї більше не сприймаються як зовнішній виклик системі, а функціонують усередині неї.

Дослідження тенденцій етнокультурної мобілізації показало, що сучасні праві рухи дедалі частіше вибудовують політичну лояльність не навколо соціально-економічних програм, а навколо уявлень про загрозу колективній ідентичності. У цьому контексті нація постає як гомогенна, майже природна спільнота, яку необхідно «захищати» від міграції, мультикультуралізму, наднаціонального регулювання та «чужих» цінностей. Така логіка не лише радикалізує політичний дискурс, але й трансформує саме розуміння громадянства, підміняючи його етнокультурними критеріями належності. Як наслідок, принцип політичної рівності повільно поступається ієрархічному баченню суспільства, в якому права та легітимність залежать від культурної, релігійної або історичної «сумісності» з домінантною більшістю.

Окрему увагу в розділі приділено ревізійному історичній пам'яті як інструменту ідеологічної легітимації нових правих. Проведений аналіз національних кейсів засвідчив, що маніпуляція минулим – через релятивізацію відповідальності, баналізацію злочинів тоталітарних режимів або делегітимацію культури пам'яті – відіграє ключову роль у знятті моральних табу, які тривалий час стримували повернення радикальних ідей у мейнстримну політику. Історія в такій логіці перестає бути простором критичної рефлексії та перетворюється на ресурс політичної мобілізації, що дозволяє представити авторитарні або нативістські наративи як «відновлення справедливості», «захист гідності» чи «повернення правди».

Аналіз міграційних процесів і їхнього впливу на демократичні інститути підтвердив, що міграція в сучасному ЄС функціонує не лише як соціально-економічний чи гуманітарний виклик, а як потужний ідеологічний каталізатор. Саме міграційне питання стало одним із ключових «клиноподібних» факторів політичної поляризації, що розколює суспільства за культурними та ціннісними лініями. У результаті, відбувається посилення виконавчої влади, розширення надзвичайних повноважень, звуження простору для прав людини та поступове виправдання обмежень свобод під гаслами безпеки й порядку. Це

свідчить про те, що міграційна політика стала своєрідним полігоном для випробування меж ліберальної демократії в умовах кризи.

Розгляд виборчих процесів і політичної поляризації дозволив дійти висновку, що сучасні праворадикальні та правопопулістські сили досягли нового рівня електоральної ефективності завдяки поєднанню емоційної мобілізації з технократичним стилем подачі політики. Вибори дедалі частіше перестають бути змаганням програм і перетворюються на плебісцит ідентичностей, у межах якого складні політичні питання зводяться до простих опозицій «ми/вони», «порядок/хаос», «народ/еліти». Це суттєво змінює характер демократичного представництва, послаблюючи роль раціональної дискусії та посилюючи значення страху, образи й символічного захисту.

Аналіз правових механізмів і принципу верховенства права засвідчив, що одна з головних небезпек сучасного правового зсуву полягає не в негайному демонтажі демократичних інститутів, а в їх поступовому функціональному переформатуванні. Формально зберігаючи вибори, суди та парламентський контроль, нові праві уряди і партії змінюють їхній зміст, підпорядковуючи незалежні інституції логіці «волі більшості» та національного інтересу. У результаті демократія редукується до процедури, втрачаючи свій ліберальний вимір – захист меншин, стримування влади, автономію права.

Розгляд процесів переформатування ЄС після Брекзиту та аналіз виборів до ЄП 2024 р. показали, що ці внутрішні ідеологічні зсуви мають безпосередні наднаціональні наслідки. ЄС дедалі частіше стає ареною боротьби між моделлю наднаціонального регулятора та баченням ЄС як конфедерації культурно гомогенних націй. Зростання впливу ультраправих і правопопулістських сил, навіть за відсутності їхньої формальної більшості, вже змінює порядок денний, риторику та межі допустимого в європейській політиці, зокрема у питаннях міграції, кліматичної політики, верховенства права та зовнішніх відносин.

Узагальнюючи результати розділу, можна стверджувати, що в ЄС формується новий тип ідеологічної загрози – не революційної, а еволюційної;

не відкрито антидемократичної, а демократично легітимованої. «Помірований нацизм» у цьому сенсі виступає не як відтворення історичних форм тоталітаризму, а як симптом глибшої кризи ліберальної демократії, у межах якої суспільства дедалі частіше погоджуються на обмеження універсальних цінностей в обмін на ілюзію порядку, захищеності та культурної стабільності. Саме ця трансформація – поступова, нормалізована й інституційно оформлена – становить одну з ключових політичних загроз для майбутнього ЄС та визначає необхідність подальшого наукового аналізу шляхів збереження і переосмислення демократичної моделі в умовах зростаючої ідеологічної поляризації.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дало змогу комплексно осмислити політичні загрози й ідеологічні виклики, що визначають сучасний розвиток ЄС в умовах багаторівневих криз і трансформацій світового порядку. Отримані результати свідчать, що ЄС нині у фазі глибокої ідеологічної реконфігурації. Це не тимчасова реакція на окремі кризові явища, а системний і тривалий стан, що впливає на стабільність демократичних інститутів, легітимність наднаціонального управління та цілісність європейського ціннісного простору.

1. У роботі охарактеризовано ключові теоретико-методологічні підходи до аналізу політичних загроз і ідеологічних змін у діяльності ЄС. Доведено, що жодна з класичних теоретичних парадигм – реалістична, ліберальна чи конструктивістська, окремо не дає вичерпного пояснення сучасних процесів у ЄС. Поєднання ж системного, неоінституціонального, конструктивістського і ціннісного підходів дозволило адекватно інтерпретувати ідеологічні зміни як результат взаємодії інституційних практик, політичних дискурсів, соціокультурних змін і зовнішнього впливу. У межах дослідження також запропоновано авторську аналітичну модель електорально-ідеологічної фрагментації політичного простору ЄС, яка дозволяє простежити взаємозв'язок між електоральними результатами політичних сил, структурою політичних груп у ЄП та рівнем інституційної стійкості ЄС. Її застосування дало змогу систематизувати емпіричні дані щодо трансформації політичного спектра ЄС та виявити тенденцію до поступового зростання ідеологічної поляризації у межах європейського політичного простору. Обґрунтовано тезу, що політичні загрози в ЄС мають не лише зовнішній чи безпековий вимір, а все більше набувають внутрішньоідеологічного характеру, проявляючись через зміну уявлень про демократію, суверенітет, солідарність і європейську ідентичність.

2. Аналіз соціокультурних факторів, що формують сучасну політичну атмосферу в ЄС, засвідчив, що саме вони виступають одним із ключових

каталізаторів ідеологічної поляризації. Зростання недовіри до традиційних політичних еліт, відчуття соціальної несправедливості, страхи перед втратою культурної ідентичності та нерівномірні наслідки глобалізації створюють сприятливе середовище для поширення популістських і націоналістичних наративів. У дослідженні виявлено, що соціокультурні розбіжності у регіонах ЄС – Західною, Центрально-Східною та Південною Європою, зберігаються і посилюються, підриваючи уніфіковану модель європейської політичної ідентичності, що знижує ефективність наднаціональних механізмів прийняття рішень і посилює роль національних політичних порядків денних.

3. Дослідження міграційних процесів, пандемічних обмежень та наслідків війни в Україні як чинників зміни ідеологічного клімату в ЄС дозволило встановити, що саме сукупність криз, а не кожна з них окремо, стала визначальним фактором трансформації політичних ідеологій. Міграційна криза актуалізувала питання безпеки, культурної гомогенності та меж солідарності, що активно використали праві політичні сили. Пандемія COVID-19 загострила дискусії про баланс між свободою і безпекою, легітимність надзвичайних повноважень держави та роль експертного управління. Війна в Україні, з одного боку, консолідувала ЄС у сфері безпеки й зовнішньої політики, а з іншого – оголила глибокі ідеологічні розбіжності щодо меж відповідальності, підтримки України та майбутнього розширення ЄС. Доведено, що ці кризи є тригерами процесів сек'юритизації, які змінили політичний дискурс у багатьох країнах-членах і сприяли нормалізації радикальних ідеологічних позицій.

4. Аналіз виявив політичну еволюцію націоналістичних і популістських партій у країнах ЄС. Встановлено, що сучасні радикальні сили рідше займають периферію політичних систем. Вони інтегруються у парламентську політику, впливають на формування урядів і здатні змінювати порядок денний і на національному, і на наднаціональному рівнях. Особливу увагу в дослідженні приділено феномену «помірного нацизму» як нової електоральної практики, що поєднує формальне дотримання демократичних процедур із

ідеологічними позиціями, які суперечать базовим цінностям ЄС. Доведено, що небезпека таких політичних сил полягає не лише в їхній радикальній риторичі, а й у здатності поступово еродувати демократичні стандарти зсередини, використовуючи легітимні інституційні механізми.

5. Розкриття процесів переформатування ЄС після Брекзиту дозволило резюмувати, що вихід Великої Британії – не лише інституційний прецедент, а й потужний ідеологічний сигнал, який поставив під сумнів незворотність євроінтеграції. Постбрекзитна конфігурація ЄС характеризується зміною балансу впливу між державами-лідерами, посиленням ролі Франції, Німеччини та зростанням значення регіональних коаліцій. Доведено, що Брекзит активізував євроскептичні дискурси, але змусив інституції ЄС шукати нові моделі легітимації та стратегічної автономії в умовах зростаючої геополітичної нестабільності.

6. Узагальнення основних тенденцій ідеологічної фрагментації в ЄС дало змогу окреслити кілька потенційних сценаріїв його подальшого розвитку. Перший сценарій передбачає поглиблення фрагментації та посилення ролі національних держав за рахунок ослаблення наднаціональних інститутів. Другий – формування «Європи різних швидкостей», у межах якої інтеграція відбуватиметься асиметрично. Третій – консолідаційний сценарій, що передбачає переосмислення європейського проєкту на основі оновленого соціального контракту, посилення демократичної участі й адаптації ціннісної моделі ЄС до нових реалій. Аргументовано, що реалізація останнього сценарію можлива лише за умови системної протидії ідеологічній радикалізації, дезінформації та зовнішньому втручання. У межах дослідження також сформульовано концепцію порогу критичної ідеологічної фрагментації ЄС, яка дозволяє визначити рівень політичної поляризації та партійної фрагментації, після якого ускладнюється формування стабільних коаліцій, знижується ефективність процесів ухвалення рішень та посилюються ризики інституційної дестабілізації. Запропонований концептуальний підхід дозволяє розглядати вибори до ЄП 2024 р. як важливий індикатор досягнення такого

порогу у низці держав-членів ЄС, що відображає глибші процеси трансформації політичного спектра та зміни ідеологічного балансу у межах Союзу.

Таким чином, дисертаційна робота не лише досягла поставленої мети, а й продемонструвала наукову новизну через концептуалізацію ідеологічних викликів як ключового чинника політичної нестабільності ЄС. Отримані висновки підтверджують, що майбутнє ЄС значною мірою залежить від здатності його інституцій і суспільств зберегти баланс між різноманіттям і єдністю, безпекою і свободою, національним суверенітетом і наднаціональною солідарністю. Результати дисертації можуть бути використані у подальших академічних розвідках і в практичній площині – для формування політик протидії загрозам і зміцнення демократичної стійкості ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10-річчя розширення ЄС: економічні, політичні та соціальні підсумки. Маріуполь: *Маріупольський державний університет*, 2014. URL: <https://msu.edu.ua/library/wp-content/uploads/2018/08/10-richchja-rozshyrennja-jes.pdf>
2. 16 dead, 781 injured in clashes across Egypt since Sunday // *Ahram Online*. 2013. 1 July. URL: <https://english.ahram.org.eg/News/75394.aspx>
3. Бжезінський З. Стратегічне бачення: *Америка і криза глобальної влади* / пер. з англ. Київ: Наш формат, 2013. 224 с.
4. Богачова Л. Правове регулювання відносин між державами-членами ЄС: історичні та сучасні аспекти. *Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. 2020. № 3. С. 45–59.
5. Бондаренко Л.-О. Актуальні безпекові виклики та політичні тенденції на міжнародній арені. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 30 листопада 2023 р. Чернівці, 2023. С. 47–50. URL: https://drive.google.com/file/d/1oRrwoQxz53MW7W6VGqev_eDXhiCh7Acc/view
6. Бондаренко Л.-О. Актуальні соціокультурні проблеми та настрої у країнах Європейського Союзу. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2023. Том 13. С. 210-227. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/522/522>
7. Бондаренко Л.-О. Геополітична дестабілізація як каталізатор ідеологічної трансформації в Європейському Союзі: до переосмислення теорій інтеграції та безпеки. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 2025. С. 30-34. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12758/mat_rpn_eptnp_XIV_2025.pdf?sequence=1&isAllowed=y

8. Бондаренко Л.-О. Євроінтеграція України: торгівля, виклики, аграрна політика ЄС. *Politicus*. 2025. №3. С. 149-154. URL: http://politicus.od.ua/3_2025/25.pdf
9. Бондаренко Л.-О. Кризові явища та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 54. С. 138-145. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/54_2025/23.pdf
10. Бондаренко Л.-О. Новий нідерландський уряд: ультраправі амбіції проти європейських норм та законів. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2025. Том 16. С. 252-269. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/893/931>
11. Бондаренко Л.-О. Поглиблення кризи європейської ідентичності та взаємин всередині Європейського Союзу: ідеологічний аспект. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2023. Том 47. С. 177–184. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/mhpi/article/view/70/61>
12. Бондаренко Л.-О. Російсько-українська війна: аналітичні підходи та концептуалізація в сучасній політичній науці. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Чернівці, 2023. С. 23–26. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/202501/36ірка_РПН_XIII_2023%20до%20друку.pdf
13. Булін О. Бахрейн: союзницькі відносини на захисті монаршої деспотії. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2022. 23 вересня. URL: <https://adastra.org.ua/blog/bahrejn-soyuznicki-vidnosini-na-zahisti-monarshoyi-despotiyi>
14. Бурдяк В., Бондаренко Л.-О. Використання аналітичних інструментів у емпіричному дослідженні. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2023. Том 12. С. 23-46. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/223/219>

15. Бурдяк В., Федорчак Т. Політична криза в Республіці Болгарія та можливість її врегулювання. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. № 46. С. 109–118. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.46.109-118>
16. Вдовичен А. Диспропорційність розвитку регіонів: європейський досвід та його застосування в Україні. *Actual Problems of Economics*. 2015. № 1(163). С. 221–232. URL: <https://www.researchgate.net/publication/297921936>
17. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). COVID-19 situation in the WHO European Region. URL: <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>
18. Всеукраїнська аграрна рада (ВАР). Позиція аграрної спільноти України щодо майбутнього торговельного режиму з ЄС. – 4 квітня 2025 р. URL: <https://odessa-journal.com/agricultural-community-calls-for-regulation-of-trade-regime-between-ukraine-and-the-eu>
19. Гаврилова Н. В., Караман К. В. Євроскептицизм: причини становлення та розвитку. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2019. Вип. 24. С. 212–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_uip_2019_24_24
20. Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02 Київ, 2016. 418 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf
21. Гримська М. І. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. 418 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf
22. Гримська М. І. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій. *Грані*. 2016. № 1. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_1_4
23. Гримська М. І. Ідеологія крайніх правих політичних партій: соціально-економічний вимір. *Прикарпатський вісник НТШ*. 2016. № 3. С. 115–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2016_3_13

24. Драчук С. Рада Безпеки ООН засуджує насильство в Лівії. *Радіо Свобода*. 2011. 23 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2318416.html>
25. Європейська Комісія. План дій з інтеграції та інклюзії на 2021–2027 роки. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/legal-migration-resettlement-and-integration/integration/action-plan-integration-and-inclusion_en
26. Європейська Комісія. План дій з інтеграції та інклюзії на 2021–2027 роки. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/legal-migration-resettlement-and-integration/integration/action-plan-integration-and-inclusion_en
27. Європейське соціальне дослідження. Ставлення до імміграції та їхні передумови. European Commission. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/TL7-Immigration-English.pdf>
28. Кабінет Міністрів України. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. 23 червня 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>
29. Караман К. Євроскептицизм в програмних документах радикальних парламентських партій країн ЄС: дис. ... докт. філософії: 052 Політологія. 234 с. Київ, 2023. URL: <https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/specrady>
30. Керівництво правлячої партії Єгипту йде у відставку. *Радіо Свобода*. 05.02.2011. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2298670.html>
31. Кіянка І. Популістські слогани у виборчій президентській кампанії США: кейс 2024. *Медіафорум*. 2024. № 15. С. 228–236. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.228-236>
32. Кіссінджер Г. Світовий порядок. *Роздуми про характери націй в історичному контексті*. Київ: Наш формат, 2017. 400 с.
33. Ключкович А. Еволюція популізму та популістських партій у Словацькій Республіці. *Грані*. 2022. Т. 24, № 12. С. 23–29. URL: <https://doi.org/10.15421/1721114>

34. Ковалів М. Основи права Європейського Союзу: *правові рамки та інститути: навчальний посібник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 212 с.

35. Комісарова О., Рябчук Ю., Бубеляк А. 10 років війни у Сирії: кому вигідний конфлікт та які шанси на мирне завершення. URL: <https://suspilne.media/113723>

36. Круглашов А., Сабадаш Н. Гуманітарна політика: основні поняття. *Медіафорум*. 2024. № 15. С. 205–227. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.205-227>

37. Куса І. Сусід ЄС на порозі революції: що вивело сотні тисяч людей на вулиці Алжиру. *Європейська правда*. 2019. 7 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/7/7093669/>

38. Лінч М. Арабське повстання: незавершені революції нового Близького Сходу. Нью-Йорк: *PublicAffairs*, 2012. С. 114-132. URL: <https://archive.org/details/arabuprisingunfi0000lync>

39. Лінч М. Арабське повстання: незавершені революції нового Близького Сходу. Нью-Йорк: *PublicAffairs*, 2012. URL: <https://archive.org/details/arabuprisingunfi0000lync>

40. Лукашенко погрожує країнам Заходу «наркотиками і мігрантами». *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/lukashenko-pohrozhue-krainam-zakhodu-narkotykami-i-mihrantamy/a-57667992>

41. Майніна М. С. Легітимація євроскептицизму в політичних партіях ЄС. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 2(42). С. 62–67.

42. Осман І. Алжир: пізній цвіт «Арабської весни»? *Tahrir Institute for Middle East Policy*. 2021. 9 лютого. URL: <https://timep.org/2021/02/09/algeria-the-arab-springs-late-bloomer/>

43. Остапець Ю. О., Ключкович А. Ю. Електоральні результати праворадикальних партій на виборах до Європейського парламенту 6–9 червня 2024 року. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Політологія. 2024. № 19.

С. 137–148. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/190/186>

44. Ротар Н. Ю. Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Т. 45. С. 163–175. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/mhpi/article/view/186/181>

45. Сидоренко С. Європа йде вправо. *Європейська правда*. 2024. 10 червня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/10/7187788/>

46. Сидоренко С. «Я боюся страху»: Боррель занепокоєний можливою перемогою правих популістів на виборах у Європарламенті. *NV.ua*. 2023. 25 грудня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/yak-viyna-v-ukrajini-vplivaye-na-yevropu-chogo-bojitsya-borrel-vibori-v-yevroparlament-50379111.html>

47. Сидорук Т. Нормативно-правова природа Європейської політики сусідства. *Політичні дослідження*. 2018. № 2. С. 102–117.

48. Тисячі людей в Ємені вимагають відставки президента. *Радіо Свобода*. 2011. 27 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2288941.html>

49. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнар. договір від 27 черв. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

50. Український клуб аграрного бізнесу (УКАБ). Vision of the Optimal Arrangements for Trade in Agricultural Products between Ukraine and the EU. *Український клуб аграрного бізнесу*. Київ, 2024. URL: https://ucab.ua/files/2024/UCAB_contribution_to_EU_public_consultations_EU_UA_trade_300924.pdf

51. Федерація роботодавців України (ФРУ). Стратегічні орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС. *Федерація роботодавців України*. Київ, 2025. URL: https://fru.ua/images/doc/2025/EU_web.pdf

52. Федерація роботодавців України (ФРУ), ZPP. The Future of EU–Ukraine Trade Relations. // *Федерація роботодавців України*. Варшава, 2024. URL: <https://zpp.net.pl/wp-content/uploads/2024/12/The-Future-of-EU-Ukraine-Trade-Relations.pdf>

53. Формування уряду в Австрії після парламентських виборів 29 вересня 2024 року. *НІСД*. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya>

54. Цікул І. Інформаційне забезпечення функціонування політичних інститутів. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. № 43. С. 211–219. <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.211-219>

55. Шеховцов А. В. Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки: *автореф. дис. ... канд. політ. наук*. 23.00.02. Миколаїв, 2010. 17 с.

56. Шеховцов А. В. Новий правий радикалізм в Європі. *Гілея*. 2007. № 7. С. 299–312.

57. Шеховцов А. В. Особливості політичної культури і електоральна підтримка нових праворадикальних партій. *Політологічний вісник*. 2008. № 37. С. 237–246.

58. Юрійчук Є., Комолов А. Вплив глобальних пандемічних викликів на легітимацію виборчих і референдних процесів. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. № 45. С. 205–214. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.205-214>

59. Abnett, K., & Lopatka, J. (2025, January 9). Fico says Slovakia could withhold Ukraine aid over halted gas supply. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/slovakia-will-adopt-measures-against-ukraine-if-gas-transit-problem-not-solved-2025-01-09/>

60. Albertazzi D., McDonnell D. *Populists in Power*. London; New York: Routledge, 2023. 232 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/306352740_Populists_in_Power_Daniele_Albertazzi_and_Duncan_McDonnell_London_New_York_Routledge_2015_XII-204_p_Routledge_Studies_in_Extremism_and_Democracy_ISBN_978-0-415-60097-2

61. Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E., & Passari, E. The European trust crisis and the rise of populism. *Brookings Papers on Economic Activity*, Fall. 2017, P. 309–382. URL: <https://www.brookings.edu/bpea-articles/the-european-trust-crisis-and-the-rise-of-populism/>
62. Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E., & Passari, E. The European trust crisis and the rise of populism. *Brookings Papers on Economic Activity*, Fall. 2017, P. 309–400. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/the-european-trust-crisis-and-the-rise-of-populism/>
63. Almond, G., & Verba, S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: *Princeton University Press*. 1963. P. 215–221. URL: <https://ru.scribd.com/doc/137951239/ALMOND-VERBA-the-Civic-Culture-Political-Attitudes-and-Democracy-in-Five-Nations#page=217>
64. Alternative für Deutschland (AfD). *Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland*. Beschlossen auf dem Bundesparteitag am 1. Mai 2016 in Stuttgart. Berlin: AfD. 2016. 92 s. URL: https://www.afd.de/wp-content/uploads/2017/01/2016-06-27_afd-grundsatzprogramm_web-version.pdf
65. Amnesty International. Spain: Heavy sentences against Catalan leaders unfair and dangerous. *Amnesty International*. 2019. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/10/spain-heavy-sentences-against-catalan-leaders-unfair-and-dangerous/>
66. Amnesty International. Hungary: Violations of Asylum Seekers' Rights Continue Despite EU Rulings. *Amnesty International*. 2021. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur27/4021/2021/en>
67. Amnesty International. Denmark: Hundreds of refugees must not be illegally forced back to Syrian warzone. *Amnesty International*. 2021. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/04/denmark-hundreds-of-refugees-must-not-be-illegally-forced-back-to-syrian-warzone>
68. Amnesty International. Hungary: Human Rights in 2023. *Amnesty International*. 2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/western-central-and-south-eastern-europe/hungary/report-hungary/>

69. Anadolu Ajansı. Terror in Germany: Media blasted for biased reporting. *Anadolu Ajansı*. 2020, February 21. URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/terror-in-germany-media-blasted-for-biased-reporting-/1741010>
70. AP News. (2023). Germany tries to integrate Ukrainian refugees into workforce. *AP News*. URL: <https://apnews.com/article/d0b3b810c8e9924bef1f4ccc21433682>
71. AP News. (2023, July 1). Spain takes over EU presidency with economy and Ukraine top of agenda. *AP News*. URL: <https://apnews.com/article/b069d514207421d97a6cbff7e4ae50e2>
72. Associated Press. Editorial Roundup: United States. *AP News*. 2025, April 21. URL: <https://apnews.com/article/d8148774fe4500bb76016ab7b0821bed>
73. Asile Project. Reasons for the activation of the Temporary Protection Directive in 2022: A tale of double standards. *Asile Project*. 2022. URL: <https://www.asileproject.eu/reasons-for-the-activation-of-the-temporary-protection-directive-in-2022-a-tale-of-double-standards>
74. Assmann, A. *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: *Fordham University Press*. 2016. 336 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/330008817_Shadows_of_trauma_Memory_and_the_politics_of_postwar_identity
75. Atlantic Council. Poland is leading Europe's response to the Russian invasion of Ukraine. *Atlantic Council*. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/poland-is-leading-europes-response-to-the-russian-invasion-of-ukraine>
76. Atlantic Council. Germany's economy has gone from engine to anchor. Here's what happened. *Atlantic Council*. 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/germanys-economy-has-gone-from-engine-to-anchor/>
77. Bartoloni M. E. First-Ever EU Funding of Lethal Weapons: “Another Taboo Has (Lawfully) Fallen”. *European Papers*. 2022. Vol. 7, No. 1. P. 379–383. DOI: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/569>

78. Batory A., Csehi R. The European People's Party's handling of Fidesz: from shield to split // *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 28, No. 8. P. 1228–1246. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1947262>
79. BBC News. Hungary PM Viktor Orbán advocates “illiberal democracy”. 28 July 2014. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-28536871>
80. BBC News. Italy election: Giorgia Meloni set to become PM as far right wins. 27 September 2022. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-63029909>
81. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. New York: *Free Press*, 1960. P. 402-405.
82. Bendixen J. Austria's neutrality: an asset or a liability for EU foreign policy? *Austrian Politics Review*. 2023. Vol. 12, Issue 1. P. 3–15.
83. Bennett W. L., Livingston S. The Disinformation Age: Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States and Europe. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2020. 256 p.
84. Bennett W. L., Segerberg A. The logic of connective action. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2013. 251 p. URL: <https://archive.org/details/logicofconnectiv0000benn>
85. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: *Anchor Books*, 1966. 219 p. URL: <https://archive.org/details/socialconstructi00berg>
86. Bickerton C., Accetti C. I. Technocratic populism. *European Journal of Political Research*. 2021. Vol. 60, No. 3. P. 536–554. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12483>
87. Biscop S. The European Security Strategy: A Global Agenda for Positive Power. London: *Routledge*, 2004. 192 p.
88. Bloco de Esquerda. *Official website*. URL: <https://www.bloco.org>
89. Bognár É., Kerényi P., Sik E., Surányi R., Szabolcsi Z. Migration narratives in media and social media: The case of Hungary: BRIDGES Working

Papers, No. 7. Vienna : *European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy*, 2023. 96 p. URL: https://www.bridges-migration.eu/wp-content/uploads/2023/02/BRIDGES-Working-Papers-7_WP3-National-Report-Hungary.pdf

90. Bozóki A., Hegedűs D. An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*. 2018. Vol. 25, No. 7. P. 1173–1189. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1455664>

91. Breidahl K. N., Larsen C. A. The Myth of Unadaptable Gender Roles: Attitudes towards Women's Paid Work among Immigrants across 30 Countries. *Journal of European Social Policy*. 2016. Vol. 26, No. 5. P. 387–401. DOI: <https://doi.org/10.1177/0958928716664294>

92. Brubaker R. Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*. 2017. Vol. 40, No. 8. P. 1191–1226. DOI: <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1294700>

93. Brudzińska K. Multi-speed concept is in the European Union's DNA]. – *GLOBSEC*, 2018. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/3046973f-d310-4d54-a89b-f31697143d04/Multi->

94. Brunazzo M., Fabbrini S. Italian parties and the European Union's response to the Russian–Ukrainian war. *Italian Political Science Review*. 2024. Vol. 54, No. 3. P. 223–239. DOI: <https://doi.org/10.1017/ipo.2024.18>

95. Brzeziński B. Russia is winning the global grain war. *Politico Europe*. 19 March 2024. URL: <https://www.politico.eu/article/russia-winning-global-grain-war-farmer-ukraine-putin-agriculture/>

96. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Migrationsbericht 2019–2020. – Nürnberg: *BAMF*, 2021. URL: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2019-2020.pdf>

97. Bundesministerium der Verteidigung. Over €100 billion for the Bundeswehr – and for our security. 6 June 2022. URL: <https://www.bmvg.de/en/news/over-eur-100-billion-for-the-bundeswehr-and-for-our-security-5362626>

98. Bundeswahlleiter. Bundestagswahl 2017: Endgültiges Ergebnis. Berlin, 2017. [URL:https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ ergebnisse](https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse).
99. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder: *Lynne Rienner Publishers*, 1998. 239 p.
100. Bulmer S., Lequesne C. The Impact of Brexit: Polity, Politics, Policy. *Journal of European Integration*. 2023. Vol. 45, No. 1. P. 4–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2236423>
101. Belarus accused of “weaponising” migrants, in row over EU border breaches. *The Parliament Magazine*. <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/ elarus-accused-of-weaponising-migrants-in-row-over-border-breaches>
102. Castles S., de Haas H., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 6th ed. New York: *Guilford Press*, 2020. 401 p.
103. Caulcutt C., Leali G., Guillot L. Macron accuses Le Pen of being on Putin’s payroll. Politico Europe. 21 April 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/macron-le-pen-putin-french-election-second-round-debate/>
104. Central European University. CEU Forced Out of Budapest: To Launch U.S. Degree Programs in Vienna in September 2019. 3 December 2018. URL: <https://www.ceu.edu/article/2018-12-03/ceu-forced-out-budapest-launch-us-degree-programs-vienna-september-2019>
105. Cesari J. Why the French Are Afraid of Islam. New York: *Palgrave Macmillan*, 2013. 320 p.
106. Chazan G. Germany opens its gates: Angela Merkel and the refugees. *Financial Times*. 4 September 2015. URL: <https://www.ft.com/content/6b40f6c8-5260-11e5-b029-b9d50a74fd14>
107. Checkel J. T. The Constructivist Turn in International Relations Theory World Politics. 1998. Vol. 50, No. 2. P. 324–348.
108. Chomsky N. Hegemony or Survival: America’s Quest for Global Dominance. New York: Metropolitan Books, 2003. P. 85–112.

109. Collett E. The Paradox of the EU–Turkey Refugee Deal. *Migration Policy Institute*, 2016. URL: <https://www.migrationpolicy.org/news/paradox-eu-turkey-refugee-deal>
110. Collier D. The comparative method. *Political Science: The State of the Discipline II* / ed. A. W. Finifter. – Washington, DC: American Political Science Association, 1993. P. 105–119. URL: https://polisci.berkeley.edu/sites/default/files/people/u3827/APSA-TheComparativeMethod.pdf?utm_source=chatgpt.com
111. Collier D. Understanding process tracing. *PS: Political Science & Politics*. 2011. Vol. 44, no. 4. P. 123–130. URL: <https://polisci.berkeley.edu/sites/default/files/people/u3827/Collier-ProcessTracing.pdf>
112. Consolini M. Support for Ukraine still high among EU citizens but some fall off apparent among certain groups. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, 24 March 2025. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/resources/article/2025/support-ukraine-still-high-among-eu-citizens-some-fall-apparent-among>
113. Constitution of 4 October 1958. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>
114. Constitución Española. Boletín Oficial del Estado, núm. 311, de 29 de diciembre de 1978. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1978-31229>
115. Council of Europe. Hungary – National Minorities (FCNM). 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities/hungary>
116. Council of the European Union. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. *Official Journal of the European Communities*. 19 July 2000. L 180. P. 22–26. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0043>
117. Council of the European Union. EU short-term outlook. 2024 URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12891-2024-INIT/en/pdf>

118. Costa O., Nguyen T., Schwarzer D., Vallée S., von Ondarza N. та ін. Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century. *Franco-German Working Group on EU Institutional Reform*, September 2023. URL: <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2023/09/19/Paper-EU-reform.pdf>
119. Crouch C. Post-Democracy. - *Cambridge: Polity Press*, 2004. 144 p.
120. Creswell J. W., Plano Clark V. L. Designing and conducting mixed methods research. *Thousand Oaks: Sage*, 2011. 457 p. URL: <https://archive.org/details/designingconduct0000cres>
121. Crul M., Schneider J. Children of Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands: The Impact of Differences in Vocational and Academic Tracking Systems. *Teachers College Record*. 2009. Vol. 111, No. 6. P. 508–527.
122. De Vries C. E. The Liberal Spirit of Europe: Lessons from Past for the Future of the EU. Princeton: *Princeton University Press*, 2018. 344 p.
123. Dahl R. A. On Democracy. – New Haven: *Yale University Press*, 2000. P. 35–44. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ZG4JEAAAQBAJ>
124. Dalacoura K. The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications. *International Affairs*. 2012. Vol. 88, No. 1. P. 63–79. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2012.01057.x>
125. De Wilde P., Zürn M. The Brexit Puzzle: Polity Attack and External Rebordering. *European Political Science Review*. 2023. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11018062/>
126. Dempsey J. Lukashenko Uses Migrants to Exploit Europe's Vulnerability. Brussels: *Carnegie Europe*, 2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/85709>
127. Der Spiegel. Die Linke und der Ukraine-Krieg: Pazifismus oder Realitätsverweigerung? *Der Spiegel*. 2023. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/die-linke-und-der-ukraine-krieg-a-0d1e6b3f-6f8e-4a4f-9b1f-3c8d0f9e0f7e>
128. DeZIM-Institut. Rassismus und Diskriminierungserfahrungen von Menschen mit Migrationshintergrund in Deutschland. Berlin: *Deutsches Zentrum*

für Integrations und Migrationsforschung, 2022. URL: <https://www.dezim-institut.de/publikationen/publikation-detail/rassismus-und-diskriminierungserfahrungen/>

129. Die Linke. *Official website*. URL: <https://www.die-linke.de>
130. Dinan D. Brexit and the future of Europe. *Policy Studies*. 2018. Vol. 39, No. 1. P. 11–22. DOI: <https://doi.org/10.1080/01442872.2017.1408932>
131. Doyle M. W. Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*. 1986. Vol. 80, No. 4. P. 151–169.
132. Duverger M. *European Political Systems*. Basingstoke: *Palgrave Macmillan*, 2001.
133. Easton D. *A systems analysis of political life*. New York: *Wiley*, 1965. 507 p. URL: <https://archive.org/details/systemsanalysis00east>
134. Eatwell R., Goodwin M. *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. London: *Penguin Books*, 2018. P. 59-65.
135. Elcano Royal Institute. Spain and the future of the European Union. 2021. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/spain-and-the-future-of-the-european-union/>
136. Embassy of Hungary in Wellington. Egyszerűsített honosítás eng. URL: <https://wellington.mfa.gov.hu/eng/page/egyszerusitett-honositas-eng>
137. ENA Institute. Myths about migration: The discrepancy between far-right narratives and reality: ENA Paper. 2025. URL: https://enainstitute.org/wp-content/uploads/2025/06/ENA-Paper_Migration.pdf
138. Enyedi Z. Democratic backsliding and academic freedom in Hungary. *Perspectives on Politics*. 2018. Vol. 16, No. 4. P. 1067–1074. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592718002165>
139. Ét Danmark uden parallelsamfund – Ingen ghettoer i 2030. URL: <https://www.regeringen.dk/media/6275/et-danmark-uden-parallelsamfund-ingen-ghettoer-i-2030.pdf>

140. Eurofound. Measures to lessen the impact of inflation and the energy crisis on citizens. 25 May 2023. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/resources/article/2023/measures-lessen-impact-inflation-and-energy-crisis-citizens>

141. European Commission. Commission gives a positive preliminary assessment of Poland's first payment request under the Recovery and Resilience Facility. *Press release* IP/24/2461, 06.05.2024. URL: https://commission.europa.eu/presscorner/detail/en/ip_24_2461

142. European Commission. Communication from the Commission. 2024 Rule of Law Report: The rule of law situation in the European Union. COM (2024) 800 final. Brussels, 24.07.2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/27db4143-58b4-4b61-a021-a215940e19d0_en

143. European Commission. Commission Staff Working Document - Assessment of the payment request of Poland (RRF). 16.10.2025. URL: https://commission.europa.eu/document/download/6c35e15e-faa5-419d-8c0f12bc96c7a25c_en?filename=C_2025_7435_1_EN_annexe_acte_autonome_nlw_part1_v1.pdf

144. European Commission. Democracy and Rule of Law in the European Union. 2021. URL: https://www.ugr.es/~redce/ESPECIAL1/articulos/03_Balaguer.

145. European Commission. EU extends trade support to Ukraine for one more year 13 May 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_562

146. European Commission. Recovery and Resilience Plan for Italy 2021. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/italys-recovery-and-resilience-plan_en

147. European Commission. Rule of Law Conditionality Regulation. – 2020. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/protection-eu-budget/rule-law-conditionality-regulation_en

148. European Commission. Rule of Law Report: Country Chapter on the rule of law situation in Hungary. Brussels, 2023. URL: https://commission.europa.eu/system/files/202307/40_1_52623_coun_chap_hungary_en.pdf

149. European Commission. Security Union Strategy: Resilience against hybrid threats. 2022. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/european-security/strategy-hybrid-threats_en
150. European Commission. Standard Eurobarometer 98 – Public opinion in the European Union (Winter 2022–2023). URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>
151. European Commission. Standard Eurobarometer 99 – Spring 2023. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2023. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/77fda143-2f4a-11ee-9e98-01aa75ed71a1>
152. European Commission. Standard Eurobarometer 101 – Spring 2024. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961>
153. European Commission. Standard Eurobarometer 102 – Autumn 2024: *Public opinion in the European Union*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3215>
154. European Commission (Eurostat). Asylum and first-time asylum applicants by citizenship, age and sex: annual aggregated data. 2021. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asyappctza/default/table
155. European Commission (Eurostat). Asylum applications – annual statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_applications-annual_statistics
156. European Commission (Eurostat). Fertility statistics. 2025. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Fertility_statistics
157. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. EU agricultural outlook 2023–35: a transitioning and resilient EU farming sector. Brussels. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2024-01/agricultural-outlook-2023-report_en_0.pdf
158. European Commission, Directorate-General for Communication. Public opinion in the European Union: Standard Eurobarometer 99 / European

Commission, Directorate-General for Communication. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2023. - ISBN 9268052318; 9789268052310.

159. European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). Preventing and combating racism and intolerance in and through education: Factsheet. Council of Europe. 2024. URL: <https://rm.coe.int/ecri-factsheet-on-education-24032024-en/1680af07a7>

160. European Commission. State aid: Commission approves Spanish and Portuguese measures to reduce the impact of high electricity prices. *Press release*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3550

161. European Conservatives and Reformists (ECR). Official website. URL: <https://ecrgroup.eu>

162. European Council. EU sanctions against Russia. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/>

163. European Council. European Peace Facility. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-peace-facility/>

164. European Council. Joint statement by the members of the European Council. 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/24/joint-statement-by-the-members-of-the-european-council/>

165. European Council on Foreign Relations. Europe's strategic autonomy: What it is, why we need it, how to achieve it. 2020. URL: https://ecfr.eu/publication/europes_strategic_autonomy_what_it_is_why_we_need_it_how_to_achieve_it

166. European Council on Foreign Relations. Strategic sovereignty: How Europe can regain the capacity to act. 2021. URL: <https://ecfr.eu/publication/strategic-sovereignty-how-europe-can-regain-the-capacity-to-act/>

167. European Council on Foreign Relations. Germany's choices: How Berlin can lead in a post-Zeitenwende Europe. 2022. URL: <https://ecfr.eu/publication/germanys-choices-how-berlin-can-lead-in-a-postzeitenwende-europe/>

168. European Council on Foreign Relations. The EU's difficult partnership with Poland. 2024. URL: <https://ecfr.eu/article/the-eus-difficult-partnership-with-poland>

169. European Council on Refugees and Exiles. *European Parliament Elections*. 2024 URL: <https://ecre.org/european-parliament-elections-2024/>

170. European Court of Human Rights. Case of D.H. and Others v. the Czech Republic (Application no. 57325/00): Judgment of 13 November 2007. Strasbourg, 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256>

171. European Court of Human Rights. Case of Horváth and Kiss v. Hungary (Application no. 11146/11): Judgment of 29 January 2013. Strasbourg, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115902>

172. European Court of Human Rights. Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15): Judgment of 21 November 2019. Strasbourg, 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198760>

173. European Court of Human Rights. M.S.S. v. Belgium and Greece (Application no. 30696/09): Judgment of 21 January 2011. Strasbourg, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103050>

174. European External Action Service. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU Candidate Status. 17.06.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en

175. European Parliament. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

176. European Parliament. European Parliament election results 2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2024/en/>

177. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Populism and the crisis of democracy in Europe: Annex II. *Brussels: European Parliament*, 2017. 114 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/egData/etudes/STUD/2017/614194/IPOL_STU\(2017\)614194\(ANN02\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/egData/etudes/STUD/2017/614194/IPOL_STU(2017)614194(ANN02)_EN.pdf)

178. European Parliament. Recovery Plan for Europe: Next Generation EU. *European Parliamentary Research Service*, 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652000/EPRS_BRI\(2020\)652000_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652000/EPRS_BRI(2020)652000_EN.pdf)

179. European Parliament. Rule of law in Hungary: Parliament calls on the EU to act. 12.09.2018. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/20180906IPR12104/rule-of-law-in-hungary-parliament-calls-on-the-eu-to-act>
180. European Parliament. Treaty of Amsterdam. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-amsterdam>
181. European Parliament. Treaty of Lisbon. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon>
182. European Parliament. Treaty of Maastricht (Treaty on European Union). URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>
183. European Parliament. Treaty of Nice. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-nice>
184. European Parliament. Treaty of Paris. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-paris>
185. European Parliament. Treaty of Rome. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>
186. European Parliament. Treaty on European Union (consolidated version). *Official Journal of the European Union*. 2008. C. 115. P. 37–38. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2008/art_41/oj
187. European Parliament. The citizens of the Union and their rights. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/145/the-citizens-of-the-union-and-their-rights>
188. European Parliament Research Service. The rise of populist radical right parties in Europe. Brussels, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)689343](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)689343)

189. European Security Strategy. A secure Europe in a better world. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
190. European Social Survey. Political realignment in Western Europe in the twenty-first century. 2024. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23745118.2024.2364598>
191. European Union. Chuman Declaration (May 1950). URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en
192. European Union. Consolidated version of the Treaty on European Union Article 2. 2012. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eut/teu/article/2>
193. European Union. History of the European Union 1945–59. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en
194. European Union. Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC Treaty). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:xy0022>
195. European Union Agency for Fundamental Rights. EU-MIDIS II: Roma – Selected findings. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2018. DOI: 10.2811/741359
196. European Union Agency for Fundamental Rights. *Fundamental Rights Report* 2023. 2023. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2023/fundamental-rights-report-2023>
197. Euractiv. The Left in the European Parliament struggles to define a common line. July 2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/the-left-in-the-european-parliament-struggles-to-define-a-common-line/>
198. Eur-Lex. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>
199. Eur-Lex. Opinion of the European Economic and Social Committee on strengthening the social dimension of the European Semester (2023/C 163/10).

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 52023AE4451>

200. Euronews. War in Ukraine: Which European countries host the most refugees?. 20.09.2023. URL: <https://www.euronews.com/2023/09/20/war-in-ukraine-which-european-countries-host-the-most-refugees>

201. Euronews. (2024). From migration crackdown to Green Deal overhaul: Key takeaways from the EPP manifesto. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2024/03/06/from-migration-crackdown-to-green-deal-overhaul-key-takeaways-from-the-epp-manifesto>

202. Eurostat. Record number of over 1.2 million first time asylum seekers registered in 2015. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/-/3-04032016-ap>

203. Eurostat. Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex: annual aggregated data. 2021. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asyappctza/default/table

204. European Parliament. 2019 European election results: Composition of the European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/composition-of-the-parliament/>

205. European Parliament. 2024 European election results: Composition of the European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2024/en/composition-of-the-parliament/>

206. European Parliament. Poland: no more women should die because of the restrictive law on abortion. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20211108IPR16844/poland-no-more-women-should-die-because-of-the-restrictive-law-on-abortion>

207. European Union Agency for Fundamental Rights. EU-MIDIS II: Second European Union Minorities and Discrimination Survey Roma: Selected findings. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2018. DOI: 10.2811/741359

208. European Parliament. Reasoned proposal calling on the Council to determine the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded (Article 7(1) TEU). Brussels. 2018. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0250_EN.html

209. European Commission. Roma equality, inclusion and participation in the EU. 2020. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en

210. European Commission. 2024 Rule of Law Report – Country Chapter on the rule of law situation in Slovakia. Brussels, 24.07.2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/b4b142ba-2515-49fa-9693-30737384264e_en

211. European Commission. 2024 Rule of Law Report – Country Chapter on the rule of law situation in Hungary. Brussels, 24.07.2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e90ed74c-7ae1-4bfb-8b6e-829008bd2cc6_en

212. European Commission. 2024 Rule of Law Report – Country Chapter on the rule of law situation in Poland. Brussels, 24.07.2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/9c081f05-688d-4960-b3bc-ea4fc3b2bafb_en

213. European Commission. 2023 Rule of Law Report: Country Chapters on France, Italy, Greece and Poland. Brussels, 2023. URL: https://commission.europa.eu/publications/2023-rule-law-report_en

214. European Council on Foreign Relations. The European elections 2024: Results and political consequences. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-european-elections-2024-results-and-consequences/>

215. European Parliament Research Service. *The 2025 US National Security Strategy*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2025/779261_EPRS_ATA\(2025\)779261_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2025/779261_EPRS_ATA(2025)779261_EN.pdf)

216. European People's Party (EPP). *Official website*. URL: <https://www.epp.eu>
217. Fairclough N. Discourse and social change. Cambridge: *Polity Press*, 1992. 259 p. URL: <https://archive.org/details/discoursesocialc0000fair>
218. Fabbrini S. Europe's future after Brexit: A new role for the European Council? *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42, No. 4. P. 499–513. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1730341>
219. Fair Observer. Poland and Ukraine: A Partnership Forged in Resilience URL: <https://www.fairobsERVER.com/politics/poland-and-ukraine-a-partnership-forged-in-resilience/>
220. Financial Times. France and Greece: spot the differences. URL: <https://www.ft.com/content/6181433d-e566-4fe6-8ff6-7dda4e92a976>
221. Financial Times. Giorgia Meloni's charm offensive in Africa. URL: <https://www.ft.com/content/d5a97af3-7a83-4e02-a4d3-b37dbf4ba484>
222. Fidesz – Magyar Polgári Szövetség. *Official website*. URL: <https://fidesz.hu/>
223. Foa R. S. The Great Reset: Public Opinion, Populism and the Pandemic. – Cambridge: Bennett Institute for Public Policy, *University of Cambridge*, 2022. URL: https://www.bennettschool.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2022/11/The_Great_Reset.pdf
224. Foner N., Alba R. Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion? // *International Migration Review*. 2008. Vol. 42, No. 2. P. 360–392. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2008.00128.x>
225. Fondapol – Fondation pour l'innovation politique. Denmark: The Model of a Restrictive Immigration Policy? *Policy Note*. 214. 2023. URL: <https://www.fondapol.org/app/uploads/2023/02/214-danemark-gb-2023-02-27-w-1.pdf>
226. Fondapol. Danish Immigration Policy: A Consensual Closing of Borders. URL: <https://www.fondapol.org/en/study/danish-immigration-policy-a-consensual-closing-of-borders/>

227. France 24. Le Pen: Nazi gas chambers were “detail of history”. 26.04.2008. URL: <https://www.france24.com/en/20080426-le-pen-nazi-gas-chambers-were-detail-history-france-wwii>
228. France 24. Italy tightens asylum rules as Meloni pushes tougher migration policy. 08.11.2022. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20221108-italy-tightens-asylum-rules-as-meloni-pushes-tougher-migration-policy>
229. Fratelli d’Italia. Programma di Fratelli d’Italia. Roma: *Fratelli d’Italia*, 2022. 48 p. URL: https://cdn.pagellapolitica.it/wp-content/uploads/2022/08/Programma_FratelliItalia.pdf
230. Freedom House. Freedom in the World 2023: Hungary. 2023. URL: <https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2023>
231. Freedom House. Freedom in the World 2023: Italy. 2023. URL: <https://freedomhouse.org/country/italy/freedom-world/2023>
232. Freedom House. Nations in Transit 2024: Hungary. 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/hungary/nations-transit/2024>
233. Frontex. Annual Risk Analysis for 2016. 2016. URL: https://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analsis_2016
234. Frontex. FRAN Quarterly: Q2 2015. 2015. URL: <https://www.frontex.europa.eu/publications/fran-q2-2015-YRf1eP>
235. Frontex. Migratory flows in 2017 – Pressure eased on Italy and Greece; Spain saw record numbers. URL: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/migratory-flows-in-2017-pressure-eased-on-italy-and-greece-spain-saw-record-numbers-QK2Wcw>
236. Frontex. Irregular border crossings into EU drop sharply in 2024: press release. 2025. URL: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in-2024-oqpweX>
237. Geddes A., Scholten P. The politics of migration and immigration in Europe. London: SAGE Publications, 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/320641603_Andrew_Geddes_Peter_Scholten_2016_The_Politics_of_Migration_and_Immigration_in_Europe

238. Genocide Watch. Hungary's ugly state-sponsored Holocaust revisionism. 2017. URL: <https://www.genocidewatch.com/single-post/2017/03/14/hungary-s-ugly-state-sponsored-holocaust-revisionism>.
239. Gołębiowska K. Alternative für Deutschland: rhetoric against migrants as a threat to democracy in Germany. *Rocznik Integracji Europejskiej*. 2023. № 17. C. 243–256. DOI: <https://doi.org/10.14746/rie.2023.17.15>
240. Goodhart D. The road to somewhere: the populist revolt and the future of politics. London: *C. Hurst & Co*, 2017. P. 49–81.
241. Greens/European Free Alliance (Greens/EFA). *Official website*. URL: <https://www.greens-efa.eu>
242. Greens / European Free Alliance. What we stand for. *European Parliament political group*, 2023. URL: <https://www.greens-efa.eu/en/what-we-stand-for/>
243. Group of the European United Left / Nordic Green Left (GUE/NGL). *Official website*. URL: <https://left.eu>
244. Guild E., Kostakopoulou T., van der Waal J. The European Union's new pact on migration and asylum: a new era of border externalization and containment? *European Law Journal*. 2021. Vol. 27, Iss. 2. P. 209–224. DOI: 10.1111/eulj.12356
245. Guibernau M. The Spanish Constitution and the Catalan question. *Nations and Nationalism*. 2019. Vol. 25, No. 1. P. 6–20. DOI: 10.1111/nana.12462.
246. Guibernau M. The Catalan independence process: legitimacy, democracy and the EU. *Journal of Contemporary European Studies*. 2019. Vol. 27, No. 4. P. 456–468. DOI: 10.1080/14782804.2019.1647518
247. Haas E. B. The uniting of Europe: political, social, and economic forces, 1950–1957. Stanford, CA: *Stanford University Press*, 1958. 552 p.
248. Habermas J. The crisis of the European Union: a response. *Cambridge: Polity Press*, 2012. ISBN 978-0745662428. 120 p.
249. Haller A., Holt K., de la Brosse R. The “Alternative for Germany” and the rise of right-wing populism: digital media, fake news and political

communication. *Information, Communication & Society*. 2019. Vol. 22, No. 12. P. 1715–1734. DOI: 10.1080/1369118X.2019.1573918.

250. Hämmerle G., Dürr M. The Putin-friendly rhetoric of Austrian right-wing populists: causes and impact. *Journal of Contemporary European Studies*. 2023. P. 3–21. DOI: 10.1080/14782804.2023.2185564.

251. Huntington S. P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968. p. 4-10.

252. Heinrich Böll Stiftung. Pri vstupe Ukrajiny do EÚ sú strany prekvapivo jednotné, o práve veta sú ochotné. 31 May 2024. URL: <https://cz.boell.org/en/2024/05/31/pri-vstupe-ukrajiny-do-eu-su-strany-prekvapivo-jednotne-o-prave-veta-su-ochotne>

253. Hill C. *The actors in Europe's foreign policy*. London, 1996. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203198230>

254. Hofmann de Moura K., Skrzypek A., Wilson R. (eds.) *Towards a social democratic century? How European and global social democracy can chart a course through the crises*. Berlin; Brussels: *Social Europe Publishing; Foundation for European Progressive Studies; Friedrich Ebert Stiftung*, 2022. ISBN 978-3-948314-18-7. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/19646.pdf>

255. Hooghe L., Marks G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39, No. 1. P. 3-23. URL: <https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>

256. Hopf T. *Social construction of international politics: identities & foreign policies*, Moscow, 1955 and 1999. Ithaca: *Cornell University Press*, 2002.

257. Horkheimer M. *Traditional and Critical Theory*. *Critical Theory: Selected Essays*. New York: *Continuum*, 1972. P. 188–243.

258. Human Rights Watch. Hungarian government stoops to new low with hate campaign. 12 July 2017. URL: <https://www.hrw.org/news/2017/07/12/hungarian-government-stoops-new-low-hate-campaign>

259. Hungary. Act CLXXXV of 2010 on media services and mass media. 2010. URL: https://nmhh.hu/dokumentum/106487/act_clxxx_on_media_services_and_mass_media.pdf
260. Hungary. The fundamental law of Hungary. 2011. Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011
261. Hungarian Helsinki Committee. A victory for civil society: EU Court finds foreign-funded NGO law is unlawful. 2020. URL: <https://helsinki.hu/en/a-victory-for-civil-society/>
262. IES Lublin – Regional and International Studies. Baltic approaches to hybrid threats and cybersecurity. Lublin, 2024. URL: https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/11/riesw_2024-01-03.pdf
263. Identity and Democracy (ID). *Official website*. URL: <https://www.idgroup.eu>
264. Ignazi P. Il polo escluso: profilo storico del Movimento Sociale Italiano. Bologna: *Il Mulino*, 1989. 416 p.
265. Inglehart R. F., Norris P. Trump, Brexit, and the rise of populism: economic have-nots and cultural backlash. *Harvard Kennedy School Faculty Research. Working Paper Series*. 2016. No. RWP16-026. DOI: 10.2139/ssrn.2818659.
266. Inglehart R., Norris P. Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism. Cambridge: *Cambridge University Press*, 2019. P. 98–122.
267. INSEE. Immigrés et descendants d'immigrés en France. Institut national de la statistique et des études économiques, 2022. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6433216>
268. Institut Montaigne. Les musulmans en France: une société fragmentée. Paris: Institut Montaigne, 2020. 220 p. URL: <https://www.institutmontaigne.org/ressources/publications/les-musulmans-en-france-une-societe-fragmentee>

269. Institutul Național de Statistică (INSSE). Populația rezidentă după etnie – recensământul populației și locuințelor 2021. 2022. URL: <https://data.un.org/Data.aspx?d=POP&f=tableCode%3A26%3BcountryCode%3A642>
270. International Energy Agency. Renewables 2023: analysis and forecast to 2028 – Spain chapter. *Paris: IEA*, 2023. URL: <https://www.iea.org/reports/renewables-2023>
271. International Federation of Journalists. Poland: IFJ and EFJ condemn continued political interference in public broadcasting. 2023. URL: <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/article/poland-efj-and-ifj-condemn-continued-political-interference-in-public-broadcasting-1>
272. Interfax-Ukraine. European People's Party to remain largest group in EP with up to 189 seats. *Interfax-Ukraine*, 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/992326.html>
273. Italian Government. The Mattei Plan for Africa: strategic guidelines. Presidenza del Consiglio dei Ministri, 2024. URL: <https://www.governo.it/en/mattei-plan-africa>
274. Ivaldi G. A tipping point for far-right populism in France // *European Parliament elections under the shadow of rising populism* / ed. by G. Ivaldi, E. Zankina. Sofia: European Center for Populism Studies, 2024. P. 165–177.
275. Ivaldi G. The normalization of the radical right in France: the transformation of the Front National / *Rassemblement National. French Politics*. 2019. Vol. 17, No. 4. P. 471–490. DOI: 10.1057/s41253-019-00107-9.
276. Izquierda Unida. *Official website*. URL: <https://izquierdaunida.org>
277. Jean Monnet: the first statesman of interdependence. *New York: W. W. Norton & Company*, 1995. P. 54–56.
278. Joppke C. Transformation of immigrant integration: civic integration and antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. *World Politics*. 2007. Vol. 59, No. 2. P. 243–273.
279. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 17 December 2020 in Case C-808/18, European Commission v Hungary. *Luxembourg: Court of Justice of the*

European Union, 2020. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=235712&doclang=EN>

280. Judt T. *Postwar: a history of Europe since 1945*. New York: Penguin Press, 2005. 960 p. URL: https://www.academia.edu/35857017/POSTWAR_A_History_of_Europe_Since_1945

281. Judt T. *The past is another country: myth and memory in postwar Europe. Reappraisals: reflections on the forgotten twentieth century*. New York: Penguin Press, 2008. P. 157–183.

282. Keith D. The radical left in the European Parliament: fragmentation and cooperation. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25, No. 8. P. 224–242. DOI: 10.1080/13501763.2017.1411363.

283. Keohane R. O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984. p. 67-72.

284. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and interdependence: world politics in transition*. Boston: Little, Brown & Co., 1977. P. 23–48.

285. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and interdependence*. New York: Longman, 2012. P. 45–87.

286. Kiel Institute for the World Economy. *Ukraine support tracker: military, financial and humanitarian aid by country*. 2024. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

287. King G., Keohane R. O., Verba S. *Designing social inquiry: scientific inference in qualitative research*. Princeton: Princeton University Press, 1994. 247 p. URL: <https://archive.org/details/designingsociali0000king>

288. Kiss T. Ethnic politics and territorial autonomy in Romania: the case of the Székely Land. *Nationalities Papers*. 2014. Vol. 42, No. 6. P. 965–984. DOI: 10.1080/00905992.2014.915052.

289. Kmezić M. The return of the sovereign? Conceptualising the securitisation of migration in Central and Eastern Europe. *Central and Eastern European Migration Review*. 2019. Vol. 8, Iss. 2. P. 52–69. DOI: 10.17467/ceemr.2019.04.

290. Koopmans R. Trade-offs between equality and difference: immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2010. Vol. 36, No. 1. P. 1–26. DOI: 10.1080/13691830903250881.
291. Koopmans R., Statham P. Challenging immigration and ethnic relations politics: comparative European perspectives. *Oxford: Oxford University Press*, 2000. 443 p.
292. Korany B., El-Mahdi R. (eds.) Arab Spring in Egypt: revolution and beyond. *Cairo: The American University in Cairo Press*, 2012. 336 p.
293. Kriesi H., Grande E., Lachat R., Dolezal M., Bornschier S., Frey T. West European politics in the age of globalization. *Cambridge: Cambridge UP*, 2008. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/west-european-politics-in-the-age-of-globalization/BBCBD1781B0D4C3D37CBA3799ABA1551>
294. Kriesi H., Pappas T. S. Populism in Europe during crisis: an introduction. *European populism in the shadow of the Great Recession / ed. by H. Kriesi, T. S. Pappas. Colchester: ECPR Press*, 2014. P. 1–22.
295. Kritzinger S., Foucault M. Rally 'round the flag: the COVID-19 crisis and trust in the national government. *West European Politics*. 2021. Vol. 44, No. 5–6. P. 205–231. DOI: 10.1080/01402382.2021.1925017.
296. Krzysztoszek A. Polish support for receiving Ukrainian refugees reaches new low. EURACTIV. 11 October 2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/polish-support-for-receiving-ukrainian-refugees-reaches-new-low/>
297. La France Insoumise. *Official website*. URL: <https://lafranceinsoumise.fr>
298. Laakso M., Taagepera R. Effective number of parties: A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*. 1979. Vol. 12, No. 1. P. 3–27. URL: <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>

299. Lawyer Monthly. Poland loses €320M due to judicial reform dispute. 2025. URL: <https://www.lawyer-monthly.com/2025/02/poland-loses-e320m-due-to-judicial-reform-dispute>

300. Le Monde. Européennes 2024: les revirements de programme du Rassemblement national en dix ans. 5 juin 2024. URL: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2024/06/05/europeennes-2024-les-revirements-de-programme-du-rassemblement-national-en-dix-ans_6237444_4355770.html

301. Le Monde. Résultats des européennes 2024: un nouveau Parlement de Strasbourg plus conservateur et sous la pression de l'extrême droite. 10 juin 2024. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2024/06/10/resultats-des-europeennes-2024-un-nouveau-parlement-de-strasbourg-plus-conservateur-et-sous-la-pression-de-l-extreme-droite_6238386_3210.html

302. Le Monde. Résultats des élections européennes: un Parlement plus fragmenté et plus à droite. 10 juin 2024. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2024/06/10/resultats-des-elections-europeennes-un-parlement-plus-fragmente-et-plus-a-droite_6238386_3210.html

303. Le Pen M. Soy profundamente euroescéptica; el funcionamiento de la UE es antidemocrático y antinacional. El País. 19 diciembre 2024. URL: <https://elpais.com/internacional/2024-12-19/marine-le-pen-soy-profundamente-euroesceptica-el-funcionamiento-de-la-ue-es-antidemocratico-y-antinacional.html>

304. Lees C. The “Alternative for Germany”: the rise of right-wing populism at the heart of Europe. *German Politics*. 2018. Vol. 27, No. 3. P. 295–310. DOI: 10.1080/09644008.2018.1450277.

305. Lees C. The “Alternative for Germany”: the rise of right-wing populism at the heart of Europe. *Politics*. 2018. Vol. 38, No. 3. P. 295–310. DOI: 10.1177/0263395718770575.

306. Levitsky S., Ziblatt D. How democracies die. *New York: Crown Publishing*, 2018 p. 212-221.

307. Levitsky S., Ziblatt D. How democracies die. *New York: Crown Publishing*, 2018 p. 93-101.

308. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. *Free Press*, 1967. P. 6-64. URL: <https://www.jstor.org/stable/2127859>

309. Lipset S. M., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. *New York: Free Press*, 1967. p. 14-18.

310. Lipset S. M. Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*. 1959. Vol. 53, no. 1. P. 69–105. URL: <https://www.jstor.org/stable/1951731>

311. Loi n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics. *Journal officiel de la République française*. 17 mars 2004. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000417977>

312. Loi n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public. *Journal officiel de la République française*. 12 octobre 2010. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000417977>

313. Loi n° 2021-1109 du 24 août 2021 confortant le respect des principes de la République. *Journal officiel de la République française*. 25 août 2021. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043964778>

314. Macron E. Initiative pour l'Europe – discours d'Emmanuel Macron pour une Europe souveraine, unie, démocratique. 26 septembre 2017. *Présidence de la République française*. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique>

315. Macron E. Initiative for Europe: a sovereign, united and democratic Europe. Sorbonne speech. 26 September 2017. URL: <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2017/09/26/initiative-for-europe>

316. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*. 1984. Vol. 78, No. 3. P. 734–749. URL: <https://doi.org/10.2307/1961840>

317. March L., Rommerskirchen C. Out of the wilderness? The European radical left in the crisis. *Party Politics*. 2015. Vol. 21, No. 1. P. 40–53. DOI: 10.1177/1354068812462925.

318. Mascherini M. Trust in crisis: Europe's social contract under threat. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2 May 2024. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2024/trust-crisis-europes-social-contract-under-threat>

319. Maxwell D., Ong N. Digital propaganda and social narratives in political threats. *London: Routledge*, 2021. URL: <https://www.routledge.com/Digital-Propaganda-and-Social-Narratives-in-Political-Threats/Maxwell-Ong/p/book/9780367701901>

320. Mearsheimer J. J. The tragedy of great power politics. New York: W. W. Norton & Company. 2001. P. 30–32.

321. Merkel W. The third way and social democracy. *European Journal of Political Research*. 2001. Vol. 40, No. 1. P. 1–12. DOI: 10.1111/1475-6765.00544.

322. Ministère de l'Intérieur de la République française. *Résultats de l'élection présidentielle*. 2022. Paris, 2022.

323. Mitrany D. A working peace system: an argument for the functional development of international organization. *London: Royal Institute of International Affairs*, 1943.

324. Mitsilegas, V. The Criminalisation of Migration in Europe: Challenges for Human Rights and the Rule of Law. *Springer*, 2015. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-12619-4>

325. Moravcsik A. The choice for Europe: social purpose and state power from Messina to Maastricht. *Ithaca: Cornell University Press*, 1998.

326. Morgenthau H. J. Politics among nations: the struggle for power and peace. New York: Alfred A. Knopf, 1948. P. 3–15. URL: [http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps240/04%20Conflict%20with%20States%20as%20Unitary%20Actors/Morgenthau%20-%20Politics%20among%20nations%20\(selected%20chapters\).pdf](http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps240/04%20Conflict%20with%20States%20as%20Unitary%20Actors/Morgenthau%20-%20Politics%20among%20nations%20(selected%20chapters).pdf)

327. Mudde C. The populist zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39, No. 4. P. 541–563.
328. Mudde C. *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 410 p. DOI: 10.1017/CBO9780511492037.
329. Mudde C. *The far right today*. Cambridge: Polity Press, 2019. 160 p.
330. Mudde C. “The far right is normalized” [Interview]. CCCB Lab, 2021. URL: <https://lab.cccb.org/en/cas-mudde-the-far-right-is-normalised/>
331. Mudde C., Rovira Kaltwasser C. *Populism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017. URL: https://www2.daad.de/medien/mudde_rovira_kaltwasser_2017_populism.pdf
332. Murphy F. Austria’s far-right led coalition talks: what are the challenges? *Reuters*. 9 January 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/challenges-austrias-far-right-faces-coalition-talks-2025-01-09/>
333. Müller J.-W. *Memory and power in post-war Europe: studies in the presence of the past*. Cambridge University Press, 2002. 302 p.
334. NATO. NATO’s eastern flank and regional security cooperation. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm
335. NATO. Defence expenditures and NATO’s 5% commitment. 2025. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/defence-expenditures-and-natos-5-commitment>
336. National Archives (USA). Marshall Plan. 1948. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan>
337. Neugebauer W. The far right and its supporters in Austria: how the FPÖ mobilized the extremist fringe. *Journal of Contemporary European Studies*. 2018. Vol. 26, Iss. 3. P. 295–312. DOI: 10.1080/14782804.2018.1492040.
338. New York: Open Society Foundations. *Roma in Germany*. 2018. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/roma-germany>
339. Niblett R., Wright T. *Impacts of Brexit on the UK, EU, and the world*. Cambridge, MA: Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard

Kennedy School, 2022. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/impacts-brex-it-uk-eu-and-world>

340. Niedringhaus A. A hard-right party gathers strength in Poland, pushing a new, less friendly course on Ukraine. *Associated Press*. 27 September 2023. URL: <https://apnews.com/article/3d29f10eb59ad880c6f64d5025277a8c>

341. Nikolaienko N., Nadolska V., Melnychuk L., Yelova T., Osadtsa I., Blahovirnyi M. Navigating Geopolitics through Culture: An Analysis of Ukraine's Strategic Communication and Cultural Diplomacy in its EU Accession Bid. *European Journal of Social Science Education and Research*. 2025. Vol. 12, Iss. 3. URL: https://revistia.com/files/articles/ejser_v12_i3_25/Nikolaienko.pdf

342. Nora P. Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*. 1989. No. 26 (Spring). P. 7–24. DOI: 10.2307/2928520.

343. Norris P. Democratic deficit: critical citizens revisited. *Cambridge: Cambridge University Press*, 2011. P. 219–236. ISBN 978-0521127448.

344. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. *Cambridge: Cambridge University Press*, 1990. P. 6-10.

345. Nye J. S. The future of power. New York: PublicAffairs, 2019. URL: https://www.academia.edu/23946693/THE_FUTURE_OF_POWER

346. OECD. Indicators of immigrant integration 2023: settling in. *Paris: OECD Publishing*, 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/indicators-of-immigrant-integration-2023_70d202c4/1d5020a6-en.pdf

347. OECD. International migration outlook 2023. *Paris: OECD Publishing*, 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/10/international-migration-outlook-2023_0faed233/b0f40584-en.pdf

348. OECD. OECD survey on drivers of trust in public institutions 2024: results. Country notes: Denmark. *Paris: OECD Publishing*, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results-country-notes_a8004759-en/denmark_ac5b6973-en.html

349. OECD. OECD survey on drivers of trust in public institutions 2024: results. Country notes: Finland. *Paris: OECD Publishing*, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results-country-notes_a8004759-en/finland_596ba5da-en.html

350. Official results – French government. Résultats du premier tour de l'élection présidentielle. 2022. *Paris: Gouvernement de la République française*, 2022. URL: <https://www.info.gouv.fr/actualite/election-presidentielle-2022-les-resultats-du-premier-tour>

351. Open Society Foundations. Roma in Germany: integration challenges and social exclusion. *New York: Open Society Foundations*, 2018. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/roma-germany>

352. Paternotte D., Kuhar R. Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality. *Lanham: Rowman & Littlefield*. 2018. P. 95–96.

353. Pech L. No more excuses: time to enforce EU values in the Member States. *Verfassungsblog*, 2021. URL: <https://verfassungsblog.de/no-more-excuses/>

354. Péntzes J., Pásztor I. Z., Tátrai P., Kóti T. Roma population in Hungary – spatial distribution and its temporal changes. *Deturope*. 2019. Vol. 11, No. 3. P. 138–159.

355. Pew Research Center. Europe's growing Muslim population. 2017. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

356. Pew Research Center. Political trust and democratic legitimacy in Europe. 2018. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2019/10/14/political-trust/>

357. Pew Research Center. Political trust and discontent in advanced economies. 28 June 2023. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2023/06/28/political-trust-and-discontent-in-advanced-economies/>

358. Pew Research Center. Satisfaction with democracy has declined in recent years in high-income nations. 18 June 2024. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2024/06/18/satisfaction-with-democracy-has-declined-in-recent-years-in-high-income-nations/>

pewresearch.org/short-reads/2024/06/18/satisfaction-with-democracy-has-declined-in-recent-years-in-high-income-nations/

359. Pew Research Center. Views of the war in Ukraine and its economic consequences in Europe. Washington, DC, 2024. URL: <https://www.pewresearch.org/2025/04/17/how-americans-view-the-russia-ukraine-war/>

360. Podemos. Official website. URL: <https://podemos.info>

361. Politico. Turkey says it will no longer stop refugees from entering Europe. 2020. URL: <https://www.politico.eu/article/turkey-says-it-will-no-longer-stop-refugees-from-entering-europe/>

362. Politico Europe. Italy's Meloni walks tightrope on fascist legacy. 30 September 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/italy-giorgia-meloni-fascism-legacy/>

363. Politico Europe. How migration is reshaping the rule of law debate in Europe. 12 March 2023. URL: <https://www.politico.eu/article/migration-rule-of-law-europe/>

364. Politico Europe. Europe's Greens suffer heavy losses in EU elections. 2024. URL: <https://www.politico.eu/article/europe-election-2024-green-party-collapse/>

365. Politico Europe. Renew Europe's kingmaker role in the new EU Parliament. 2024. URL: <https://www.politico.eu/article/renew-europe-kingmaker-eu-parliament/>

366. Pombeni P. The Italian "post-fascist" right and the uses of history // *Journal of Modern Italian Studies*. 2019. Vol. 24, No. 5. P. 597–612. DOI: 10.1080/1354571X.2019.1659382.

367. Populism and ideological convergence: evidence from a multiparty system. *European Journal of Political Economy*. 2024. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2024.102207.

368. Progressive Alliance of Socialists and Democrats (S&D). *Official website*. URL: <https://www.socialistsanddemocrats.eu>

369. Rassemblement National. Programme de Rassemblement National: élections européennes. *Paris: Rassemblement National*, 2024. 32 p. URL: <https://rassemblementnational.fr/documents/202406-programme.pdf>
370. Rankin J. Orbán's stance on Ukraine pushes Hungary to brink in EU relations. *The Guardian*. 19 April 2025. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/19/orban-ukraine-hungary-eu-relations-kyiv>
371. Rathgeb P. Makers against takers: the socio-economic ideology and policy of the Austrian Freedom Party. *West European Politics*. 2020. Vol. 43, No. 2. P. 336–358.
372. Realism, political and social science // *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/realism-political-and-social-science>.
373. Renew Europe. Official website. URL: <https://www.reneweuropengroup.eu>
374. Reuters. Anti-immigrant AfD says Muslims not welcome in Germany. 1 May 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/world/anti-immigrant-afd-says-muslims-not-welcome-in-germany-idUSKCN0XS16K>
375. Reuters. Italy's Meloni vows to defend "God, country and family". 22 September 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/italys-meloni-vows-defend-god-country-family-2022-09-22/>
376. Reuters. Spain increases green hydrogen goal, sets 12 GW capacity by 2030. 23 September 2024. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/spain-increases-green-hydrogen-goal-sets-12-gw-capacity-by-2030-2024-09-23>
377. Reuters. Baltic states brace to cut decades-old ties with Russian grid. 7 February 2025. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/baltics-brace-cut-decades-old-ties-russian-grid-2025-02-07>
378. Reuters. Germany's far-right AfD tops poll for first time, blow to chancellor-in-waiting Merz. 9 April 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/germanys-far-right-afd-tops-poll-first-time-blow-chancellor-in-waiting-merz-2025-04-09>

379. Reuters. All NATO members hit old spending target, only three meet new goal. 2025. URL: <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/all-nato-members-hit-old-spending-target-only-three-meet-new-goal-2025-08-27/>
380. Reuters. Former Greek PM Tsipras quits parliament amid rumours of new party launch. 6 October 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/former-greek-pm-tsipras-quits-parliament-amid-rumours-new-party-launch-2025-10-06>
381. Rodrigues S. Financing European defence: the end of budgetary taboos. *European Papers*. 2023. Vol. 8, No. 3. P. 1155–1177. DOI: 10.15166/2499-8249/569.
382. Rone M. The European radical right and the “Overton window”: a comparative analysis. *Journal of International Politics*. 2021. Vol. 13, No. 2. P. 1–28. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/271842>
383. Roy O. Secularism confronts Islam. *New York: Columbia University Press*, 2007. 328 p. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/book/cup/0001525/f_0001525_17014.pdf
384. Roy O. Islam and European secularism. Cambridge, MA: *Harvard University Press*, 2020. P. 313–315. URL: https://www.academia.edu/68162418/Secularism_Confronts_Islam_By_Olivier_Roy
385. Scheppele K. L. The opportunism of populists and the defense of constitutional liberalism. *German Law Journal*. 2018. Vol. 19, No. 2. P. 314–342. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/opportunism-of-populists-and-the-defense-of-constitutional-liberalism/4A58A5F7C8A4E33C1D6F4A9D4C5B0B2A>
386. Scheppele K. L., Pech L., Platon S. Compromising the rule of law while compromising on the rule of law: the European Commission’s rule of law conditionality mechanism and its constitutional challenges. *European Constitutional Law Review*. 2022. Vol. 18, No. 2. P. 229–260. DOI: 10.1017/S1574019622000177.
387. Schimmelfennig F. Theorizing European integration. European integration theory / ed. by A. Wiener, T. Diez. 2nd ed. *Oxford: Oxford University Press*, 2009. P. 49–68.

388. Schimmelfennig F. Brexit: the EU membership crisis that wasn't? *West European Politics*. 2024. Vol. 47, No. 1. P. 34–52. DOI: 10.1080/01402382.2024.2325780.

389. Schimmelfennig F., Leuffen D., Rittberger B. The European Union as a system of differentiated integration. *Journal of European Public Policy*. 2015. Vol. 22, No. 6. P. 764–782. DOI: 10.1080/13501763.2015.1020835.

390. Schmidt V. A. Europe's crisis of legitimacy: governing by rules and ruling by numbers. *Oxford: Oxford University Press*, 2020. URL: <https://academic.oup.com/book/36742>

391. Scholz O. Policy statement by Chancellor Olaf Scholz on the war in Ukraine (Zeitenwende speech). 27 February 2022. *German Federal Government*. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/zeitenwende-speech-2006078>

392. Simon Hix. Brahmin left versus merchant right? Education, class, multiparty competition, and redistribution in Western Europe. *The British Journal of Sociology*. 2021. Vol. 72, No. 1. P. 79–92.

393. Simon, P. (2012). French National Identity and Integration: Who Belongs to the National Community? *French Politics, Culture & Society*. URL: https://philpapers.org/rec/SCOFUI?utm_source=chatgpt.com

394. Sciences Po – Centre for European Studies and Comparative Politics. (2025, May 23). Diversity: European parliaments are falling behind. Retrieved from URL: <https://www.sciencespo.fr/centre-etudes-europeennes/en/news/diversity-european-parliaments-are-falling-behind/>

395. Smith M. Europe's foreign and security policy: the institutionalization of cooperation. *Cambridge: Cambridge University Press*, 2004. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/europes-foreign-and-security-policy/21A2C70B2B726974AF9B421073647972>

396. Soysal Y. N. Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe. *Chicago: University of Chicago Press*, 1994.

397. Spanish Constitutional Court. Judgment No. 114/2017 of 17 October 2017 (STC 114/2017): on the unconstitutionality of the Catalan independence referendum. Madrid: Tribunal Constitucional de España, 2017.

398. Spanish Presidency of the Council of the European Union. Priorities of the Spanish Presidency of the Council of the EU (July–December 2023). 2023. URL: <https://spanish-presidency.consilium.europa.eu/en/programme/priorities/>

399. Spence A. French and Germans lean toward dialing back Ukraine support, new international POLITICO poll shows. Politico Europe. 2025. URL: <https://www.politico.eu/article/french-and-germans-lean-toward-dialing-back-ukraine-support-new-international-politico-poll-shows>

400. Sunstein C. R. #Republic: divided democracy in the age of social media. *Princeton: Princeton University Press*, 2018. P. 75–76; 137–157.

401. SWP Berlin. Italy's Mattei Plan: mirage or reality? 2024. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/mta-spotlight-34-italys-mattei-plan-mirage-or-reality>

402. Sydorenko S. Czech president on guarantees for Ukraine, concessions and the risk of war with NATO. *European Pravda*. 24 March 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/interview/2025/03/24/7207836/>

403. SYRIZA. *Official website*. URL: <https://syriza.gr>

404. Tagesschau.de. Verfassungsschutz stuft AfD als Verdachtsfall ein. 3 März 2021. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/afd-verfassungsschutz-103.html>

405. Taggart P. A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33, No. 3. P. 363–388.

406. Tartir A., Dana T. The Arab Spring a decade later: authoritarian resilience and the limits of protest. *Journal of Democracy*. 2023. Vol. 34, No. 1. P. 27–41. DOI: 10.1/jod.2023.0002.

407. The Economist. Social democracy is floundering everywhere in Europe ... except Portugal. 14 April 2018. URL:

<https://www.economist.com/europe/2018/04/14/social-democracy-is-floundering-everywhere-in-europe-except-portugal>

408. The European People's Party's handling of Fidesz: from shield to split. Batory A., Csehi R., 2021.

409. The Guardian. Giorgia Meloni and Italy's fascist past. 28 September 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/28/giorgia-meloni-italy-fascist-past>

410. The Guardian. The Guardian view on Europe's social democrats: time to come back from the dead. 15 March 2021. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/15/the-guardian-view-on-europes-social-democrats-time-to-come-back-from-the-dead>

411. The Orange Files. Viktor Orbán: notable quotes by subject. URL: <https://theorangefiles.hu/notable-quotes-prime-minister-viktor-orban-by-subject>

412. The Times. Draghi's billions: how the EU is spending its Covid recovery cash. 2025. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/draghis-billions-how-the-eu-is-spending-its-covid-recovery-cash-cgmkd1xjs>

413. Three Seas Initiative. Joint declaration on the Three Seas Initiative. 2016. URL: <https://3seas.eu/about/one-page>

414. Tilles D. Poland's ongoing rule-of-law crisis explained. *Notes from Poland*. 17 March 2025. URL: <https://notesfrompoland.com/2025/03/17/polands-ongoing-rule-of-law-crisis-explained/>

415. Trauner F. Asylum policy: the EU's "crisis" and the looming policy regime failure. *Journal of European Integration*. 2016. Vol. 38, No. 3. P. 311–325.

416. Tucker J. A., Guess A., Barberá P., Vaccari C., Siegel A., Sanovich S., Stukal D., Nyhan B. Social media, political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature. *Hewlett Foundation*, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323962120_Social_Media_Political_Polarization_and_Political_Disinformation_A_Review_of_the_Scientific_Literature

417. UK Parliament. House of Commons Library. Syria one year after Assad: forming an interim government (CBP-10430). *London*, 2025. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10430/>
418. UNHCR. Global trends: forced displacement in 2021. *Geneva: UNHCR*, 2021. URL: <https://www.unhcr.org/media/global-trends-report-2021>
419. UNHCR. Monthly arrivals by nationality to Greece, Italy and Spain – Jan–Dec 2015. *Geneva: UNHCR*, 2016. URL: <https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/Monthly%20Arrivals%20by%20Nationality%20to%20Greece%2C%20Italy%20and%20Spain%20-%20Jan-Dec%202015.pdf>
420. UNHCR. The sea route to Europe: the Mediterranean passage in the age of refugees. *Geneva: UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/5592bd059.pdf>
421. UNHCR. Mediterranean situation / Europe sea arrivals: operational data portal. *Geneva: UNHCR*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/europe-sea-arrivals>
422. UNHCR. Ukraine refugee situation. UNHCR data portal. *Geneva: UNHCR*, 2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
423. United Nations Security Council. Letter dated 8 August 2025 from the Panel of Experts on Libya addressed to the President of the Security Council (S/2025/509). *New York: United Nations*, 2025. URL: <https://docs.un.org/en/S/2025/509>
424. Vachudova M. A. Ethnopolulism and democratic backsliding in Central Europe. *East European Politics*. 2020. Vol. 36, No. 3. P. 318–340. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2020.1787163>
425. van Dijk T. A. News as discourse. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 200 p. URL: <https://archive.org/details/newsasdiscourse0000vand>
426. Vertovec S., Wessendorf S. The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices. *London: Routledge*, 2010. P. 2–31.
427. Völker T., Saldivia Gonzatti D. German far right setting agenda as opponents amplify its ideas, study finds. *The Guardian*. 18 October 2025. URL:

<https://www.theguardian.com/world/2025/oct/18/german-far-right-setting-agenda-as-opponents-amplify-its-ideas-study-finds>

428. Wallerstein I. The modern world-system. *New York: Academic Press*, 1974. 410 p.

429. Walsh C. Minority rights in Central and Eastern Europe: the case of Hungary. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2001. Issue 1. URL: https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2001/nr1/Focus1-2001_Walsh.pdf

430. Walt S. M. The origins of alliances. *Ithaca: Cornell University Press*, 1987. P. 45–76.

431. Walt S. M. The hell of good intentions: America's foreign policy elite and the decline of U.S. primacy. *New York: Farrar, Straus and Giroux*, 2019.

432. Waltz K. N. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. *New York: Columbia University Press*, 1959. p. 159-162.

433. Waltz K. N. Theory of international politics. Reading, MA: Addison-Wesley, 1979. P. 78–101; 117–145.

434. Wendt A. Social theory of international politics. *Cambridge: Cambridge University Press*, 1999. P. 35–74. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/social-theory-of-international-politics/7B0D9EBD8C93EC0B8E4D4AB0B8F2F68D>

435. Wendt A. Social Theory of International Politics. – *Cambridge: Cambridge University Press*, 1999. p. 246-247. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/social-theory-of-international-politics/7B0D9EBD8C93EC0B8E4D4AB0B8F2F68D>

436. Welt. Was Meloni im Dienst für Europa riskiert. 19 April 2025. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/article255969722/Besuch-bei-Trump-Was-Meloni-im-Dienst-fuer-Europa-riskiert.html>

437. Wilson Center. Baltic States' contributions to Ukraine. 1 February 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/baltic-states-contributions-ukraine>

438. Wodak R. The politics of fear: the shameless normalization of far-right discourse. 2nd ed. *London: SAGE Publications*, 2021. 280 p. URL: <https://sk.sagepub.com/book/mono/the-politics-of-fear-2e/toc>
439. Wodak R., Pelinka A. (eds.) The Haider phenomenon in Austria. New Brunswick, NJ: *Transaction Publishers*, 2002. 30 p.
440. World Bank. Roma inclusion in Europe: evidence from the Roma survey. *Washington, DC: World Bank*, 2014. DOI:10.1596/97814648-0022-9.
441. World Bank. New World Bank report highlights Syria's economic challenges and recovery prospects for 2025 (*press release*). 2025. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/07/07/-new-world-bank-report-highlights-syria-s-economic-challenges-and-recovery-prospects-for-2025>
442. Yin R. K. Case study research: design and methods. *Thousand Oaks: Sage*, 2014. 282 p. URL: <https://archive.org/details/casestudyresearch0000yinr>
443. YouGov Denmark. Holdninger til indvandring og integration i Danmark. 2022. URL: <https://yougov.dk/topics/politics/articles-reports/2022/06/14/danish-attitudes-immigration-policy-2022>
444. Zakaria F. The future of freedom: illiberal democracy at home and abroad. *New York: W. W. Norton & Company*, 2003. 286 p. URL: https://archive.org/details/futureoffreedomi0000zaka_k3t2

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 2.1.1.1

Основні країни виходу мігрантів і кількість заяв на притулок. 2015 р.

№	Країна походження	Кількість заяв на притулок (тис)	% від загальної кількості
1	Сирія	362 800	29%
2	Афганістан	178 200	14%
3	Ірак	121 500	10%

Джерело: Eurostat Press Release (European Union Statistical Office) [202].

Додаток Б

Таблиця 2.1.1.2

Статистичні дані по ключових країнах транзиту та призначення

№	Країна	Показник	Наслідки
1	Греція	Кількість прибулих	У 2015 р. до Греції морем прибуло понад 856 000 мігрантів, що тобто майже 84% від загальної кількості прибулих морем до Європи.
		Частка від загального потоку	Приблизно 50% мігрантів були з Сирії, 20% з Афганістану та 7% з Іраку.
		Реакція уряду	Грецький уряд, зіткнувшись із масовим напливом, створив тимчасові приймальні центри на островах та материковій частині країни. Однак обмежені ресурси та економічна криза ускладнювали ефективне управління ситуацією.
2	Італія	Кількість прибулих	У 2015 р. до Італії морем прибуло близько 153 000 мігрантів.
		Частка від загального потоку	Основні країни походження: Еритрея (25,5%), Нігерія (14,5%), Сомалі (8,1%).
		Реакція уряду	Італія ініціювала операції з пошуку та рятування, такі як «Mare Nostrum», та закликала до більшої солідарності від інших членів ЄС у розподілі біженців.
3	Угорщина	Кількість прибулих	У 2015 р. в Угорщині було подано понад 174 000 перших заяв на отримання притулку, що склало майже 14% від загальної кількості в ЄС.

		Реакція уряду	Угорщина побудувала паркан на кордоні із Сербією та Хорватією для стримування потоку мігрантів та змінила законодавство, посилюючи покарання за нелегальний перетин кордону.
4	Німеччина	Кількість прибулих	Німеччина отримала близько 441 800 перших заяв на притулок у 2015 році, що становило 35% від загальної кількості в ЄС.
		Реакція уряду	Канцлер А. Меркель оголосила політику «відкритих дверей», тимчасово призупинивши дію Дублінського регламенту для сирійських біженців, що дозволило їм подавати заяви на притулок безпосередньо в Німеччині.
5	Швеція	Кількість прибулих	Швеція отримала близько 156 100 заяв на притулок у 2015 р.
		Реакція уряду	Спочатку Швеція підтримувала ліберальну міграційну політику, а згодом ввела прикордонний контроль та обмежила прийом біженців через перевантаження системи прийому.

Джерело: *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) [421]*.

Додаток В*Таблиця 2.1.1.3***Статистичні дані про значне зниження потоку мігрантів**

№	Рік	Кількість мігрантів
1	2016	~373 000 осіб
2	2017	~185 000 осіб
3	2018	~141 500 осіб
4	2019	~123 700 осіб

Джерело: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) [419]

Додаток Г

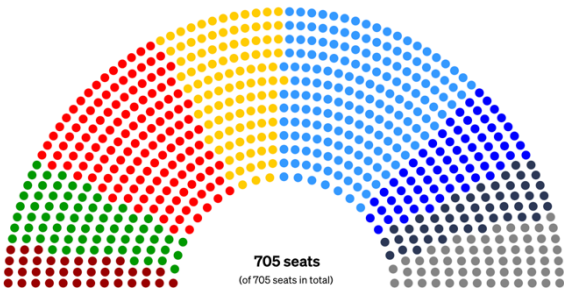
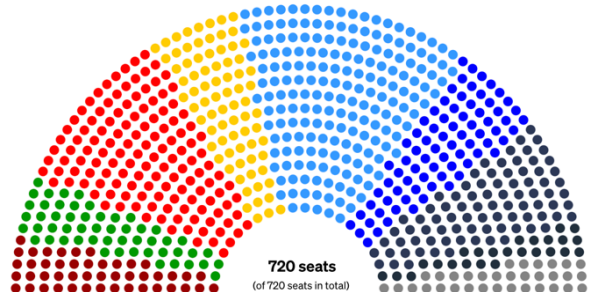
Таблиця 3.1.1.1

Порівняльна таблиця: механізми ревізйонізму історичної пам'яті у країнах ЄС

Країна	Політичний актор	Ключовий механізм ревізйонізму	Конкретні приклади	Політична функція
Угорщина	Fidesz (В. Орбан)	Перекладання відповідальності, віктимізація нації	Меморіал «жертвам німецької окупації» (2014); мінімізація ролі угорської адміністрації в Голокості	Легітимація етнонаціоналізму; образ «скривдженої нації»
Італія	Fratelli d'Italia	Релятивізація, селективна пам'ять	Толерування тез про «ефективність» фашистської економіки; відсутність чіткого засудження Муссоліні	Нормалізація постфашистської спадщини
ФРН	AfD	Делегітимація культури пам'яті	Критика «політики каяття»; заява Гауленда про «пташиний послід»	Зняття моральних бар'єрів для націоналізму
Франція	Rassemblement National	Дедемонізація, мовна нейтралізація	Заміна історичної відповідальності на риторику суверенітету	Інституційна прийнятність радикалізму
Загальна логіка	—	Нормалізація радикального минулого	Освітня політика, символи, медіа	Розширення меж допустимого дискурсу

Додаток Д.

**Порівняльна таблиця: Результати виборів до Європарламенту 2019
та 2024 року**

2019			2024			
 705 seats (of 705 seats in total)			 720 seats (of 720 seats in total)			
Політична група	Мандат и	%	Політична група	Мандат и	Змін и	%
Європейська Народна Партія	176	25%	Європейська Народна Партія	188	+12	26,1 %
Соціалісти і Демократи	139	19,7 %	Соціалісти і Демократи	136	-3	18,9 %
Оновлена Європа	102	14,5 %	Патріоти за Європу	84	+35	11,7 %
Зелені	71	10%	Консерватор и і реформісти	78	+9	10,8 %
Консерватори і реформісти	69	9,8%	Оновлена Європа	77	-25	10,7 %
Ідентичність і Демократія	49	7,0%	Зелені	53	-18	7,4%
Ліві	37	5,2%	Ліві	46	+9	6,4%
Незалежні кандидати	62	8,8%	Європа суверенних держав	25	0	3,5%
			Незалежні кандидати	33	-29	4,6%

Джерело: Politico Europe [364].

Типологія праворадикальних партій ЄС.

Теоретико-методологічна модель трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість Європейського Союзу

Для аналізу сучасних політичних процесів у ЄС в дисертації створено авторську модель трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість ЄС. Модель спрямована на пояснення причинно-наслідкового зв'язку між трансформацією політичного представництва у державах-членах ЄС та змінами у функціонуванні його наднаціональних інституцій. У межах сучасної політичної науки проблема політичної стабільності інтеграційних об'єднань зазвичай розглядається через економічні й інституційні чинники. Втім, у даному дослідженні акцент перенесено на електоральний та ідеологічний вимір політичних процесів, який дедалі більше впливає на здатність ЄС забезпечувати узгоджене ухвалення політичних рішень.

Теоретичною основою запропонованої моделі є синтез кількох взаємодоповнюючих підходів. Перш за все, це теорія соціально-політичних розколів, сформульована С. Ліпсетом та С. Рокканом [308, с. 6–64], яка пояснює формування довготривалих структур політичної конкуренції у суспільствах Європи. Нині класичні соціальні розколи поступово змінюються, поступаючись місцем новим конфліктним лініям, пов'язаним із процесами глобалізації, міграції та європейської інтеграції. Відповідно до цього, у політичному просторі ЄС формується нова ідеологічна вісь, яку можна умовно визначити як протиставлення інтеграціоналізму та суверенізму.

Другим важливим теоретичним підґрунтям є постфункціоналістська теорія європейської інтеграції, розроблена Л. Хоге та Г. Марксом [255, с. 3-23]. На відміну від неофункціоналістських підходів, які розглядали інтеграцію переважно як поступовий технократичний процес, постфункціоналізм підкреслює зростаючу політизацію інтеграційного проекту. Інтеграція все більше стає предметом електоральної боротьби, а ставлення до ЄС змінюється на один із ключових факторів політичної мобілізації. Процес політизації

створює умови, за яких результати національних виборів починають безпосередньо впливати на функціонування наднаціональних інституцій.

Третім теоретичним компонентом моделі виступає неоінституціоналізм, представлений роботами Дж. Марча та Й. Олсена [316, с. 734–749], в яких інституції розглядаються як системи правил і процедур, що формують рамки політичної взаємодії. Зміна конфігурації політичних акторів у межах інституцій неминуче впливає на характер ухвалення рішень та ефективність політичного управління. Ріст ідеологічної фрагментації у представницьких органах ЄС може привести до змін у механізмах функціонування інституцій.

Узагальнюючи вказані теоретичні підходи, дана модель виходить з припущення, що політичні трансформації на національному рівні не ізольовані у межах країн-членів, а поступово трансюються на наднаціональний рівень. Цей механізм трансляції є центральним елементом моделі.

Згідно логіки дослідження, модель містить кілька взаємопов'язаних аналітичних елементів, які формують причинний ланцюг політичної трансформації. Початковою точкою є електоральна фрагментація у державах-членах ЄС. Вона проявляється у зростанні кількості політичних партій, посиленні ролі популістських та євроскептичних сил, у підвищенні рівня ідеологічної поляризації в національних партійних системах. Зрештою, традиційні партії, які тривалий час підтримували процес євроінтеграції, поступово втрачають монополію на формування політичного порядку денного.

Другим елементом моделі є політизація європейської інтеграції. Під впливом електоральних змін питання, пов'язані з діяльністю ЄС, частіше стають предметом внутрішньополітичної конкуренції. Політичні партії починають використовувати теми міграції, економічної інтеграції, санкційної політики або розширення ЄС як інструмент мобілізації виборців. Унаслідок цього інтеграційний процес набуває більш конфліктного характеру.

Наступним етапом у межах моделі є трансформація структури політичного представництва у наднаціональних інституціях ЄС, передусім у ЄП. Зростання підтримки нових політичних сил у державах веде до зміни

конфігурації політичних груп у ЄП, що підвищує рівень ідеологічної фрагментації. Це ускладнює формування стабільних парламентських коаліцій і збільшує переговорну складність у процесі ухвалення законодавчих актів.

Ще одним елементом моделі є інституційна ефективність ухвалення рішень. Коли зростає політична диференціація, наднаціональні інституції змушені витрачати більше ресурсів на формування компромісів між політичними групами та державами-членами (зростає тривалість процесів переговорів, роль міжурядових угод, частота блокування політичних рішень).

Завершальний елемент моделі – рівень стратегічної єдності ЄС. Під стратегічною єдністю у межах роботи розуміється здатність ЄС виробляти узгоджену політику у ключових напрямках: зовнішній політиці, санкційній стратегії, підтримці України, міграційній політиці та подальшому розширенні ЄС. Зростання інституційної фрагментації може знижувати рівень узгодженості й обмежувати здатність ЄС діяти як консолідований актор світу.

Суттєвим елементом моделі є введення поняття «поріг критичної ідеологічної фрагментації», що передбачає рівень політичної поляризації, після досягнення якого інституційні механізми ухвалення рішень починають функціонувати з певними труднощами. Досягнення порогу означає перехід політичної системи ЄС у стан підвищеної інституційної турбулентності, коли традиційні механізми координації політики втрачають частину ефективності.

Отже, представлена модель дозволяє розглядати політичну стабільність ЄС як результат взаємодії кількох взаємопов'язаних процесів, що охоплюють національний, наднаціональний та стратегічний рівні політичної системи. Модель формує аналітичну рамку, дає змогу пояснити, як зміни у структурі політичного представництва у державах-членах можуть впливати на функціонування наднаціональних інституцій, визначати здатність ЄС і забезпечувати ефективне політичне врядування в сучасних кризових викликах.

Основна логіка моделі базується довкола необхідності пояснення як саме результати виборів у державах-членах перетворюються на політичні проблеми для ЄС. Розглянемо чотири основні блоки – складові моделі:

Блок 1	 Ключові зміни	 Приклади	 Пояснення
Електоральне джерело фрагментації 	 частка голосів за популістські партії; частка євроскептичних партії; радикалізація антиміграційної риторики; позиції щодо України.	 AfD у Німеччині Rassemblement National у Франції Fidesz в Угорщині PiS у Польщі VOX в Іспанії	Модель починається не з «кризи», а з політичної мобілізації.

Блок 2 Перенесення конфлікту на рівень ЄС		
Ключові зміни	Приклади	Пояснення
У даному блоці відбувається ключовий механізм процесу винесення конфлікту на наддержавний рівень. 	Електоральні сили → <u>переносять</u> свої позиції в: Європейський парламент Раду ЄС національні уряди	На цьому етапі з'являються реальні інституційні наслідки: блокування рішень; формування нових політичних альянсів; тиск на Єврокомісію. Наприклад: Позиція Орбана - блокування санкцій. Позиція радикальних правих - тиск на міграційну політику.

Блок 3	 Ключові зміни	 Індикатори	 Пояснення
Інституційний ефект 	■ етап вимірювання результату.	 частота блокування рішень у Раді ЄС; фрагментація політичних груп у ЄП; складність формування більшості; зростання міжурядових компромісів.	даний блок надає змогу проаналізувати реальну політичну поведінку інститутів.

Блок 4	 Ключові зміни	 Індикатори
Стратегічний ефект 	■ етап оцінювання наслідків для ЄС як геополітичного актора.	 єдність санкційної політики; підтримка України; міграційна політика; темпи інтеграції.

Для детальнішого пояснення функціонування моделі слід розглянути п'ять рівнів трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість ЄС. **Перша змінна** – рівень електоральної фрагментації у державах-членах ЄС. Вона відображає ступінь розпорошення політичної підтримки між традиційними партіями та новими популістськими чи євроскептичними силами. Змінна характеризує трансформацію електоральної поведінки громадян і може вимірюватися через: частку голосів за популістські та радикальні партії; зростання підтримки євроскептичних сил; індекс фрагментації партійної системи [298, с.3-27]; зміну ідеологічної поляризації в партійній системі.

У теоретичному вимірі змінна ґрунтується на концепції соціально-політичних розколів та дослідженнях популізму.

Друга змінна відображає ступінь політизації євроінтеграції у внутрішніх політичних дискурсах держав-членів. За постфункціоналістською теорією інтеграційний процес стає предметом політичної конкуренції, що призводить до появи конфліктної осі «інтеграціоналізм – суверенізм».

Ця змінна може вимірюватися через: частоту згадування теми ЄС у передвиборчій риторичі; позиції партій щодо розширення ЄС; ставлення до спільної міграційної політики; позиції щодо підтримки України чи інших держав-кандидатів. Політизація інтеграції є ключовим механізмом, через який електоральні процеси транслуються на наднаціональний рівень.

Третя змінна вказує на ступінь політичної фрагментації у наднаціональних інституціях ЄС, передусім у Європарламенті. Змінна може вимірюватися через: кількість політичних груп у ЄП; частку депутатів радикальних і євроскептичних партій; складність формування стабільної парламентської більшості; рівень ідеологічної поляризації між групами. Саме на цьому рівні внутрішньонаціональні електоральні зміни перетворюються на інституційні фактори функціонування ЄС.

Четверта змінна відображає ступінь ефективності функціонування інституцій Європейського Союзу. Вона характеризує здатність інституцій

забезпечувати стабільне ухвалення рішень у ключових сферах політики. Індикаторами можуть бути: частота блокування рішень у Раді ЄС; тривалість переговорів щодо законодавчих актів; кількість міжурядових компромісів; роль національних вето. Змінна безпосередньо пов'язана з неоінституціоналістським підходом, який підкреслює роль інституційних механізмів у забезпеченні політичної стабільності.

П'ята змінна – залежна змінна моделі, яка відображає рівень стратегічної консолідації ЄС як політичного та геополітичного актора. Вона характеризує здатність ЄС формувати узгоджену політику у ключових сферах:

санкційній політиці; підтримці України; міграційній політиці; розширенні ЄС;

стратегічній автономії. Зниження цієї змінної свідчить про зростання політичної фрагментації та ослаблення інституційної стійкості ЄС.

Виходячи з вищезазначеного можна конкретизувати наступний причинний механізм запропонованої моделі: електоральна фрагментація → політизація інтеграції → фрагментація інституцій ЄС → зниження ефективності ухвалення рішень → ослаблення стратегічної єдності ЄС.

Таким чином, модель демонструє, що трансформації національних політичних систем безпосередньо впливають на інституційну стійкість та геополітичну спроможність Європейського Союзу.

Для перевірки авторської моделі трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість ЄС слід сформулювати систему дослідницьких гіпотез, що дозволяють емпірично простежити взаємозв'язок між внутрішньополітичними трансформаціями у державах-членах та функціонуванням наднаціональних інституцій.

Гіпотеза 1: Зростання рівня електоральної фрагментації у державах-членах ЄС сприяє посиленню політизації євроінтеграції у внутрішньому політичному дискурсі. Гіпотеза спирається на положення постфункціоналістської теорії євроінтеграції, за якою процес інтеграції дедалі більше стає предметом електоральної конкуренції.

Гіпотеза 2: Підвищення рівня політизації євроінтеграції призводить до зростання ідеологічної фрагментації у Європейському Парламенті. Зокрема, активізація євроскептичних і популістських партій сприяє формуванню нових політичних груп та посиленню ідеологічної поляризації між ними.

Гіпотеза 3: Зростання рівня партійної фрагментації у наднаціональних інституціях ЄС знижує ефективність процесу ухвалення рішень. Це проявляється у збільшенні тривалості переговорів, зростанні кількості міжурядових компромісів та підвищенні частоти блокування рішень у Раді ЄС.

Гіпотеза 4: Зниження інституційної ефективності Європейського Союзу негативно впливає на рівень стратегічної єдності ЄС у ключових напрямках політики. Зокрема, це стосується формування спільної санкційної політики, підтримки України, міграційної політики та процесу розширення Союзу.

Для кількісної оцінки рівня ідеологічної фрагментації у межах дослідження пропонується розглянути можливість використання індексу ідеологічної фрагментації ЄС (EU Ideological Fragmentation Index – EU-IFI). Запропонований інструмент покликаний інтегрувати декілька ключових показників політичної поляризації у наднаціональних інституціях ЄС.

EU-IFI складається з чотирьох компонентів:

- Індекс партійної фрагментації у Європейському Парламенті (кількість політичних груп та ефективна кількість партій);
- Частка євроскептичних та радикальних партій у Європарламенті;
- Рівень ідеологічної дистанції між основними політичними групами;
- Рівень політичної узгодженості держав-членів у Раді ЄС.

Індекс ідеологічної фрагментації може бути представлений у вигляді інтегрального показника:

$$EU-IFI = \frac{F_p + S_e + D_i + C_r}{4}$$

де:

F_p – рівень партійної фрагментації у Європейському Парламенті;

S_e – частка євроскептичних партій;

D_i – індекс ідеологічної дистанції між політичними групами;

C_r – рівень конфліктності позицій держав у Раді ЄС.

Виходячи з цієї формули можна запропонувати таку інтерпретацію індексу:

Значення індексу	Інтерпретація
0 – 25	Низький рівень фрагментації
25 – 50	Помірна політична диференціація
50 – 75	Високий рівень ідеологічної поляризації
75 – 100	Критичний рівень фрагментації

Операціоналізація змінних моделі трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість Європейського Союзу

Теоретична змінна	Зміст змінної	Основні індикатори	Джерела емпіричних даних
Рівень електоральної фрагментації	Ступінь розпорошення політичної підтримки між партіями та зростання ролі популістських і євроскептичних сил у державах-членах ЄС.	Частка голосів за популістські та радикальні партії; ефективна кількість партій у парламенті; рівень ідеологічної поляризації партійної системи.	Результати національних виборів; база даних ParlGov; European Election Database тощо.

Політизація європейської інтеграції	Рівень включення теми європейської інтеграції до внутрішньополітичної конкуренції.	Частота згадування ЄС у передвиборчих програмах; позиції партій щодо розширення ЄС, міграційної політики, санкцій; позиції щодо підтримки України та інших країн-кандидатів.	партійні програми; база Chapel Hill Expert Survey (CHES); аналіз політичної риторики.
Фрагментація представництва у ЄП	Рівень ідеологічної та партійної диференціації у наднаціональних інституціях ЄС.	кількість політичних груп; частка депутатів радикальних та євроскептичних партій; рівень ідеологічної дистанції між групами.	офіційні дані ЄП; база VoteWatch Europe.
Інституційна ефективність ухвалення рішень	Спроможність інституцій ЄС формувати стабільні політичні рішення.	частота блокування рішень у Раді ЄС; тривалість законодавчого процесу; кількість компромісних міжурядових рішень.	Документи Ради ЄС; база EU Legislative Observatory; аналітика Єврокомісії.

Рівень стратегічної єдності ЄС	Ступінь узгодженості позицій держав-членів у ключових питаннях політики.	узгодженість у санкційній політиці; позиції держав щодо війни в Україні; спільні рішення стосовно міграції; динаміка розширення ЄС.	рішення ЄР; документи ЄК; офіційні комюніке ЄС.
--	---	--	--

Емпірична апробація моделі на матеріалі виборів до ЄП 2024 р.

Вибори до ЄП у червні 2024 р. – важливий емпіричний кейс для перевірки даної моделі трансляції електоральної фрагментації в інституційну стійкість ЄС. Вони виявили зростання політичної диференціації в державах та суттєву трансформацію конфігурації політичних сил на наднаціональному рівні.

Результати виборів засвідчили посилення позицій низки популістських, націоналістичних та євроскептичних партій у багатьох країнах ЄС (значного електорального успіху досягли партії радикально правого спектра у Франції, ФРН, Італії, Нідерландах). Положення підтверджують постфункціоналістську теорію євроінтеграції, де зростання політизації інтеграційних процесів веде до формування нових ліній політичного конфлікту прихильників поглиблення інтеграції з прихильниками посилення національного суверенітету.

У межах запропонованої моделі результати виборів до ЄП 2024 р. розглянуті як емпіричний прояв першої змінної – рівня електоральної фрагментації. Підвищення частки голосів, отриманих популістськими та євроскептичними партіями, свідчить про зміну структури політичного представництва у державах-членах ЄС. У свою чергу, ці зміни безпосередньо вплинули на політичну конфігурацію ЄП нового скликання.

Після формування парламенту, у липні 2024 р. у ЄП було представлено вісім політичних груп, що свідчить про підвищення рівня інституційної

фрагментації у порівнянні з попереднім скликанням. Застосування індексу ефективної кількості партій до структури політичних груп нового складу ЄП демонструє ріст рівня партійної диференціації на наднаціональному рівні.

Ці процеси підтверджують другу та третю змінні даної моделі – політизацію євроінтеграції і фрагментацію представництва у наднаціональних інституціях. Підвищення рівня ідеологічної дистанції між політичними групами ускладнює формування стабільних парламентських коаліцій і підвищує переговорну складність у процесі ухвалення законодавчих рішень.

У моделі зміни прямо впливають на четверту змінну – інституційну ефективність ухвалення рішень. Ріст політичної фрагментації підвищує залежність процесу вироблення політики від міжгрупових компромісів та переговорних коаліцій, збільшує тривалість законодавчих процедур і підвищує роль міжурядових механізмів у процесі ухвалення стратегічних рішень.

Трансформація інституційної конфігурації ЄП має безпосередній вплив на п'яту змінну моделі – рівень стратегічної єдності ЄС. Ріст ідеологічної фрагментації може ускладнювати формування узгоджених позицій держав-членів щодо ключових напрямів політики ЄС, зокрема санкційної політики, підтримки України, міграційної політики та подальшого розширення Союзу.

Зважаючи на вищезазначене можна відмітити, що результати виборів до ЄП 2024 р. підтверджують причинну логіку запропонованої моделі, за якою електоральні трансформації у державах-членах ЄС здатні безпосередньо впливати на інституційну конфігурацію наднаціональних органів та стратегічну спроможність ЄС діяти як консолідований політичний актор.

Концепція порогу критичної ідеологічної фрагментації ЄС

Концепція порогу критичної ідеологічної фрагментації ЄС у запропонованій моделі розглядається як теоретичний інструмент, що дозволяє пояснити момент переходу політичної системи ЄС від стану керованого ідеологічного плюралізму до стану інституційної нестабільності. Вона виходить із припущення, що ідеологічна різноманітність політичних сил у демократичних системах природна і навіть необхідна умова функціонування представницької демократії. Однак, у певний момент зростання політичної поляризації та фрагментації партійного поля може досягати такого рівня, за якого механізми ухвалення рішень у наднаціональних інституціях починають втрачати ефективність. Цей момент і визначається як поріг критичної ідеологічної фрагментації.

Теоретичне підґрунтя концепції спирається на класичні дослідження партійних систем та політичної поляризації. У працях С. Ліпсета та С. Роккана [308, с. 6-64] доведено, що структура політичних конфліктів у суспільстві формує довготривалі лінії політичного поділу, які визначають конфігурацію партійних систем. У межах ЄС класичні соціально-політичні розколи з часом доповнилися новою лінією конфлікту – протистоянням між прихильниками поглиблення євроінтеграції та силами, які виступають за відновлення або посилення національного суверенітету. Сучасні наукові джерела часто описують конфлікт через концепцію «інтеграція – демаркація», запропоновану Л. Хуге та Г. Марксом [255, с. 3-23], яка пояснює трансформацію політичного простору Європи під впливом глобалізації та євроінтеграції.

У цьому контексті ідеологічна фрагментація ЄС може розглядатися як результат поступової політизації інтеграційного процесу. Якщо в перші десятиліття існування Європейських співтовариств інтеграція розвивалася в умовах так званого «дозвільного консенсусу», коли більшість політичних еліт і громадян підтримували розширення наднаціональних повноважень, то з початку ХХІ ст. цей консенсус почав поступово трансформуватися у стан

«обмежувальної незгоди». Зростання ролі націоналістичних, євроскептичних і популістських партій призвело до того, що питання євроінтеграції стало предметом гострої політичної боротьби у національних політичних системах. У результаті цього процесу політичні розбіжності, які виникають на рівні держав-членів, дедалі більше транслуються у наднаціональні інституції ЄС.

З позицій інституціональної теорії політики така трансформація має безпосередній вплив на здатність політичної системи забезпечувати ефективне врядування. Д. Марч і Й. Олсен [316, с. 734–749] у межах концепції нового інституціоналізму підкреслювали, що інституції функціонують ефективно лише за умов відносної передбачуваності політичної поведінки акторів та наявності певного рівня нормативного консенсусу щодо базових правил політичної взаємодії. Коли ж політична поляризація досягає високого рівня, інституційні процедури використовуються як інструмент політичної боротьби, що ускладнює процес формування стабільних коаліцій та прийняття рішень.

У межах ЄС процес проявляється найперше у діяльності ЄП, який є ключовою ареною ідеологічної конкуренції між різними політичними силами. Традиційно функціонування парламенту ґрунтувалося на співпраці великих проєвропейських політичних груп, зокрема ЄНП та Прогресивного альянсу соціалістів і демократів. Саме взаємодія цих політичних сил тривалий час забезпечувала формування стабільної проєвропейської більшості, що дозволяло ухвалювати ключові законодавчі рішення у сфері внутрішнього ринку, економічної політики та зовнішніх відносин. Проте зростання представництва радикальних правих, євроскептичних та популістських партій поступово змінює цю конфігурацію.

У рамках запропонованої концепції поріг критичної ідеологічної фрагментації визначається як той рівень політичної поляризації, за якого частка партій, що виступають проти подальшої інтеграції або підтримують радикальну ревізію інституційної архітектури ЄС, стає досить значною, щоб суттєво ускладнити формування стабільної парламентської більшості. В умовах досягнення такого порогу традиційна модель міжпартійного

консенсусу поступово руйнується, а процес ухвалення рішень дедалі більше залежить від ситуативних політичних коаліцій.

Застосування цієї концепції до аналізу сучасних політичних процесів у ЄС дозволяє зробити висновок, що критична фрагментація проявляється не лише у числовому зростанні кількості політичних партій, але й у поглибленні ідеологічної дистанції між ними. Тобто, ключовим фактором інституційної нестабільності є не сама багатопартійність, а збільшення політичної поляризації між основними політичними таборами. У таких умовах навіть незначні зміни у розподілі парламентських мандатів можуть мати суттєві наслідки для здатності інституцій ЄС формувати узгоджену політику.

Крім того, концепція порогу критичної ідеологічної фрагментації дозволяє пояснити взаємозв'язок між внутрішньополітичними процесами у державах-членах та функціонуванням наднаціональних інституцій ЄС. Оскільки депутати ЄП обираються у межах національних електоральних систем, будь-які зміни у політичному балансі на національному рівні неминуче відображаються у структурі наднаціональних політичних інституцій. Тож, зростання популярності євроскептичних чи популістських партій у державах-членах безпосередньо впливає на конфігурацію політичних сил у ЄП, що, у свою чергу, визначає характер політичних процесів на рівні всього ЄС.

Отже, запропонована концепція дозволяє розглядати ідеологічну фрагментацію як один із ключових індикаторів політичної стійкості ЄС. Вона дає змогу не лише пояснювати поточні трансформації у структурі європейських політичних інституцій, але й прогнозувати потенційні сценарії розвитку інтеграційних процесів у разі подальшого зростання політичної поляризації. З цієї точки зору, поріг критичної ідеологічної фрагментації виступає своєрідним аналітичним маркером, який сигналізує про ризик переходу політичної системи ЄС від стану відносної інституційної стабільності до стану підвищеної політичної турбулентності.

Додаток 3**Концептуалізація поняття «поміркований нацизм» як аналітичної категорії дослідження сучасних політичних процесів у ЄС**

Важливим елементом наукової новизни даного дослідження є також концептуалізація та введення до наукового обігу поняття «поміркований нацизм», яке використовується як аналітична категорія для пояснення трансформації сучасних праворадикальних та популістських політичних практик у країнах ЄС. Запровадження цього поняття зумовлене необхідністю більш точного теоретичного опису нових ідеологічних явищ, що виникають у європейському політичному просторі на початку XXI століття та не повною мірою пояснюються існуючим понятійним апаратом політичної науки.

У сучасній науковій літературі для аналізу праворадикальних тенденцій у європейських політичних системах найчастіше використовуються такі категорії, як «правий популізм», «радикальний націоналізм», «ультраправі партії» або «євроскептицизм». Ці поняття дозволяють описувати різні аспекти політичної мобілізації, пов'язані із критикою глобалізації, міграційної політики або наднаціональних інституцій ЄС. Водночас вони не завжди відображають складність ідеологічних трансформацій, які відбуваються у сучасному європейському політичному просторі. Значна частина нових політичних рухів поєднує елементи націоналістичної ідентичності, культурного консерватизму, антиімміграційної політики та критики ліберальних цінностей із формальним дотриманням демократичних процедур і парламентських механізмів.

Саме ця специфічна комбінація ідеологічних елементів зумовлює потребу у використанні нових аналітичних категорій для дослідження сучасних політичних процесів. У межах даної роботи для опису зазначеного феномену запропоновано використовувати поняття «поміркований нацизм», під яким розуміється специфічна форма політичної риторики та ідеологічної мобілізації, що поєднує елементи радикальної націоналістичної ідеології з адаптацією до умов демократичної політичної системи.

Використання цього поняття не передбачає прямого ототожнення сучасних політичних рухів із історичною ідеологією нацизму ХХ століття. Навпаки, у даному дослідженні підкреслюється, що йдеться про якісно нове політичне явище, яке виникає у межах демократичних політичних систем і функціонує в рамках легітимних інституцій представницької демократії. Саме тому у роботі використовується означення «поміrkований», яке вказує на трансформацію радикальних ідеологічних елементів та їхню адаптацію до сучасних політичних умов.

Сутність явища, позначеного у дослідженні як «поміrkований нацизм», полягає у поєднанні кількох ключових характеристик. По-перше, це акцент на пріоритетності національної ідентичності та культурної однорідності суспільства, що проявляється у критиці політики мультикультуралізму та жорсткій позиції щодо міграції. По-друге, це прагнення до посилення ролі національної держави у системі політичного управління, що супроводжується критикою наднаціональних механізмів прийняття рішень у межах ЄС. По-третє, це використання елементів популістської політичної риторики, спрямованої на протиставлення «національної спільноти» та «наднаціональних еліт».

Водночас на відміну від історичних тоталітарних ідеологій, сучасні політичні сили, що використовують подібну риторику, діють у межах демократичних інституцій, беруть участь у виборчому процесі та інтегруються у парламентські політичні системи. Саме ця інтеграція радикальних ідеологічних елементів у легітимний політичний дискурс і становить ключову характеристику явища, яке у роботі позначено як «поміrkований нацизм».

Необхідність введення поняття у науковий обіг пояснюється і тим, що у сучасному політичному просторі ЄС відбувається поступова нормалізація радикальної політичної риторики. Політичні сили, які ще на початку ХХІ ст. перебували на периферії політичної системи, сьогодні частіше отримують значну електоральну підтримку та інтегруються у процеси формування

державної політики. Це призводить до поступової трансформації політичного дискурсу та зміни меж допустимого у публічній політичній риторичі.

Застосування поняття «поміркований нацизм» дозволяє розглядати ці процеси як частину ширшої трансформації політичних ідеологій у сучасній Європі. Воно дає можливість пояснити, яким чином радикальні ідеологічні елементи можуть адаптуватися до демократичного політичного середовища та поступово інтегруватися у структуру політичного представництва. Дана концепція виступає доповненням до існуючих теоретичних підходів до дослідження праворадикальних рухів і дозволяє більш комплексно аналізувати процеси ідеологічної трансформації у країнах ЄС.

Отже, введення до наукового обігу поняття «поміркований нацизм» у межах даного дослідження має подвійне значення. З одного боку, воно розширює понятійний апарат сучасної політичної науки, пропонуючи нову аналітичну категорію для дослідження трансформації праворадикальних і популістських ідеологій. З іншого боку, воно дозволяє поглибити розуміння процесів політичної поляризації у країнах ЄС та їхнього впливу на функціонування наднаціональних інституцій.

У поєднанні з авторською моделлю трансляції електоральної фрагментації запропонований концептуальний підхід формує цілісну теоретичну рамку для аналізу сучасних політичних процесів у ЄС. Саме взаємодія електоральних трансформацій та ідеологічних змін у політичному просторі держав-членів визначає рівень інституційної стійкості ЄС та його здатність забезпечувати ефективне політичне врядування в умовах сучасних кризових викликів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бондаренко Л.-О. Поглиблення кризи європейської ідентичності та взаємин всередині Європейського Союзу: ідеологічний аспект. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. Том 47. С. 177–184.
2. Бурдяк В., Бондаренко Л.-О. Використання аналітичних інструментів у емпіричному дослідженні. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2023. Том 12. С. 23-46. (Внесок авторів: Бурдяк В. – розробка концепції дослідження, формування методології, аналіз результатів; Бондаренко Л.-О. – збір та обробка емпіричних даних, проведення розрахунків, оформлення результатів дослідження).
3. Бондаренко Л.-О. Актуальні соціокультурні проблеми та настрої у країнах Європейського Союзу. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2023. Том 13. С. 210-227.
4. Бондаренко Л.-О. Новий нідерландський уряд: ультраправі амбіції проти європейських норм та законів. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2025. Том 16. С. 252-269.
5. Бондаренко Л.-О. Кризові явища та зміни ідеологічних орієнтирів у країнах ЄС під впливом діяльності націоналістичних партій, популістських настроїв та порушень демократичних принципів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 54. С. 138-145.
6. Бондаренко Л.-О. Євроінтеграція України: торгівля, виклики, аграрна політика ЄС. *Politicus*. 2025. №3. С. 149-154.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Бондаренко Л.-О. Актуальні безпекові виклики та політичні тенденції на міжнародній арені. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: *Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 30 листопада 2023 р.* Чернівці, 2023. С. 47–50.
2. Бондаренко Л.-О. Російсько-українська війна: аналітичні підходи та концептуалізація в сучасній політичній науці. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції.* Чернівці, 2023. С. 23–26.
3. Бондаренко Л.-О. Геополітична дестабілізація як каталізатор ідеологічної трансформації в Європейському Союзі: до переосмислення теорій інтеграції та безпеки. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції.* Чернівці, 2025. С. 30-34.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. XVII Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (м. Чернівці, 30 листопада 2023 р.), форма участі – дистанційна з публікацією тез.
2. XIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 2023 р.), форма участі – дистанційна з публікацією тез.
3. XIV Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 2025 р.), форма участі – дистанційна з публікацією тез.